Shri Shivaji Education Society Amravati's

SHRI SHIVAJI SCIENCE & ARTS COLLEGE

Chikhli - 443201, Dist. Buldhana (M.S.)

NAAC : B++ Grade (CGPA 3.00), SQAAF : A+ Grade College
PM UShA : Component-3 Grants (To Strengthen College),
ISO 9001:2015, Career Katta

Shri Shivaji Public University, Amravati (1950)

शिवदर्शन

२०२५-२६

Shikshan Maharshi, Krishiratna

Dr. Panjabrao alias Bhausaheb Deshmukh

Ex. Union Agri. Minister

Birth: 27 December 1898 (Gita Jayanti)

Death: 10 April 1965 (Ram Navami)

1931-1932:

Foundation of

Shri Shivaji Education Society

(Founder President)

1952 :

The first Minister of Agriculture in the Government of India

1955 :

Establishment of

Bharat Krishak Samaj

(Indian Peasant Society)

1959-1960:

World Agricultural Fair at Delhi (Presided over the function)

Samajbhushan Dalitmitra

Shri. Pandharinath Sitaram Patil

Ex. M. P.

Birth: 20 September 1901

Death: 02 October 1978

The First Biographer of Mahatma Fuley

Member of Rajysabha Assembly, C. P. and Berar

Dedicated the whole life for Satyashodhak Samaj and in the field of Education

Vice President of Shri Shivaji Education Society, Amravati for several years.

Founder:

Various Educational Institutions in Buldana District run by Shri Shivaji Education Society, Amravati.

शिवतिर्थाच्या कणाकणातून । विलसे विमला तवमूर्ती ।।
तुझ्या निरायम अनंतरुणे । अमुची नमने शत्कोटी ।।

आमचे प्रेरणास्थान

शिक्षणमहर्षी, कृषिरत्न

डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख

माजी केंद्रीय कृषिमंत्री, भारत सरकार, नवी दिल्ली
संस्थापक व प्रथमाध्यक्ष, श्री शिवाजी शिक्षण संस्था, अमरावती

राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग का स्वायत्त संस्थान

NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL

An Autonomous Institution of the University Grants Commission

Certificate of Accreditation

The Executive Committee of the
National Assessment and Accreditation Council
is pleased to declare
Shri Shivaji Science and Arts College, Chikhli
Shivaji Nagar, Tal. Chikhli, Dist. Buldhana,
affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Maharashtra as
Accredited
with CGPA of 3.00 on four point scale
at B++ grade
valid up to February 27, 2028

Date : February 28, 2023

Director

EC(SC)/146/3rd Cycle/MHCOGN10758

NAAC ' B++ ' Accredited

SQAAF 'A+' Accredited

Shri Shivaji Education Society, Amravati

EXECUTIVE COUNCIL

2022 - 2027

Hon’ble Shri. Harshavardhan P. Deshmukh
President

Adv. Gajananrao K. Pundkar
Vice-President

Adv. Jaywant V. Patil
Vice-President

Shri. Keshaorao J. Metkar
Vice-President

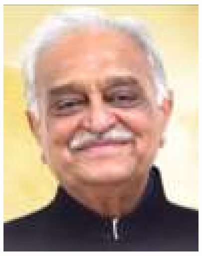

Shri. Dilip B. Ingole
Treasurer

Shri. Hemant W. Kalmegh
Member

Shri. Keshaorao R. Gawande
Member

Shri. Suresh J. Khotare
Member

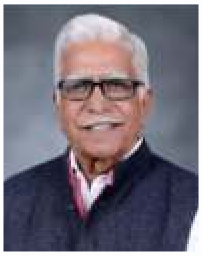

Shri. Subhash S. Bansod
Member

Dr. Vijay G. Thakre
Secretary

Dr. Ambadas L. Kulat
Co-opted Member

Shri. V. P. Thokal
Co-opted Member

Dr. Amol M. Mahalle
Co-opted Member

Shri Shivaji Education Society Amravati's

SHRI SHIVAJI SCIENCE & ARTS COLLEGE

Chikhli - 443201, Dist. Buldhana (M.S.)

NAAC : B^{++} Grade (CGPA 3.00), SQAAF : A^{+} Grade College
PM UShA : Component-3 Grants (To Strengthen College),
ISO 9001:2015, Career Katta

COLLEGE DEVELOPMENT COMMITTEE (CDC)

1. Hon'ble Shri Harshvardhan P. Deshmukh – Chairman (Management Representative)
2. Hon'ble Adv. Gajananrao K. Pundkar – Member (Management Representative)
3. Hon'ble Shri Dilip B. Ingole – Member (Management Representative)
4. Hon'ble Shri Suresh J. Khotare – Member (Management Representative)
5. Hon'ble Shri Nilesh N. Gawande – Member (Researcher)
6. Hon'ble Shri Madhukar S. Patil – Member (Social Worker)
7. Hon'ble Shri Shantanurao A. Patil – Member (Special Invitee)
8. Dr. Jukkalkar Syed Imtiaz – Member (HOD Council)
9. Dr. Ganesh G. Malte – Member (Teacher Representative)
10. Dr. Vijayshri M. Hemke – Member (Teacher Representative Woman)
11. Dr. Siddharth N. Mendhe – Member (Teacher Representative)
12. Shri Sandip S. Gawai – Member (Non-Teaching Representative)
13. Dr. Vanita U. Pochhi – Member (IQAC Co-ordinator)
14. Vacant – Member (Student Representative)
15. Vacant – Member (Student Representative)
16. Dr. Pramod R. Padole – Member Secretary & Principal

SCHOOL COMMITTEE (2022–27)

1. Hon'ble Shri Harshvardhan P. Deshmukh – Chairman (Management Representative)
2. Hon'ble Shri Keshavrao R. Gawande – Member (Management Representative)
3. Hon'ble Shri Ashok S. Chavan – Member
4. Hon'ble Shri Santoshrao Dukre Patil – Member
5. Hon'ble Adv. Bhalchandra N. Pawar – Member (Special Invitee)
6. Shri Dilip R. Unhale – Member
7. Shri Ganesh K. Warkade – Member (Teacher & Non-Teaching Representative)
8. Dr. Pramod R. Padole – Member Secretary & Principal

From the President's Desk :

The Shri Shivaji Education Society was founded by our visionary philanthropist, Dr. Panjabrao alias Bhausaheb Deshmukh, on the foundational principle that "there is no progress without education." Driven by the mission to see every student of Shivaji Lok Vidyapeeth excel in every endeavour, our stakeholders work tirelessly to ensure holistic development. Our goal is to mold our students into capable, accomplished, and well-rounded individuals ready to face the world.

In our continuous pursuit of excellence and our commitment to moving from good to great, it gives me immense pleasure to see the publication of our college annual magazine, Shivdarshan-2026. This magazine serves as a vibrant testament to the creativity and intellectual spirit of our institution.

On this occasion, I extend my heartfelt congratulations and best wishes to the students, faculty, and nonteaching staff. I especially commend the writers, poets, artists, and the editorial team whose dedication has brought this edition to life.

We have inherited a rich tradition of listening, reading, reflecting, speaking, writing, and publishing. Pandharinath Patil is known across Maharashtra as the first biographer of Mahatma Phule. We also see the contribution of Dr. Panjabrao Deshmukh in the making of the Indian Constitution alongside Dr. Babasaheb Ambedkar.

The editorial team of Shivdarshan is working with unwavering dedication—akin to the collective strength required to pull the grand chariot of Jagannath—to ensure that the voices emerging from this fertile soil find a meaningful platform. Through these expressions, we aim to nurture a garden of ideas that will contribute to the vital task of nation-building.

Our institution continues to reach new milestones in academic quality. We are proud to have secured a CGPA of 3.00 from NAAC and are actively participating in the NIRF rankings. Furthermore, with the strategic support of PM-USHA, we are continuously strengthening our infrastructure and elevating the standards of higher education to better serve our students.

While going through Shivdarshan–2026, one can see beautiful artworks created by students, along with writings in different languages. There are stories, poems, biographical pieces, and thought-provoking essays. These truly act as sources of inspiration for national consciousness. Students have explored a wide range of themes such as history, culture, literature, global and regional developments, and the growth of infrastructure in the country. Along with these, they have also written on emotions and values like affection, care, love, inspiration, and guidance.

Through this, the richness of students 'thinking, innovation, imagination, and creativity clearly comes forward. Along with the annual magazine Shivdarshan, students should also increase their positive participation in magazines, newspapers, and social media.

I once again bless and encourage all writers, poets, artists, thinkers, and the editorial team, just as we say "keep sowing,"I say "keep writing" and continue to move forward.

(Harshvardhan Pratapsingh Deshmukh)

Appreciation…From the Principal's Desk :

Dear Readers,

It gives me great pleasure to present the latest edition of our college annual magazine, Shivdarshan-2026. This publication is truly distinctive, as it is written by students, for students, serving as a vibrant reflection of their creativity, imagination, and profound sensitivity.

We are fortunate to belong to a region steeped in history and culture. Our district, Chikhli, Buldhana, nestled within the Ajanta ranges, established its legacy long before the era of paper and printing. Surrounded by the timeless artistic heritage of the Ajanta and Ellora caves and the natural wonder of the Lonar crater, our land carries a heritage of which we are immensely proud. Most significantly, this soil is forever sanctified by its deep connection to Rajmata Jijau and Chhatrapati Shivaji Maharaj.

This region has given voice to great thoughts and literature; from Chakradhar Swami's teachings to Chokhamela's abhangas, from Tarabai Shinde's powerful writing to works on Mahatma Phule. We are part of a long tradition of writers, thinkers, and reformers who believed in expressing ideas and bringing change. Today, our young generation is expressing itself more than ever, especially through social media. But platforms like Shivdarshan give that expression depth, direction, and meaning. Every year, students eagerly wait for this opportunity, and it is heartening to see their thoughts and talents come alive in this magazine. The influence of our rich cultural heritage is also visible in the beautiful artwork created by our students. After the post-COVID slowdown, the college has successfully regained momentum and resumed its progress. With the National Education Policy, the 'academic autonomy' introduced through the new Public University Act, and financial support from PM-USHA aimed at strengthening higher education, the college is moving steadily on the path of growth and development. Our academic forums, research centres, NSS, NCC, women's cell, and sports department are all doing excellent work. Our students continue to excel, not just in academics, but also in research and competitions at the state level.

Both the science and arts faculties have maintained their tradition of merit this year as well. Students have reached the state level in research and innovation initiatives. This year, along with sports, students have also secured recognition in research competitions.

The esteemed President of Shri Shivaji Education Society, Hon'ble Harshvardhanji P. Deshmukh, along with all respected Vice Presidents, members of the executive body, and the Secretary, have consistently supported the college's development. Under their guidance, infrastructural facilities are expanding. A fully equipped airconditioned auditorium has been made operational, and a grand library building is also nearing completion. Through the writings and illustrated achievements presented in this annual magazine, the editorial team has attempted to showcase the college's progress, accomplishments, and moments of pride. With the hope that this year's issue will be appreciated by even more readers, I extend my heartfelt congratulations to all students, artists, writers, poets, thinkers, and the editorial team. I wish them success in their future endeavors, be it personal, academic, or in contributing to nation-building through their writing.

Thank you.

Pramod R. Padole

संपादक मंडळ

मुख्य संपादक

प्राचार्य डॉ. प्रमोद पडोळे

कार्यकारी संपादक

प्रा.(डॉ.) सुनिता कलाखे

प्रा.(डॉ.) गणेश मालटे
संपादक

प्रा.(डॉ.) स्वप्नील काळे
संपादक

प्रा.(डॉ.) सोनाली गायकवाड
संपादक

प्रा.दिलीप उन्हाळे
संपादक

प्रा.अमोल मुघल
संपादक

संपादकीय

विद्यार्थ्यांनी उत्स्फूर्तपणे व्यक्त केलेल्या भावना, नव-रसपूर्ण, संवेदनशील आणि सृजनशील शब्दाविष्कारांनी सजलेला शिवदर्शन २०२६ हा अंक आपल्या हाती देताना अत्यंत आनंद होत आहे.

साहित्य हा समाजाचा आरसा असतो. आपल्या अवतीभोवती घडणाऱ्या घटनांचे प्रतिबिंब त्यामध्ये उमटत असते. श्रवण, वाचन, मनन, भाषण आणि लेखन या प्रक्रियांतून लेखक आणि कवी घडत असतात. आवड, व्यासंग, आस्वाद, रसास्वाद यांसोबतच जीवनात उभे राहणारे प्रश्न, समस्या आणि अनुभव यांच्या माध्यमातूनही साहित्याची निर्मिती होत असते. या सर्व बाबी विद्यार्थ्यांनी विविध भाषांमध्ये लिहिलेल्या लेखनातून स्पष्टपणे दिसून येतात.

स्वामी विवेकानंद यांनी शिक्षणाची व्याख्या करताना म्हटले आहे की, विविध ज्ञानशाखांतील माहिती गोळा करणे म्हणजे शिक्षण नव्हे. व्यक्तीच्या विचारांचा, इच्छांचा आणि आविष्काराचा विकास ज्यायोगे नियंत्रित होऊन दैनंदिन जीवनात फलदायी ठरेल, तेच खरे शिक्षण आहे. अशा प्रकारचे जीवन आणि राष्ट्र घडवणारे शिक्षण आजही अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

'रील'च्या युगातही विद्यार्थी महामानवांचे चरित्र वाचतात, देशाच्या सामाजिक, राजकीय, आर्थिक आणि शैक्षणिक विषयांवर तसेच जागतिक स्तरावरील समस्यांवर विचार करतात आणि सोशल मीडियाच्या माध्यमातून आपले मत मांडतात. राष्ट्रहितासाठी चांगल्या विचारांची प्रेरणा देतात-हेच तर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचे खरे ध्येय आहे. उच्च शिक्षणातून उपयोगात्मक ज्ञान प्राप्त करून जीवनातील समस्यांचे निराकरण करण्याचा प्रयत्न नवी पिढी करत आहे. शिवदर्शन चाळताना विद्यार्थ्यांनी विविध विषयांवर लिहिलेले लेख, चरित्रे आणि कविता यामधून याची प्रचिती येते.

यावर्षी प्रथमच उर्दू आणि संस्कृत विभागाची सुरुवात करण्यात आली आहे. या भाषांवर प्रेम करणारे आणि त्यांचा अभ्यास करणारे विद्यार्थी मोठ्या संख्येने पुढे येत आहेत, ही आनंदाची बाब आहे. विद्यार्थ्यांचे लेखन, त्यांचे यश आणि गौरव यांचे दर्शन संपादक मंडळाने या अंकातून घडवण्याचा प्रयत्न केला आहे.

शिव परिवाराचे सर्वेसर्वा, आधारवड, सन्माननीय माननीय श्री. हर्षवर्धनजी देशमुख तसेच महाविद्यालयाचे सन्माननीय प्राचार्य डॉ. प्रमोद पडोळे यांनी दिलेले स्वातंत्र्य, संधी, पुरेसा वेळ आणि आवश्यक साधनसामग्री-या सर्व गोष्टी कोणत्याही संपादकासाठी अत्यंत दुर्मिळ असतात. याच गोष्टी शिवदर्शन २०२६ च्या यशामागील खरे रहस्य आहेत.

हा अंक अधिकाधिक वाचकांच्या पसंतीस उतरावा, या अपेक्षेसह विद्यार्थी, चित्रकार, लेखक, कवी, विचारवंत, संपादक मंडळातील सर्व सहकारी, टंकलेखक आणि मुद्रक यांच्या कार्याचे मनःपूर्वक कौतुक करते, आभार मानते.

नवराष्ट्र निर्मितीसाठी लिहिते व्हा, या शुभेच्छसह धन्यवाद.

प्रा.(डॉ) सुनिता कलाखे,
कार्यकारी संपादक, शिवदर्शन

महाविद्यालयाचा गौरव

अभिनंदन...

STUDENT ACHIEVEMENT

Merit in SGBA University Exam 2025

Ku. Nikita P. Gade
7th Merit M.A. Economic

Ku. Pooja S. Dandge
BIO Group 10th Merit

Best student award

Mr. Pankaj Davhale
M. Sc. IInd yr (Microbiology)
by Microbiologist Society, India

Consolation Prize 2025-26 (UG)

Ku.Sakshi A.Shrivastav
B.A. Ist yr (Eco.) District level
Elocution Competition

Ku.Vaibhavi S. Morganje
B.A. IInd yr (Eco.) National Level
Research Paper

UGC -SET Exam Qualified

Shri. Shubham Salok
Botany

Shri. Vaibhav S. Kale
Botany

Shaikh Naved Sh.Quasim
Physics

Mr. Shubham R. Karhade
Chemistry

Lokesh H. Morey
Chemistry

Vaishnav D. Nikas
Mathematics

Aavishkar 2025-26 SGBAU

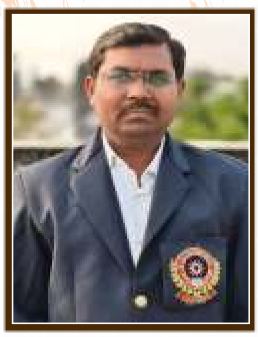

Shri. Pramod Pandit
Colour Coat in Economics

Secured 3rd rank in (GAT-2025)

Mr. Pavan A. Kute
(Chemistry Group)

Secured 2nd rank

Pranjali D. Dhokane
B.Sc.-IIIrd (Chemistry Group)
University level intercollegiate
seminar competition
organized by AUCTA-Jan-2026

2nd Prize in District-level

Aditya A. Mukalwar
B.A.III
Elocution Competition

3rd Pirze

Shazmina Parveen
State Level
Model Making Competition

महाविद्यालयाचा गौरव

अभिनंदन...

ACHIEVEMENTS OF TEACHER

Best NCC Officer Award

Lt. K. R. Padghan ANO
felicitation by Minister of Maharashtra State at 26 Jan 2026

Patent Granted

Prof. Dr. Mukti Jadhav
Computer Science

Dr. P. P. Padghan
(Physics Dept.)

S.G.B.Amravati University, Recognized as Ph.D. Supervisor.

Dr. S. N. Mendhe
(Microbiology Dept.)

Dr. P. B. Nalle
(Physics Dept.)

Dr. R. B. Gade
(Zoology Department)

Dr. Sachin J. Kokode
(Physical Education Department)

Dr. M. G. Dikkar
(Home Eco.)

Ph.D. Award Recognitions

Dr. S. B. Unhale
M.A., Ph.D.
CHB (Marathi)

Dr. Raju B. Bade
M.A., Ph.D
Economics Department

Dr. Dnyanoba D. Chavan
M.A., Ph.D.
Economics Department

Sandip R. Nagmote
M.Sc., Ph.D
(Zoology Department)

शेतकरी प्रबोधन कार्यशाळा

संस्थेचे अध्यक्ष मा.हर्षवर्धन देशमुख शेतकरी वर्गाला मार्गदर्शन करतांना

जिल्हाधिकारी मा. डॉ. किरण पाटील शेतकरी प्रबोधन कार्यशाळेला संबोधित करतांना

बुलढाणा जिल्ह्यातील सर्व आजीवन सभासदांनी संस्थेसाठी केलेल्या भरीव कामगिरीबद्दल संस्थेचे अध्यक्ष माननीय हर्षवर्धन देशमुख साहेब यांचा सत्कार करतांना

जिल्हाधिकारी मा. डॉ. किरण पाटील यांचा शेतकरी वर्गासाठी केलेल्या उपक्रमासाठी महाविद्यालयाच्या वतीने त्यांचा सत्कार करतांना संस्थेच्या अध्यक्ष मा. हर्षवर्धन देशमुख साहेब

शेतकरी प्रबोधन कार्यशाळा

अनुक्रमणिका

माऊली : मराठी साहित्य विभाग

१. बुलढाणा : इतिहास व संस्कृती – कु. वैभवी मोरगंजे –१
२. सिंदखेड राजा – गजानन जाधव –२
३. मेहुना राजा – आदित्य मुक्कलवार –३
४. बावनबूर्जी – विशाल इंगळे –४
५. कॉलेज ची मैत्री – कृष्णा बोकडे –५
६. स्त्री कुठे काय करते – कु. भारती पोमणे –५
७. पुन्हा आस तुमच्या भेटीची – आदित्य शेळके –६
८. राष्ट्रमाता जिजाऊ – कु. साक्षी धनवटे –७
९. सामाजिक क्रांति – कु. प्रांजल बेलोकर –८
१०. एकांत – कु. गायत्री चाकोतकर –९
११. नात बाबच आणि लेकीच – कु. वैष्णवी –९
१२. तू दिवसभर करतेस काय – आदित्य शिंदे –१०
१३. तुझ नकळत येण – धनराज पारवे –१०
१४. डाव – आदित्य मुकलवार –११
१५. जगून घे थोड – रोहण देव्हारे –११
१६. बेधुंद लहरी – कु. सावणी साळवे –१२
१७. भेट व्हावी – मनेश गवई –१२
१८. सूर्यास्त – कु. निकिता –१२
१९. शिवविचारांचे निष्ठावंत पाईक – कु.प्रतीक्षा टेकाडे –१३,१४
२०. संत साहित्याचे योगदान – रितेश कुटे –१४,१५
२१. मोडीलिपी – प्रणव हाडे –१६
२२. भाषा संवर्धन – रोहित इंगळे –१७,१८
२३. अभिजात मराठी – कु. प्रगती –१९
२४. गाडगेबाबा – कु. हर्षदा –२०
२५. संविधान – कु. तनुजा –२०
२६. पंजाबराव देशमुख – कु. साक्षी –२१
२७. महिला सक्षमीकरण – कु. ऋतुजा –२२
२८. चालत राहावे – दिनेश –२३
२९. पाऊस – कु. ऋतुजा –२३
३०. मी कुणाला कळलो नाही – श्रीकांत –२४

माया : हिंदी विभाग

१. शिवाजी महाराज – कु. मानसी –२७
२. विमलाबाई देशमुख – कु. अमृता –२८,२९
३. सरस्वतीबाई – कु. नेहा –२९,३०
४. अहिल्यादेवी – कु. अदिती –३०,३१
५. ताराराणी – कु. धारा –३२,३३
६. जिजाऊ – कु. भक्ति –३३,३५
७. सावित्रीबाई – कु. लक्ष्मी –३५,३७
८. रमाबाई – कु. भाग्यश्री –३७,३८
९. ताराबाई शिंदे – कु. मयूरी –३९,४०
१०. फातिमा शेख – कु. सानिया –४०,४१

Mother: English Section

1. Agriculture - Harshal - 45
2. Har Ghar Tiranga - Harshal - 45
3. Ideal Student - Sakshi - 46
4. Tagore - Bhumi - 47
5. Favourite Poet - Anjali - 48
6. Ambedkar - Anuja - 48
7. Ideal Student - Ashwini - 49
8. No War - Amar - 50
9. Gen-Z - Pankaj - 51
10. River Project - Gaurav - 52
11. Trade Impact - Snehal - 53
12. University Act - Harshal - 54
13. SDG - Gauri - 55
14. AI - Vishal - 56
15. NEP - Pranjali - 57
16. Edu.in the Mother Tongue - Aswini -58
17. Renuka Mata – Prajwal -59
18. Pandharinath Patil - Gajanan -60

जननी : संस्कृत

१. राम – कु. साक्षी – ६३
२. चाणक्य – कु. मानसी – ६४
३. कालिदास – कु. नंदिनी – ६५
४. संभाजी – भागवत – ६६
५. विवेकानंद – भूषण – ६७
६. गांधी – कु. वैष्णवी – ६८
७. आंबेडकर – कार्तिक – ६९
८. सावरकर – कु. साक्षी – ७०

टीप: प्रकाशित झालेल्या साहित्यातील मते त्या त्या लेखकांची आहेत. संपादक मंडळ त्यांच्या मताशी सहमतच असेल असे नाही.

अनुक्रमणिका

ममता : उर्दू

1 ہے رہی بڑھ اور کی نفرت دنیا .. – Shazmina Parveen Mohammad Shafique - 73
2 کوا چالاک – Shiza Asnal M. Atik - 74
3 استاد – Rina Shaikh Rais - 77
4 شاعری – Saniya Parveen Shaikh Israil - 77
5 شاعری – Nusrat Mahek Shaikh Aejaz - 78
6 باپ . غزل – Meherin Parveen Sk Shagir - 80
7 شاعری – Shaikh Imran Shaikh Karim - 81
8 جیجاؤ ماں جی – Mehwish Shaikh Akbar - 82
9 ستارے – Mehewish Anjum Abdul Gani - 83
10 غزل – Aliya Parvej Deshmukh - 84
11 بام آب آتے ہے وہ – Mahek Khan - 84
12 پرورش کی باپ ماں - Asfiya Alina Shaikh Sharif - 84
13 سلوک ساتھ کے باپ ماں - Bushra Parvin Haroon Khan - 84
14 نام کے ماں - Aqsa Parvin Ata Mohammad Khan - 84
15 علم / گیان ١٦ - Kankasha Anjum Firoz Kha. - 85
16 ایسی خواہشیں ہزاروں - Majid Sabir Shaikh - 85
17 شیخ فاطمہ - Sayyad Shadaab Akbar - 86
18 شاعری - Shaikh Zoya Parveen Siraj - 87
19 شاعری - Tanzila Parveen Mohammad Aabid - 88
20 ہے رہتا جو کوئی - Shaikh Arbaz Shaikh Mohsin - 91
21 ہے کہتی خلق - Shaikh Rehan Shaikh Husain - 91
22 اہمیت کی باپ ماں - Rehan Shaikh - 92
23 غزل - Zubair Khan - 92
24 غزل- Meherin Parveen Shaikh shagir - 92

टीप: प्रकाशित झालेल्या साहित्यातील मते त्या त्या लेखकांची आहेत. संपादक मंडळ त्यांच्या मताशी सहमतच असेल असे नाही.

माऊली

मराठी
विभाग

बुलढाणा जिल्ह्याचे
ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक महत्त्व

बुलढाणा जिल्ह्याला एक समृद्धी ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक वारसा आहे, जो त्या प्रदेशाला विशेष ओळख देतो या जिल्ह्याची भुमी विविध संस्कृती साम्राज्ये आणि ऐतिहासिक घटनाची साक्षीदार आहे त्यामुळे त्यांचे महत्व अधिक वाढते.

ऐतिहासिक महत्त्व :–

बुलढाणा जिल्हयाचा इतिहास फार प्राचीन आहे. या प्रदेशाने अनेक महत्त्वपुर्ण ऐतिहासिक घटना अनुभवल्या आहेत. या जिल्ह्यावर सातवाहन, वाकाटक राष्ट्रकुट चालुक्य देवगिरीचे यादव, दिल्लीचे सुतलान आणि मराठा साम्राज्यासारख्या विविध राजवंशानी राज्य केले. या प्रत्येक राजवंशाने या प्रदेशावर आपली वेगळी छाप सोडली, ज्यामुळे या जिल्हयाची संस्कृती आणि स्थापत्यकला समृद्ध झाली.

लोणार सरोवर यासारखी ठिकाणे या जिल्हयाच्या ऐतिहासिक आणि युगान वैभवाची साक्ष देतात. अजिंठा लेणी जी UNESCO जागतिक वारसा स्थळ म्हणून घोषित केले आहे. अजिंठा लेणी जी, जी णछएडउज जागतिक वारसा स्थळ आहे येथे असलेली उत्कृष्ट नमुना आहे लोणार सरोवर एक अद्वितीय नैसर्गिक आणि भुवैज्ञानिक ठिकाण आहे जे उल्कापातामुळे तयार झाले आहे.

सांस्कृतिक महत्व :

बुलढाणा जिल्ह्याची संस्कृती विविधतेने नटलेली आहे. येथे विविध भाषा, वेशभुषा, खाद्यपदार्थ आणि उत्सव पाळले जातात. जे या प्रदेशाला एक खास ओळख देतात.

भाषा आणि वेशभुषा :

या जिल्ह्यात मराठी प्रमुख भाषा,वेशभुषा आहे पण येथे हिंदी, उर्दु आणि इतर स्थानिक भाषा बोलणारे लोकही आहेत. पारंपारिक वेशभुषेत पुरुष धोतर,कुर्ता आणि फेटा (पगडी) घालतात तर स्त्रिया नऊवारी किंवा साडी परिधान करतात.

सण आणि उत्सव :

बुलढाणा जिल्ह्यातील लोक विविध सण आणि उत्सव मोठ्या उत्साहाने साजरे करतात. यामध्ये दिवाळी, दसरा, होळी,गणेशोत्सव आणि ईद यासारखे प्रमुख सणांचा समावेश आहे.

कला आणि संगीत :

या जिल्हयातील लोककला संगीत आणि नृत्य हे देखील महत्त्वाचे आहेत.भजन किर्तन आणि लोकनृत्य यासारखे सांस्कृतिक कार्यक्रम येथे नियमितपणे आयोजित केले जातात. जे स्थानिक लोकांच्या जीवनाचा एक अविभाज्य भाग आहेत.

खाद्यसंस्कृती :

बुलढाणा जिल्ह्याची खाद्यसंस्कृती खुप प्रसिद्ध आहे. येथे ज्वारीची भाकरी, पिठलं, वाटाण्याची भाजी आणि विविध प्रकारच्या पारंपारिक पदार्थांचा आस्वाद घेता येतो.

बुलढाणा जिल्ह्याचे ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक महत्व केवळ या प्रदेशासाठीच नव्हे, तर संपुर्ण महाराष्ट्रासाठी एक अमुल्य ठेवा आहे. या जिल्ह्यातील ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक स्थळे परंपरा आणि उत्सव या भागाला एक विशेष ओळख देतात जे पर्यटकांना आणि इतिहासकारांना आकर्षित करतात.

कु.वैभवी मोरगंजे
बी.ए. भाग–३

सिंदखेडराजा
जिजामातेचे जन्मस्थान आणि इतिहासाचा अभिमान

बुलढाणा जिल्ह्यातील सिंदखेडराजा हे गाव मराठा इतिहासातील एक अत्यंत पवित्र आणि गौरवशाली स्थान मानले जाते. हेच ते ठिकाण, जिथे राष्ट्रमाता (जिजामाता) यांचा जन्म झाला. जिजामातांच्या संस्कारांनी आणि दूरदृष्टीनेच पुढे यांसारखा महान राजा घडला, त्यामुळे सिंदखेडराजा हे केवळ एक गाव नसून मराठा स्वराज्याच्या पायाभरणीचे केंद्र मानले जाते.

सिंदखेडराजा हे जिजामातेचे वडील लखोजीराव जाधव या पराक्रमी सरदाराचे जहागिराचे ठिकाण होते. जाधव घराणे हे निजामशाहीतील एक प्रभावशाली व प्रतिष्ठित घराणे होते. लखोजीराव जाधव यांच्या पराक्रमामुळे आणि प्रशासनकौशल्यामुळे सिंदखेडराजा हे राजकीय व लष्करीदृष्ट्या महत्त्वाचे केंद्र बनले होते. येथे भक्कम तटबंदी, वाडे आणि ऐतिहासिक वास्तू आजही त्या वैभवाची साक्ष देतात.

जिजामाता या लखोजीराव जाधव यांच्या कन्या होत्या. त्यांचे भाऊ–दत्ताजी, अचलोजी, रघोजी आणि बहादुरजी जाधव–हे देखील शूर आणि पराक्रमी होते. जाधव घराण्यातील ही परंपरा म्हणजे शौर्य, निष्ठा आणि स्वाभिमानाची होती. या वातावरणात वाढलेल्या जिजामातांनी बालपणापासूनच धर्मनिष्ठा, न्यायबुद्धी आणि स्वराज्याची प्रेरणा आत्मसात केली.

सिंदखेडराज्याचे ऐतिहासिक महत्त्व केवळ जिजामातांच्या जन्मामुळेच नाही, तर ते मराठा इतिहासातील अनेक महत्त्वाच्या घटनांचे केंद्र राहिले आहे. येथे असलेले राजवाडे, दरवाजे आणि तलाव हे त्या काळातील समृद्धी आणि नियोजनाचे द्योतक आहेत. विशेषतः राजमाता जिजाऊ जन्मस्थान म्हणून ओळखले जाणारे स्थळ आजही हजारो भाविक आणि इतिहासप्रेमींना आकर्षित करते.

पौराणिक दृष्टिकोनातून पाहता, या प्रदेशाला प्राचीन काळापासून सांस्कृतिक आणि धार्मिक महत्त्व लाभलेले आहे. विविध देवस्थानं, प्राचीन परंपरा आणि लोककथा यांमुळे सिंदखेडराजा हे केवळ ऐतिहासिकच नव्हे, तर सांस्कृतिक वारशाचे केंद्रही बनले आहे.

जिजामातांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा प्रभाव इतका व्यापक होता की त्यांनी बाल शिवाजींना रामायण, महाभारत यांसारख्या ग्रंथांच्या कथा सांगून त्यांच्यात स्वराज्याची जाज्वल्य भावना निर्माण केली. त्यांच्या मार्गदर्शनामुळेच शिवाजी महाराजांनी अन्यायाविरुद्ध लढण्याची आणि स्वराज्य स्थापनेची प्रेरणा घेतली. आज सिंदखेडराजा हे ठिकाण महाराष्ट्राच्या इतिहासातील एक प्रेरणास्थान म्हणून ओळखले जाते. येथे दरवर्षी विविध कार्यक्रम, जयंती उत्सव आणि ऐतिहासिक स्मरण सोहळे आयोजित केले जातात. हे गाव आपल्याला केवळ इतिहास सांगत नाही, तर स्वाभिमान, संस्कार आणि राष्ट्रभक्तीची शिकवणही देते.

सिंदखेडराजा हे खऱ्या अर्थाने मराठा साम्राज्याच्या उदयाचे पवित्र भूमीस्थान आहे. जिजामातांच्या जन्मामुळे आणि जाधव घराण्याच्या पराक्रमामुळे या गावाला लाभलेले ऐतिहासिक महत्त्व भविष्यातील पिढ्यांसाठी सदैव प्रेरणादायी राहील.

गजानन जाधव
बी.ए. भाग–३

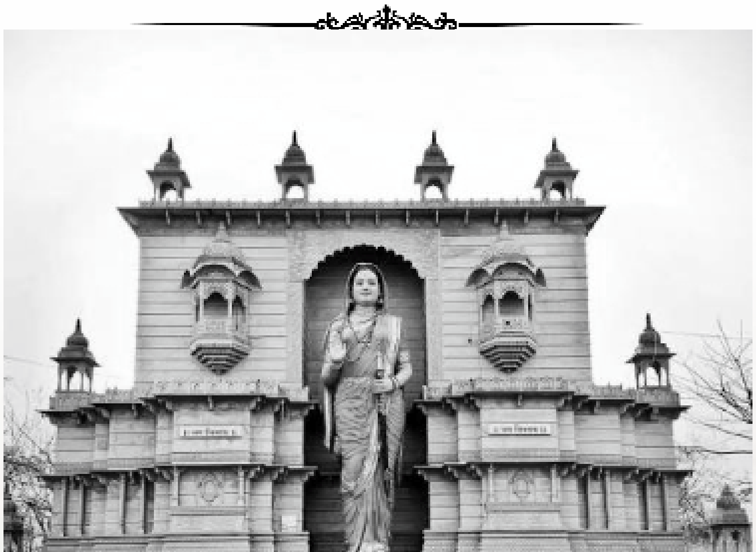

मेहुणा राजा
संत चोखामेळा यांचे जन्मगाव आणि सामाजिक समतेचा संदेश

बुलढाणा जिल्ह्यातील सिंदखेडराजा तालुक्यात वसलेले मेहुणा राजा हे गाव वारकरी परंपरा, भक्ती आणि सामाजिक समतेचा दीप जपणारे पवित्र स्थान म्हणून ओळखले जाते. मराठा सरदारांच्या जहागिरीतील एक महत्त्वाचे केंद्र असलेल्या या गावाला संतपरंपरेमुळे विशेष ऐतिहासिक आणि आध्यात्मिक महत्त्व प्राप्त झाले आहे. महान वारकरी संत चोखामेळा यांचे जन्मस्थान म्हणून मेहुणा गाव या गावाची ओळख विशेषत्वाने अधोरेखित होते.

संत चोखामेळा हे दलित समाजात जन्मलेले होते. समाजातील विषमता, भेदभाव आणि अन्याय यांचा त्यांनी स्वतः अनुभव घेतला; परंतु या कठीण परिस्थितीतही त्यांनी भक्तीचा मार्ग सोडला नाही. बालपणापासून ते गुरे चारण्याचे काम करीत असत. या साध्या, श्रमप्रधान जीवनातही त्यांच्या ओठांवर अखंड विठ्ठल नाम असायचे. गुरे चारताना, निसर्गाच्या सान्निध्यात ते ईश्वराशी संवाद साधत असत. त्यांच्या जीवनातली ही साधेपणा आणि श्रद्धा पुढे त्यांच्या अभंगरचनांमध्येही प्रतिबिंबित झाली.

वारकरी पंथाने समाजात समतेचा जो संदेश दिला, त्यामध्ये संत चोखामेळा यांचे स्थान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. त्यांनी आपल्या अभंगांमधून जातिभेदाला ठाम विरोध केला आणि माणुसकीचा पुरस्कार केला. ते म्हणतात–

ऊस डोंगा परी भाव नव्हे डोंगा,
काय भुललासी वरल्या रंगा

या ओळींतून ते सांगतात की बाह्य रूप, जात किंवा सामाजिक स्थान यापेक्षा अंतःकरणातील भाव महत्वाचा असतो. खरी भक्ती ही मनातील शुद्धतेत असते, हे त्यांनी अत्यंत प्रभावीपणे मांडले.

तसेच त्यांच्या अभंगातील–

अभिर गुलाल उधळीत रंग,
नाथा घरी नाचे माझा सखा पांडुरंग

या ओळी भक्तीतील आनंद, उत्साह आणि विठ्ठलाशी असलेले सख्यभाव व्यक्त करतात. त्यांच्या दृष्टीने पांडुरंग हा केवळ देव नसून तो एक जिवलग सखा आहे. ही भावना वारकरी संप्रदायाचा मूलाधार आहे–जिथे देव आणि भक्त यांच्यातील नाते हे प्रेमाचे आणि समानतेचे असते.

मेहुणा राजा या गावात आजही संत चोखामेळा यांच्या विचारांचा प्रभाव दिसून येतो. येथे भजन, कीर्तन, वारी आणि नामस्मरण यांच्या माध्यमातून भक्तीचा वारसा पुढे नेला जात आहे. गावातील सर्व समाजघटक या परंपरेत सहभागी होतात, ज्यामुळे सामाजिक एकात्मता आणि बंधुभाव अधिक दृढ होतो.

संत चोखामेळा यांनी आपल्या जीवनातून आणि कार्यातून समाजातील दुर्बल, वंचित घटकांना आत्मविश्वास दिला. त्यांनी दाखवून दिले की ईश्वर सर्वांचा आहे आणि त्याच्यापर्यंत पोहोचण्यासाठी कोणतीही जात, पंथ किंवा सामाजिक अडथळा असू शकत नाही. त्यांच्या विचारांनी आणि अभंगांनी वारकरी पंथाला समतेचा मजबूत पाया दिला, जो आजही समाजाला दिशा देत आहे.

मेहुणा गाव सिंदखेडराजा जिल्ह्यात हे खऱ्या अर्थाने मराठा साम्राज्याच्या उदयाचे पवित्र भूमीस्थान आहे. जिजामातांच्या जन्मामुळे आणि जाधव घराण्याच्या पराक्रमामुळे या गावाला लाभलेले ऐतिहासिक महत्त्व भविष्यातील पिढ्यांसाठी सदैव प्रेरणादायी राहील.

आदित्य मुकलवार
बी.ए. भाग–३

बावन बुर्जी (बावन बुरुजांचे) करवंड
शिवकालीन वैभवाची उज्ज्वल परंपरा

बुलढाणा जिल्ह्यातील चिखली तालुक्यात वसलेले मौजे करवंड हे गाव इतिहासाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठिकाण म्हणून ओळखले जाते. बावन बुरुजांचे गाव म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या या गावाला पूर्वी ५२ बुरुजांची भक्कम तटबंदी होती. या तटबंदीमुळे करवंड हे त्या काळी एक सशक्त व रणनीतिकदृष्ट्या महत्त्वाचे परगणा म्हणून विकसित झाले होते. परिसराच्या भौगोलिक रचनेतही या गावाचे स्थान वैशिष्ट्यपूर्ण होते–पश्चिमेस जळगाव जामोदच्या डोंगररांगा ओलांडल्या की बऱ्हाणपूरचा परगणा, तर पूर्वेस बाळापूरचा परगणा होता. त्यामुळे या प्रदेशाचे प्रशासनिक आणि लष्करी महत्त्व अधोरेखित होते.

करवंड गावाचा सर्वात महत्त्वाचा ऐतिहासिक संदर्भ म्हणजे मराठा साम्राज्याचे संस्थापक यांच्याशी जोडलेले नाते. शिवाजी महाराजांच्या आठव्या पत्नी गुणवंताबाई यांचे माहेर हे याच करवंड गावात होते, ही बाब इतिहासात नव्याने अधोरेखित होत आहे. गुणवंताबाई या पराक्रमी सरदार यांच्या कन्या होत्या. इंगळे घराणे शौर्य, निष्ठा आणि युद्धकौशल्यासाठी प्रसिद्ध होते. या घराण्याच्या परंपरेतूनच गुणवंताबाई यांचे व्यक्तिमत्त्व घडले होते.

या विवाहाची जुळवाजुळव शिवाजी महाराजांचे आजोबा आणि सिंदखेडराजाचे सरदार यांच्या माध्यमातून झाली. त्यामुळे या विवाहाला केवळ कौटुंबिक नव्हे, तर राजकीय आणि सामाजिक महत्त्वही प्राप्त झाले. इंगळे आणि भोसले या दोन पराक्रमी घराण्यांमध्ये या विवाहामुळे दृढ संबंध निर्माण झाले.

इतिहासातील आणखी एक उल्लेखनीय बाब म्हणजे शिवाजीराव इंगळे यांच्या कनिष्ठ कन्येचा विवाह तंजावरचे शासक यांच्याशी झाला होता. यावरून इंगळे घराण्याचा प्रभाव आणि त्यांचे व्यापक संबंध स्पष्ट होतात.

बुलढाणा जिल्हा हा छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आजोळ म्हणून ओळखला जातो; परंतु करवंडच्या या ऐतिहासिक संदर्भामुळे तो त्यांचे सासरही असल्याची नवी बाब समोर येते. त्यामुळे या जिल्ह्याचे ऐतिहासिक महत्त्व अधिकच अधोरेखित होते.

अलिकडच्या काळात हा विस्मृतीत गेलेला इतिहास पुन्हा उजेडात येऊ लागला आहे. स्थानिक अभ्यासक, इतिहासप्रेमी आणि जनप्रतिनिधी यांच्या प्रयत्नातून करवंडच्या या परंपरेचे पुनरुज्जीवन होत आहे. विशेषतः आमदार यांच्या पुढाकारातून या ऐतिहासिक विवाह सोहळ्याची परंपरा पुन्हा साजरी केली जात असून यावर्षी ३७० वा सोहळा उत्साहात पार पडला.

करवंड हे केवळ एक गाव नाही, तर मराठा इतिहासाच्या वैभवशाली परंपरेचे जिवंत प्रतीक आहे. या इतिहासाचा अभ्यास आणि जतन करणे ही काळाची गरज आहे. भविष्यातील

विशाल इंगळे
बी.ए. भाग–३

कॉलेजची मैत्री

कॉलेजचं आयुष्य म्हणजे नवी सुरुवात
नव्या स्वप्नांची, नव्या प्रवासाची बात

पहिल्याच दिवशी जे दिसतात चेहरे अनोळखी
हेच पुढे होतात मनाला सगळ्यात जवळचे सोबती

कधी टिफीन शेयर, कधी नोट्स वाटून घेणं
कधी ओरड, कधी पाठीवर खंबीरपणे घेणं

हसणं-खिंदळणं, भांडण आणि पुन्हा एक येणं
हीच तर मैत्री-ह्दयात कायम घर करणं

क्लास संपला तरी नातं नाही थांबत,
आठवणींची पानं आयुष्यात नवं फुलत.

उद्या कोणी कुठेही असो दूर,
मैत्रीचा धागा असेल आयुष्यभर मजबुर

कॉलेज बदललं, चेहरे बदलले पण आठवणी
मात्र मनात कायम जपल्या गेल्या कारण
कॉलेजची मैत्री सोनं, काळानं जरी जुनी
झाली तरी नातं कायम आपलं.

कृष्णा बोकडे
बी.ए. भाग-२

स्त्री कुठे काय करते?

स्त्री मुलगी बनुन घर भरभरुन ठेवते,
मोठी झाली तिच्या डोळ्यात स्वप्न असतील ना
तरी समाजाच्या भुरकट विचारामुळे ती ते डोक्यातुन
काढून टाकते.
तरी,तरी लोक विचारतात,
स्त्री कुठे काय करते? ।।१।।

स्त्री ही मुलगी होऊन बाबांची लाडकी बाहुली बनते
सासरी जाऊन ती घरची लक्ष्मी बनते,
पण जेव्हा ती आई होते ना,
तेव्हा तीच नऊ महिने कळा सोसते.
बाळ जन्मल्यावर त्याची पहिली गुरु त्याची आईच असते,
तीच त्याला संस्कार देऊन मोठं करते,
पण ती आई एक स्त्रीव असते ना.
तरीही लोक विचारतात,
स्त्री कुठे काय करते? ।।२।।

कधी मुलगी, कधी बहिण,
कधी पत्नी तर कधी आई
सर्व भुमिका निभवता निभवता,
ती स्वत:ला विसरते.
तरीही लोक विचारतात,
स्त्री कुठे काय करते? ।।३।।

स्त्री ही सीता सारखा वनवास सहन करते,
सतीसावित्री सारखी यमाशी लढते,
पार्वती सारखी तपस्या करते,
द्रौपदी सारखा अपमान सहन करते,
दुर्गा बनुन लढत राहते,
तरीही लोक विचारतात,
स्त्री कुठे काय करते ?।।४।।

कु.भारती संतोष पामणे
(बी.एस. भाग-१)

पुन्हा आस तुमच्या भेटीची बाबा

आस आहे माझ्या या वेड्या मनाला तुझ्या भेटीची बाबा
ओढ आहे मला त्या रेशम गाठीची बाबा ना चंद्राची ना
चांदण्याची ती वेळ राहील आपल्या भेटीची बाबा ।।

डोळे आहे आतुरलेले तुला पाहण्यासाठी बाबा ती वेळ ही
आहे आशेवरती तुला मिठी मारायची बाबा तो क्षणही
आहे थांबलेला तुझ्या सोबत जगण्यासाठी बाबा पण तु
मात्र माझ्या सोबत नाही बाबा ।।

तु येताच समोर डोळे माझे पाणवतील बाबा शब्द येतील
मनात पण ओठांतुन निघतील न बाबा चेहऱ्यावर माझ्या
या तुझ्या भेटीचा आनंद होईल बाबा पण तु खरच मला
भेटशिल न रे बाबा ।।

तुझ्याशी बोलताना शब्द ओठी जुलेल का रे बाबा
आपल्या भेटीची ती वेळ क्षणभर तिथेच थांबेल का रे
बाबा न निघताच मनातील शब्द माझे कधीतरी कळेल
का रे बाबा तु होताच जेव्हा माझ्या सोबत ती सांज पुन्हा
कधी रंगेल का रे बाबा ।।

भेटीमधला वेळ हा असाचं निघुन जाईल बाबा
आठवणीचा हा पिसारा मनात सतत तुझी आठवन देत
राहील बाबा पण मात्र माझी आठवण तुला का येत नाही
रे बाबा।।

भेट आपली सरतांना डोळ्यात मात्र पाणी आले बाबा तरी
कधी वाटते मला तु पुन्हा भेटशिल बाबा पण ती ओढ
आयुष्यभर अधुरीच राहील बाबा ।।

आदित्य शेळके
बी.ए. भाग-१

राष्ट्रमाता जिजाऊ

'' बुद्धी दिली बळ दिले
दिला जन्म नवा,
सतत लिखाण करावया माते
फक्त आशिर्वाद तुझा हवा''

महारााष्ट्रातील अनेक घराण्यांनी इतिहास घडवला त्यात सिंदखेडकर लखुजीराव जाधव यांच्या घराण्याचा सिंहाचा वाटा आहे. त्यात सिंदखेडकर लखुजीराव जाधव या शुर राजाच्या पोटी एक जिजाऊ सारखी वीरमाता, राजमाता, लोकमाता या घरात जन्माला आली या घरातील मर्दवीरांनी दक्षिणेतील जिंजी– तंजावर पासुन ते उत्तरेकडील काबूल पर्यंत आपली तलवार गाजविली जाधवशवांचा वंश म्हणजे वीर रत्नांची खाणच !

''सदगुणांची खाण अंगी
मातेच्या त्या दडली,
त्या गुणंची सावली
शिवरायांवर पडली''

शिवाजी ह्या वरिपुरुषाच्या आईचे नांव घेतांना सर्वांचे मन भरुन येते कारण 'जाधव' घराण्यात जन्म घेणाऱ्या त्या महामातेचे नाव जिजाबाई शहराजीराजे भोसले असे होते.

त्यांचा जन्म १२ जानेवारी १५९८ मध्ये सिंदखेड राजा येथे झाला. महाराष्ट्रातील बुलढाणा जिल्हा अमर झाला. जिजाऊ ही देवगिरी येथील यादवाच्या घराण्याचा वारसा लाभलेल्या यादव उर्फ जाधव घराण्यातील होती. लखुजी जाधवासारख्या पराक्रमी पुरुषाचे रक्त या वीर कन्येच्या धमन्यातुन वाहत होते. भोसले कुळातील शहाजी राजासारख्या वीर पुरुषाची ती पत्नी होती.

''वीर जिचा मुलगा
धन्य ती माई,
नाव तिचे जिजाऊ
ती शिवरायांची आई''

सन १६२९ ते सन १६३६ ह्या काळातील घटना अतिशय वेगाने घडू लागलेल्या होत्या या काळात शहाजी राजे निजामशाहीत तर कधी मोगलाकडे आणि मोगलाकडून स्वत: पून: निजामशाहीत मोगलाविरुध्द लढतात हा क्षण तर जिजाऊच्या दृष्टिने अत्यंत कठीण व कसोटीचा असा काळ होता सन १६३६ मध्ये शहाजी राजांनी आदिलशहाची चाकरी स्विकारली आणि कर्नाटक हे स्वत:चे कार्यक्षेत्र पुण्याच्या जहागिरीत वास्तव्याला

आल्या आणि इतर कारभाऱ्यासह जिजाऊला पुण्याच्या जहागिरीत ठेवण्यात आले.

''रायगडावर खडे पसरले
शिवरायांच्या पायी,
तिच आम्हाला माणिकमोती
दुसरी दैवत नाही''

जिजाऊने शिवबाला लिहायला, वाचायला शिकवले. खुप गोष्टी सांगितल्या त्या प्रत्येक गोष्टीत पराक्रमाच्या कथा असायच्या रामायणाच्या गोष्टी शिवरायांना फार आवडत असल्यामुळे ते बारकाईने ऐकत असत शिवबाला वाटत असे की आपण पण त्या पराक्रमासारखे व्हावे. खुप पराक्रमाच्या विजयाचा डंका आपणसुद्धा वाजवावा.

जिजाऊला नेहमी वाटायचे की आपण गुलाम, आपला देश गुलाम, गुलामांची ही लाचारी, त्यांचा तो दुबळेपणा योग्य नाही म्हणून आपला मुलागा पराक्रमी व्हावा. देशाला या गुलामगिरीतून मुक्त करावे. म्हणून त्या शिवबाला सतत सांगायच्या की बाळ शिवबा आपण शुर व्हायला पाहिजे या महाराष्ट्राला गुलामगिरीच्या अंधारातुन स्वातंत्र्याच्या सुखमय उजेडात न्यायचे आहे.

''इतिहासाच्या पानोपानी
अमर असे शिवप्रभुंची गाथा,
अभिमानाने मर्द मराठा
झुकतो त्यांच्या चरणी माथा''

रात्री झोपतांना त्या ज्या अंगाई शिवबाला ऐकवायच्या त्यात सुद्धा त्या अतिशय संताप व्यक्त करायच्या. राजांचे वडील शहाजी हे विजापुरला आदिलशहाच्या दरबारात नोकरीवर होते ते मोठे सरदार होते म्हणून वळण लावण्याचे काम त्या मातेला म्हणजेच जिजाऊलाच करावे लागले.

'' स्वराज्य स्थापन करेल
बाजी लावून जिवाची,
देत वचन मी आज
माऊली या शिवाची''

कु.साक्षी गजानन धनवट
बी.ए. भाग–२

सामाजिक क्रांती
आता विचार नव्हे, कृती हवी

सध्याच्या काळात मराठा व बहुजन, ब्राम्हण समाजासह इतर सर्व ? समाज घटक एक अतिशय नाजूक आणि परिवर्तनशील, अवघड वळणावर उभा आहे. विशेषत: पुणे जिल्हा आणि महाराष्ट्र राज्यात घडणाऱ्या काही दुर्दैवी घटनांनी समाजाच्या विवेकाला हादरवून सोडलं आहे हुंडा,कौटुंबिक दडपण, त्यांच्या वरील बलात्कार,चुकीच्या सामाजिक अपेक्षांमुळे मुलींना आत्महत्येसारख्या भयावह निर्णय घ्यावा लागणं ही केवळ खंतजन नव्हे, तर संपूर्ण समाजासाठी अभिशाप ठरलेली गोष्ट आहे.आपण कितीही प्रगतीची भाषा बोलत असलो, तरी जर आपल्या मुलींना जगायला योग्य वातावरण, आदर आणि स्वातंत्र्य मिळत नसेल तर तो समाज कधीही खरा प्रगत मानला जाऊ शतक नाही. म्हणूनच आता विचार करण्याची वेळ नाही, कृती करण्याची वेळ आली आहे.

पिढ्यान्पिढ्या चालत असलेल्या अनिष्ट प्रथा– ज्या बाईला दुय्यम मानतात,लग्नाच्या नावाखाली तिला खरेदी सारखी वागणूक देतात त्यांना आता थांबवायला हवं या रुढींना छेद देणं म्हणजे फक्त प्रथा मोडणं नाही तर एका नव्या आणि सन्मानित समाजाची पायाभरणी करणं आहे.सध्याच्या परिस्थितीमध्ये समाज म्हणून अंतर्मूख होऊन विचार करण्याची आणि केवळ विचार न करता ठोस पाऊल उचलण्याची गरज आहे. या पार्श्वभूमीवर समाजामध्ये एकोपा निर्माण होईल, अनिष्ट रुढी– परंपरांना छेद दिला जाईल आणि समाजाचे प्रबोधन होईल. महाराष्ट्राने देशाला दिशा देण्याचे,आणि पुणे जिल्ह्याने महाराष्ट्राला दिशा देण्याचे काम केले आहे, म्हणूनच या घटना ही एक जागृतीची चाहूल आहे.

सामाजिक क्रांती घडल्यास कोणत्याही मुलीला आत्महत्या करावी लागणार नाही, कोणत्याही मुलीवर बलात्कारासारखे कृत्य होणार नाही,कोणत्याही आई- वडिलांना अपल्या लेकीचा चेहरा शेवटचा पाहण्याची वेळ येणार नाही, आणि कोणत्याही लग्नात एकही मुलगी आपली किंमत हुंड्याने मोजणार नाही.हुंडा प्रतिष्ठा नाही, तो अपमान आहे. हे लक्षात घेतल पाहिजे की हुंडा म्हणजे प्रतिष्ठा नाही, तो अपमान आहे. त्यामुळे हुंडा देणे व घेणे याला पूर्णविराम द्यायची वेळ आली आहे. हुंडा देणे आणि घेणे ही एक अमानवीय व स्त्री चे शोषण करणारी प्रथा आहे. म्हणून हुंडा देणाऱ्या आणि घेणाऱ्या त्या प्रत्येक व्यक्तीला आपण मोठा गुन्हा करत आहोत. याची जाणीव होणे गरजेच आहे. त्यामुळे हुंडा दिला जाऊ नये आणि घेतलाही जाऊ नये याची प्रत्येक व्यक्तीने जबाबदारी घेणे गरजेचे आहे,

हुंडा देणे घेण्यापेक्षा लग्नाचा खर्च अर्धा–अर्धा म्हणजेच दोन्ही कुटुंबांनी समान खर्च करावा किंवा लग्नामध्ये दिले जाणारे सोने–चांदी, आहेर यापेक्षा त्यावर होणारा खर्च त्याची रक्कम मुलीच्या नावे बँकेत फिक्स डिपॉझीट करुन मुलीला आर्थिकरित्या सक्षम बनवावे जेणे करुन भविष्यात काही अडचणी आल्या तरी ती आर्थिकरित्या दुर्बल नसेल. हुंडा घेणाऱ्या घरांमध्ये लग्न करणे टाळावे. समाजाने त्या घराबद्दल आपली नाराजी व्यक्त करावी. लग्नासाठी मुलीचा परिवार ''हुंडा नाही तर नाते नाही'' या मानसिकतेपासून बाहेर यायला हवा, पण समाजालाही ''हुंडा घेतल्यास सन्मान नाही'' हे ठामपणे सांगावं लागेल.

समाजाने एक संकल्प करावा ''हुंडा नाही, शिक्षण दया''

स्वच्छेने विवाह :

आई- वडिलांनी मुला–मुलीच्या पसंतीचा आदर करावा. बळजबरीने लावलेली नाती मुलींच्या मानसिक आरोग्याला घातक ठरु शकतात. योग्य वय, योग्य समज आणि दोघांची स्वेच्छा ही विवाहाची खरी पूर्वअट असावी. सर्वात महत्त्वाचे लग्न ठरण्यापूर्वी एक वेळ पत्रिका पहिली नाही तरी चालेल पण मुलांचे शारिरीक आरोग्य तपासूनच लग्ने ठरवीत.

मुलींचे शिक्षण :

मुलींच्या शिक्षणाला प्राधान्य दयावे. मुलींचे शिक्षण म्हणजे फक्त प्रमाणपत्र नव्हे, तर तिच्या उच्च शिक्षण देणे हेच सर्वात मोठं 'स्टेटस' ठरेल कारण पुरुषाला शिक्षित करुन आपण केवळ एका व्यक्तिपर्यंत पोहोचू शकतो, परंतु स्त्रीला शिक्षित करुन संपूर्ण देशापर्यंत पोहचू शकतो. म्हणूनच स्त्रियांना त्यांचा शिक्षणाचा अधिकार मिळणे अत्यंत आवश्यक आहे.

स्त्री– पुरुष समानता :

स्त्री पुरु। समानतेची शिकवण मुलांना लहणपणा पासून द्यावी. मुलांना ''तिला बहिणीसारखं वागवायचं नाही, तर तिला व्यक्ती म्हणून सन्मान दयायचा आहे. हे शिकवायला हवे.

स्त्री– पुरुष समानतेची शिकवण्यासाठी खालील गोष्टी करता येतील:–

शिक्षणाचे महत्त्व– मुलांना समान शिक्षण दया, कारण शिक्षणामुळेच समाजात बदल घडु शकतो.

रुढी आणि परंपरा – 'मुलगा वंशाचा दिवा' 'मुलगी परक्याचे धन' यासारख्या कालबाह्य समजुती सोडून दया.

निर्णय प्रक्रियेत सहभाग– घरातील महत्त्वाच्या निर्णयांमध्ये महिलांचा सल्ला घ्या आणि त्यांचे मत विचारात घ्या. यामुळे त्यांना निर्णय स्वातंत्र्य मिळेल.

संवादातून बदल– मुलांशी आणि घरातील इतर सदस्यांशी समानतेबद्दल बोला. त्यांच्या मनात असलेले गैरसमज दूर करा.

या सर्व गोष्टींचे पालन केल्यस हुंडा प्रथा बंद होतील, स्त्रिया सुशिक्षित होतील. त्यांची समाजाविषयी असलेली मानसिकता बदलेल त्या आर्थिक, सामाजिक व शारिरीक दृष्टया सक्षम होतील. त्यामुळे त्यांच्यावर होणारे अत्याचार, आत्महत्या थांबेल आणि सामाजिक क्रांती घडून येईल.

कु. प्रांजल प्रदिप बेलोकर
बी.कॉम. भाग–१

एकांत

मनाच्या झुंझाट तुडूंब सागरात
विचारांच्या भरत्या-आहोट्या अफाट,
प्रश्नांच्या लहरी त्या एका आडोशात,
गुंजटलेल्या त्या मनाला हवा असतो
तेव्हा फक्त एकांत ।।१।।

आवडता छंद, त्यात मोगऱ्याचा दरवळता सुगंध,
लिखानाची ओढ, त्यात शब्दांची जोड
जुन्या आठवणिंच सहवास.....
त्यात मी आणि माझ्यातला एकांत ।।२।।

मनाला लागलेला कवितेचा छंद
सहसा नि:शब्द असणारी मी
तेव्हा रमलेली एकांतात आणि ......
हातातुन निसटलेले हे शब्द ।।३।।

या अगणीत गर्दीतील ''मी कोण?''
हे शोधायचे राहून जाते,
या अशांततेत देखील...
माझ्यातील 'मी' ला एकांतात भेटते ।।४।।

सांजेशी ती वेळ...
त्यात मंत्र मुग्ध प्राजक्ताचा सडा,
मनाला एकांताची आवड,
त्यात गुंफलेल्या या शब्दांच्या माळा ।।५।।

कु.गायत्री धोंडुबा चाकोतकर
बी.कॉम. भाग-१

नातं बाबाचं आणि लेकीचं

नात माझं आणि बाबाचं
असतांना देणेघेणे नाही जगाचं

आईच तर अवघ्या महाराष्ट्रात गुणगाण करतात
पण बाबा हे ऊन,वारा पाऊस न बघता एकटेच
आपल्यासाठी झुलतात,

बघीतले असतील वाईट दिवस जरी त्यांनी
दिसायला कठोर बाबा पण प्रेमळ मनानी,

मुलीच लग्न चांगलं करायचं व तिला चांगल्या घरी
द्यायचं म्हणुन शिळ्या भाकरीवर दिवसभर अर्ध्या
पोटी राहणारा

त्याला वाटत नको आपल्या मुलांवर कुणाचा वाईट
नजरा खरचं त्या बाप नावाचा व्यक्तीला माझा मानाचा
मुजरा.

कु.वैष्णवी शरद खंदलकर
बी.कॉम. भाग-१

तु दिवसभर करतेस काय?

तु दिवसभर करतेस काय ?
मी काम करुन थकतो,
जरा मुड पाहुन बोलत जा,
सकाळी उशिरा उठते....
दुपारी लोळते...

रात्री मी येण्याआधी पसरते
वर म्हणते मी थकते
बाया कश्या राहतात
कुठून कुठे चालल्या
इथं सगळं आयत मिळतं
नुस्ता,पैसा उधळते!

पाणावलेले डोळे तिचे – मला नोकरी करायची
समजुतीचा सुर त्याचा अगं! कशाला?
काय कमी आपल्याला
या घरची राणी तु !

ही मुल घडवं, करोडोची प्रॉपर्टी ती ।
बोलणे मनावर नकोस घेवु
महाराणी तु । गृहस्वामीनी तु ।।

परत, महिन्याभरात असाच चढतो पारा
अनं, एकच असतो, प्रश्न,
तु दिवसभर करतेस काय?

आदित्य शिंदे
बी.ए. भाग–२

तुझ नकळत येणं कुणालाच पटलं नाही...

तुझ नकळत येणं कुणालाच पटलं नाही...
आता आतुरता तुझ्या येण्याची तरी सुद्धा तु का येत नाही?...

वाट पाहुन–पाहुन आम्ही मात्र थकतो...
शेतातील पिक बघा कसं हो सुखलं....

आला तरी कधी–कधी अवकाळी बनुन येतो
एकाच वेळेस सार काही उद्ध्वस्त करुन जातो.....

काय हा हट्ट काहीच मात्र कळतं नाही
तुझ अस करण्यापेक्षा हेतुचं मात्र समजत नाही...

विचारांची मैफिल जेव्हा मनामध्ये रंगली...
निसर्गाशी खेळलो आपण ही चुक मात्र कळली...

तुझ्याशी खेळण्याचा हा खुप मोठा दंड होता...
माफ कर निसर्गा
हा मुर्ख मनुष्याचा कर्माचा वाटा होता...

माहीती आहे सर्वांना तुझ मनं खुप मोठं आहे...
येरं पाऊसा आता
आमच्या छोट्या– मोठ्या चुकांना विसरण्याची हिच ती वेळ आहे.

आता फक्त तुझ्या सरीची आतुरता आहे.
ये गं ये गं सरी म्हणण्याची हीच ती वेळ आहे.

धनराज पारखे
बी.ए. भाग–२

डाव

जगाच्या पाठीवर
बदलतं नाव
मिच जाते सासरी
सांग ना......
आता बदलुन
बघायचा का डाव?

तुच कर लग्न
बदल नाव,
ये माझ्या घरी
डाव मांडु आज
नवा गडी.. नवा राज... !

आदित्य मुक्कलवार
बी.ए. भाग-३

जगुन घे थोडं

विसरुन जा सगळं, जगुन घे थोडं
स्वत:साठी वेळ दे अन होनं थोडं मनमोकळं
काय कराणार मांडुन ? अन काय करणार रुसुन?
एकदा तरी जायचं नं आपल्याला जग सोडुन
आयुष्यभर धडपडुन,आनंदाला मागे सोडुन
काय करणार पुढे जाऊन?
तिथे सतत मनाला कोसुन
कष्ट तु करत रहा, ही आयुष्याची रित आहे?
पण जो क्षण सुख देत आहे, त्याला का तु विसरत आहे?
कष्टाला पर्याय नाही, हे सर्वांनाच माहीती आहे
पण मिळालेला सुखाचा क्षण, काय परत कधी
मिळणार आहे
क्षणाचा भरोसा नाही, कोण कुठे जाईल.
मनातील भावना सुद्धा ह्याच क्षणाच व्यक्त होईल
कारण आयुष्याच्या शेवटी
डोळे जेव्हा मिटवशिल मनामध्ये तुझ्या
समाधानी तरी राहशिल.

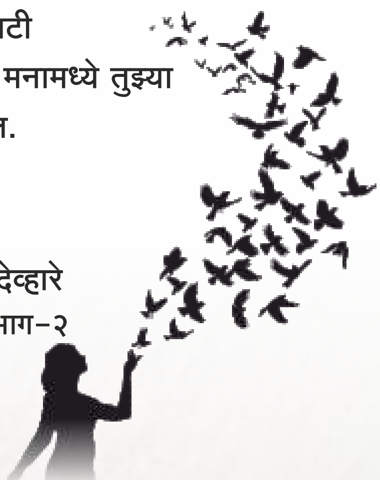

रोहण देव्हारे
बी.ए. भाग-२

बेधुंद लहरी

बेधुंद लहरिंना मनांच्या
खिडकितुन बघण्याचे किती ते माहे आवरेना....

भिजलेल्या मातीतील कणांचा सुगंध....
कुठल्याही अत्तरला कधीना जमेना ....

शहरांचे रोम जणु रेशमी स्पर्शात मोहरले
कसे सावरावे कुणास कळेना ....

बेधुंद लहरींना मनाच्या खिडकितुन बघण्याचे
किती ते मोह मज आवरेना....

सावणी साळवे
बी.ए. भाग-२

भेट व्हावी

भेट व्हावी तुझी अन माझी
जशी चातक बघतो वाट पावसाची....
वसंत येऊनी जेव्हा ग्रीष्म जातो
केवीलवान्या डोळ्यांने चातक पावसाला म्हणतो
बाबा इतक्या उशीरान का बरं येतोस
ओघळत आलेल्या अश्रुंना
सरी लाउनिज घेतो
मनातील मोहाला आता
आवर घालने जणु जमेनासे होतो.
खुल्या पंखाना बेधुंद सी
अलगद मिठी तेव्हा मारतेस;
शेवटची ही भेट होऊनी निरोपाचा दिवस येतो
पुन्हा भेट अशी असावी.
बघता बघता या आशेवर वर्षा ऋतु सरत जातो.
भेट व्हावी तुझी अन माझी
जशी चातक बघतो वाट पावसाची.

मनेश गवई
बी.ए. भाग-३

सुर्यास्त कधी खुप काही शिकवुन जातो

पाखरांचं पिल्लांसाठी...
गायीचं वासरांसाठी..
बाबांचं लेकरांसाठी....
परतीला येणं ......
शेवट दिवसाचा असो वा आयुष्याचा
जवळच्या व्यक्ती बरोबर घालवण्यात
एक वेगळच समाधान असतं....

कु.निकीता साळवे
बी.कॉम. भाग-२

शिवविचारांचे निष्ठावंत पाईक : दलितमित्र पंढरीनाथ पाटील

महाराष्ट्राच्या सामाजिक,सांस्कृतिक आणि वैचारिक इतिहासात छत्रपत्री शिवाजी महाराज, महात्मा जोतिराव फुले आणि सत्यशोधक समाज या त्रयीचे स्थान अत्यंत उंच आणि प्रेरणादायी आहे. या तिन्ही प्रवाहांची वैचारिक सांगड घालून त्यांचे सुसंगत विश्लेषण समाजासमोर मांडणारे एक महत्वाचे नाव म्हणजे दलितमित्र पंढरीनाथ पाटील. त्यांनी केवळ महात्मा फुलेंचे चरित्रलेखन केले नाही तर त्यांच्या विचारांचे पुनरुज्जीवन करुन सामाजिक परिवर्तनाच्या प्रक्रियेला बौद्धिक अधिष्ठान दिले.

पंढरीनाथ पाटील : चरित्रकार ते विचारवंत :

पंढरीनाथ पाटील यांना प्रामुख्याने महात्मा फुले यांचे आद्यचरित्रकार म्हणुन ओळखले जाते. परंतु त्यांच्या कार्याची व्याप्ती यापेक्षा खूप मोठी आहे. त्यांनी इतिहास,समाजशास्त्र आणि तर्कशुद्ध विश्लेषण यांच्या आधारे महात्मा फुलेंच्या जीवनकार्याचा अभ्यास केला. त्यांच्या लेखनात भावनिक स्तुतीपेक्षा चिकित्सक दृष्टी संदर्भाधिष्ठित मांडणी आणि सत्यशोधक वृत्ती स्पष्टपणे जाणवते. त्यांनी लिहिलेले महात्मा फुले यांचे चरित्र हे मराठीतील सामजिक इतिहासाचे एक महत्त्वपूर्ण दस्तऐवज मानले जाते. या ग्रंथात त्यांनी महात्मा फुले यांचे चरित्र हे मराठीतील सामाजिक इतिहासाचे एक महत्त्वपूर्ण दस्तऐवज मानले जाते. या ग्रंथात त्यांनी महात्मा फुलेंच्या विचारसरणीची मुळे शोधताना ती केवळ तत्कालीन सामाजिक परिस्थितीत न पाहता, तिची प्रेरणा शिवकालीन तत्त्वज्ञानात असल्याचे दाखवून दिले.

शिवविचार आणि फुलेविचार : एक सुसंगत परंपरा

छत्रपती शिवाजी महाराज यांनी उभे केलेले स्वराज्य हे केवळ राजकीय क्रांती नव्हते; ते सामजिक न्याय, समता आणि लोककल्याण यावर आधारित असे रयतेचे राज्य होते. त्यांच्या राज्यकारभारात सर्वधर्मसमभाव स्त्रीसन्मान आणि शोषित घटकांचे संरक्षण ही मूल्ये केंद्रस्थानी होती. हीच मूल्ये पुढे महात्मा जोतिराव फुले यांच्या विचारांत अधिक व्यापक सामजिक स्वरुपात प्रकट झाली.

पंढरीनाथ पाटील यांनी या दोन्ही प्रवाहातील अंत:संबंध स्पष्ट केला. त्यांच्या मते फुलेंच्या सामाजिक क्रांतीचा वैचारिक पाया शिवाजी महाराजांच्या न्यायनीतीत आहे. महात्मा फुलेंनी शिवाजी महाराजांना कुळवाडी भूषण अर्थात बहुजन समाजाच्या स्वाभिमानाचे प्रतीक मानले आणि त्यांच्यापासून प्रेरणा घेऊन समाजातील विषमता दूर करण्याचा संघर्ष उभारला.

महात्मा फुले : 'महाराष्ट्राचा मार्टिन ल्यूथर :

पंढरीनाथ पाटील यांनी महात्मा फुलेंना महाराष्ट्राचा मार्टिन ल्यूथर असे संबोधले मार्टिन ल्यूथर यांनी जसे युरोपमध्ये धार्मिक सत्तेला आव्हान देत सुधारणा चळवळ उभारली. तसेच फुलेंनी भारतीय समाजातील जातीय, धार्मिक आणि लैंगिक अन्यायाविरुद्ध बंड पुकारले. पाटील यांनी फुलेंच्या कार्याचा अभ्यास करताना अनेक दुर्मीळ संदर्भ, परिषदांचे अहवाल आणि ग्रंथ यांचा सखोल अभ्यास केला. त्यामुळे त्यांच्या लेखनाला केवळ वैचारिक नव्हे तर शास्त्रीय अधिष्ठान प्राप्त झाले.

शिवभक्तीचे ऐतिहासिक दाखले :

महात्मा फुले आणि शिवाजी महराज यांच्यातील वैचारिक नाते अधोरेखित करताना पंढरीनाथ पाटील ऐतिहासिक उदाहरणे देतात १८८० साली महात्मा फुले पुण्याहून चालत रायगड किल्ल्यावर गेले आणि झाडाझुडपात हरवलेली शिवाजी महाराजांची दुरावस्थेतील समाधी शोधून ती त्यांनी व्यवस्थित स्वच्छ केली. ही घटना महात्मा फुलेंच्या शिवभक्तीचे आणि इतिहासजणिवेचे घोतक आहे. तसेच पुण्यातील सभेत त्यांनी हा अनुभव कथन केला आणि त्यातून शिवजयंती उत्सव सुरु करण्याची प्रेरणा मिळाली. यावरुन शिवजयंतीच्या सार्वजनिक परंपरेत फुलेंचे योगदान अधोरेखित होते.

पहिले छापील शिवचरित्र :

महात्मा जोतिराव फुले यांनी लिहिलेला 'छत्रपती शिवाजीराजे भोसले यांचा पोवाडा' हा मराठी साहित्यातील आणि सामजिक इतिहासातील एक महत्त्वपूर्ण टप्पा मानला जातो. १८६९ साली प्रकाशित झालेला हा पोवाडा केवळ वीरगाथा नसून, तो सामाजिक जागृतीचा एक प्रभावी दस्तऐवज आहे.

या पोवाड्यात छत्रपती शिवाजी महाराज यांचे वर्णन केवळ पराक्रमी योद्धा म्हणून केलेले नाही, तर 'रयतेचा राजा' म्हणून केलेले आहे. फुलेंनी शिवाजी महारजांच्या कार्याचा

समाजाच्या स्वाभिमानाचे प्रतीक म्हणून उभे केले त्यांच्या लेखनातून समता न्याय आणि लोककल्याण ही मूल्ये ठळकपणे समोर येतात.

या पोवाड्याचे वैशिष्टय म्हणजे त्यातील तर्कशुद्धता आणि सामाजिक आशय पारंपरिक पोवाड्यांप्रमाणे केवळ युद्धांचे वर्णन न करता, फुलेंनी शिवाजी महाराजांच्या राज्यकारभारातील लोकभिमुकता अधोरेखित केली त्यांनी समाजातील जातीय भेदाभेद आणि अन्याय यांना विरोध करत शिवचरित्राचा उपयोग जनजागृतीसाठी केला.

सत्यशोधक परंपरेचा वैचारिक वारसा:

सत्यशोधक समाज ही चळवळ सामाजिक सतेसाठी उभी राहिली. तिच्या केंद्रस्थानी तर्क समता आणि बंधुता ही मूल्ये होती. पंढरीनाथ पाटील यांनी या चळवळीच्या विचारसरणीला एतिहासिक संदर्भ देऊन तिचे बौद्धिक पुनर्मूल्यांकन केले. त्यांनी शिवाजी महाराजांची राष्ट्रनिर्मिती, महात्मा फुलेंची सामाजिक क्रांती आणि सत्यशोधक चळवळीची बंडखोर भूमिका यांना एकत्रित करुन एक सुसंगत वैचारिक परंपरा मांडली.दलितमित्र पंढरीनाथ पाटील यांचे कार्य हे मराठी सामाजिक इतिहासातील एक महत्त्वपूर्ण टप्पा आहे. त्यांनी इतिहसाकडे केवळ भूतकाळ म्हणून न पाहता, वर्तमान आणि भविष्य घडवणारा विचारस्त्रोत म्हणून पाहिले. त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वात छत्रपती शिवाजी महाराज यांची राज्यन्यायाची भूमिका, महात्मा जोतिराव फुले यांची सामाजिक समतेची जाणीव आणि सत्यशोधक चळवळीची बंडखोर वृत्ती यांचे प्रभावी संमिश्रण दिसून येते. म्हणूनच ते केवळ एक चरित्रकार नसून शिवविचार, फुलेविचार आणि सत्यशोधक तत्त्वज्ञानाचे निष्ठावंत वाहक म्हणून इतिहासात अजरामर ठरतात.

कु.प्रतीक्षा सुनील टेकाडे
(बी.ए.भाग-१)

सामाजिक परिवर्तनात संत साहित्याचे योगदान

सामाजिक परिवर्तनात संत साहित्याने खुप मोठे योगदान दिले आहे, ज्यामध्ये जातीय भेदभावाविरुद्ध आवाज उठवणे, सामाजिक समतेचा प्रचार करणे आणि प्रबोधनाचे कार्य करणे आणि प्रबोधनाचे कार्य करणे यासारख्या गोष्टींचा समावेश आहे. संतांनी आपल्या साहित्यातून समाजातील रुढी, परंपरा आणि अंधश्रद्धांवर टीका केली. ज्यामुळे लोकांमध्ये जागृती निर्माण झाली आणि त्यांनी सामाजिक सुधारणांसाठी प्रयत्न केले. संतानी आपल्या लेखनातुन, अभंगातून, ओव्या- भावगीतातून सामान्य म्हणूनच संत साहित्य हे सामजिक परिवर्तनाचे प्रभावी माध्यम ठरले.

१) भक्ति आंदोलनाचे लोकशाही मुल्य :

महाराष्ट्रातील वारकरी संप्रदाय,कर्नाटकातील दास परंपरा पंजाबातील संत परंपरा, राजस्थानातील भक्त परंपरा,सर्वच ठिकाणी संतानी ईश्वरप्रेमाच्या माध्यमातून सर्वांना समानतेचा अधिकार दिला. संत ज्ञानेश्वरांनी ''आम्हा घरी धन शब्दांचीच रत्ने'' म्हणत सर्वसामन्यासाठी तत्वज्ञान उघडले. त्यांनी संस्कृतची मत्तेदारी मोडुन ज्ञानेश्वरी सारखे अमुल्य ग्रंथ लोकभाषेत दिले.

संत नामदेव,तुकाराम,एकनाथ, चोखामेळा यांच्या रचनांनी अस्पृश्यतेच बेड्या तोडल्या त्यांनी देव सर्वांचा आहे जात-धर्म यांच्यापलीकडे प्रेम हेच खरे धर्ममुल्य आहे अस संदेश दिला.

२)समाजातील विषमता व गैरसमजुतीचे खंडन :

संत साहित्याने समाजातील जातीवाद, वर्णव्यवस्था स्त्री-पुरुष समानता, श्रमाचे महत्त्व,नैतिकता, सहिष्णुता अशा अनेक मुद्यांवर प्रकाश टाकला संत तुकारामाच्या अभंगांनी मानवी मुल्यांचा पुनरुच्चार केला त्यांनी '' जे का रंजले गाजंले, त्यांसी म्हणे जो आपुले'' या वचनातून सामाजातील दुर्बल घटकांची बाजु मांडली.

संत चोखामेळा व संत सेने महाराज्याच्या रचनांनी दलित समाजाचे दु:ख,वेदना आणि संघर्ष निर्भीडपणे समाजासमोर आणले त्यामुळे भदभावाविरुद्ध विचारांची क्रांती घडली.

३)स्त्री शिक्षण व स्त्रीक्षमीकरण :

संतांनी स्त्रीयांना योग्य स्थान देण्याचा प्रयत्न केला. संत जनाबाई, संत मुक्ताबाई, संत बहिणाबाई यांनी आपल्या रचनातुन स्त्रियांना भावना, त्यांच्या आयुष्यातील संघर्ष आणि आत्मविश्वासाला योग्य दिशा दिली.

संत एकनाथ यांनी स्त्रीशिक्षणाबाबत प्रगत विचार मांडले त्यामुळे स्त्री मुक्तीच्या लढ्याला वैचारिक यश मिळाले.

४) लोकभाषेतील साहित्यामुळे जनजागृती :

संत साहित्याचे सर्वात मोठे योगदान म्हणजे ज्यांनी आपल्या विचारांसाठी लोकभाषेची निवड केली. मराठी, हिंदी, कन्नड,पंजाबी इत्यादी भाषांमध्ये त्यांनी रचना केल्याने सामन्य जनतेपर्यंत सामजिक संदेश पोहोचला ग्रंथ, कीर्तन, अभंग, ओव्या– या सर्व स्वरुपातून संतांनी शिक्षण, जागृती व नैतिकता जनमानसात रुजवली.

अहिंसा प्रेम आणि सहिष्णुतेचे मुल्य :

संतांनी धर्माच्या नावाखाली होणाऱ्या संघर्षाना विरोध केला. त्यांच्या लेखनात प्रेम, शांतता, सहिष्णुता आणि अहिंसा ही मुख्य मुल्ये सातत्याने दिसतात

संत कबीर, गुरु नानक, रैदास यांनी धर्मातराच्या पलीकडे जाऊन मानवी एकता व बंधुभाव मांडला त्यामुळे समाजात सहअस्तित्वाची भावना दृढ झाली.

समकालीन समाजासाठी प्रेरणास्थान :

संत साहित्य आजही समाजाला दिशा दाखवते आधुनिक विज्ञान – तंत्रज्ञानाच्या युगातही संतांचे विचार मानवी मुल्यांची आठवून करुन देतात.

सामाजिक सुधारक, शिक्षण,समानता,नैतिकता, धर्मनिरपेक्षता या क्षेत्रात संताचे विचार आजही तितकेच प्रासंगिक आहेत.

महान संतांचे थोडक्यात योगदान :

संत ज्ञानेश्वर–

ज्ञानेश्वरानी 'ज्ञानेश्वरी' द्वारे गीतेचे तत्वज्ञान लोकभाषेत दिले त्यांनी कर्मयोग, भक्तियोग यांचा सुंदर समन्वय साधला त्यांच्या साहित्यामुळे लोक शिक्षणाला गती मिळाली.

संत एकनाथ –

एकनाथांनी समाजातील अन्याय, जातिभेद, अंधश्रद्धा आणि खोट्या कर्मकांडाचा निषेध केला त्यांनी 'एकनाथी भागवत' आणि 'भावार्थ रामायण' द्वारे भक्तीभावाची नवी दिशा दाखवली.

संत तुकाराम :

तुकाराम महाराज हे संत साहित्याचे शिखर आहेत त्यांच्या अभंगातुन त्यांनी मानवी जीवनातील दुःख संघर्ष,लोभ, अन्याय यावर प्रखर टीका केली. त्यांनी समाजाला समतावादी तत्वज्ञान दिले आणि आध्यात्मिक उन्नतीचा मार्ग दाखवला.

संत कबीर :

कबीरांनी हिन्दु–मुस्लिम ऐक्याचा संदेश दिला त्यांनी धर्मातील बाह्य आडंबरांचा विरोध करुन मानवी मुल्यांना प्राधान्य दिले.

संत साहित्याचा दीर्घकालीन प्रभाव :

संत साहित्याचा प्रभाव केवळ तत्कालीन समाजापुरता मर्यादित नव्हता त्याचा परिणाम पुढील अनेक पिढ्यांवर झाला. त्यांच्या विचारांनी महाराष्ट्रातच नव्हे तर संपुर्ण भारतभर समाजसुधारणेची पायाभरणी झाली. पुढे येणाऱ्या समाजसुधारकांना ज्योतिबा फुले महात्मा गांधी, बाबासाहेब आंबेडकर – प्रेरणा मिळाली.

निष्कर्ष :

संत साहित्य हे समाजासाठी दिशा देणारे आणि परिवर्तन घड्वून आणणारे शक्तीशाली माध्यम आहे मानवतेच्या मुल्यांवर आधारलेले हे साहित्य समाजातील अन्याय आणि विषमता दुर करण्यासाठी आजही तितकेच सर्मपक आहे. समाजातील सर्व स्तरांना एकत्र आणून सामाजिक ऐक्य, समता आणि बंधुत्व निर्माण करण्याचे काम संत साहित्याने केले आहे. म्हणूनच संत साहित्य हे समाजपरिर्वनाचे खरे प्रेरणास्थान मानले जाते.

रितेश मनोज कुटे
(बी.ए.भाग–१)

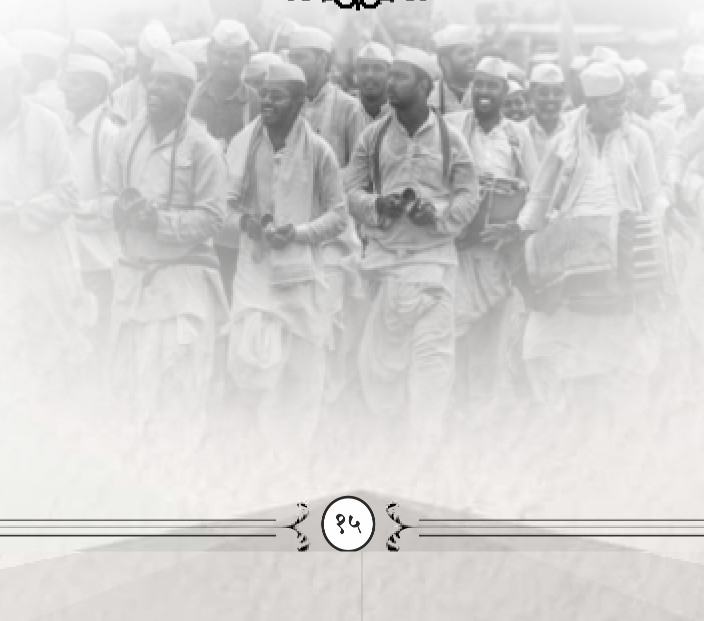

मोडी लिपी :
काल आणि आज

भारतीय लिपीपरंपरेतील विविध लिप्यांपैकी मोडी लिपी ही मराठी भाषेच्या इतिहासात अत्यंत महत्वाची, अभिमानास्पद आणि वेगळी ओळख असलेली लिपी आहे. मराठ्यांच्या प्रशासकीय घडामोडींमध्ये राजकीय निर्णय प्रक्रियेत आणि व्यवहारात दिर्घकाळ वर्चस्व राखणारी ही लिपी आजही अभ्यासकांसाठी तितकीच रोचक आणि उपयोगी ठरते 'मोडीलीपी : काल आणि आज' हा विषय निवडल्यावर तिच्या ऐतिहासिक प्रवासाचे, स्वरुपाचे, उपयोगाचे आणि आधुनिक काळातील नवचैतन्याचे बहुआयामी दर्शन घडते.

मोडी लिपीचा उगम : एक ऐतिहासिक प्रवास :

मोडी लिपीचा अचूक उगम शास्त्रशुद्ध पद्धतीने सिद्ध नसला, तरी तिच्या निर्माणाविषयी दोन प्रमुख मते आढळतात.

मोडणे या शब्दापासून 'मोडी हा शब्द तयार झाला असे अनेक भाषातज्ञ मानतात. कारण या लिपीतील अक्षरे जोडून वळणे देऊन आणि मोडतोड करुन लिहिली जातात. यामुळे ती जलद आणि ओघवती दिसते.

काही इतिहसकारांच्या मते ही लिपी 'मोडी' नावाच्या कारकुन वर्गाने विकसित केली. ते प्रशासकीय कामात गुंतलेले असल्यामुळे अशा वेगाने लिहिता येणाऱ्या लिपीची गरज त्यांच्या कामातूनच निर्माण झाली. ही लिपी प्रामुख्याने देवनागरी लिपीतून विकसित झाली. असे ठोस पुरावे सांगतात; परंतु तिचा उपयोग पूर्णपणे स्वातंत्र, विशिष्ट आणि प्रशासकीय स्वरुपात झाला.

भारतीय सांस्कृतिक, सामाजिक आणि राजकीय जीवनात लेखन प्रणालीचा अत्यंत महत्त्वपूर्ण वाटा आहे. अशा विविध लेखन प्रणालीचा अत्यंत महत्त्वपूर्ण वाटा आहे. अशा विविध लेखन पद्धतीपैकी मोडी लिपी ही महाराष्ट्राची ऐतिहासिक आणि प्रशासकीय परंपरा दर्शवणारी वैशिष्ट्यपूर्ण लिपी आहे. पेशवाईच्या काळात विशेषतः शिवकाल व मराठेशाहीच्या प्रशासनात मोडी लिपीचा वापर प्रामुख्याने शासकीय कामकाज, दप्तरनिवेशन,जमीन नोंदी, राजाज्ञा, व्यवहार आणि दैनंदिन पत्रव्यवहारासाठी केला जात असे.

मोडी लिपीचा इतिहास– काल :

मोडी लिपीचा उगम प्राचीन देवनागरी लिपीपासून झाला असून शंभराव्या शतकापासून ते १८ व्या शतकापर्यंत तिचा प्रभाव अधिक व्यापक होता. मराठा साम्राज्य वाढू लागले तसे राज्यकारभार जलद, सोपा आणि व्यवहार्य करण्याची आवश्यकता निर्माण झाली. मोडीलिपीची अक्षरे प्रवाही, झपाट्याने लिहिता येण्यासारखी आणि वेळ व कागद वाचविणारी असल्याने ती शासनासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरली. शिवाजी महाराज, राजाराम महाराज,शाहू महाराज आणि पेशवे यांच्या दरबारात मोडी लिपी ही अधिकृत लिपी होती. त्या काळातील बखरी, दफ्तर,संहिता,पत्रे, हुकुमनामे आणि करारनामे या सर्व दस्तऐवजात मोडी लिपीचा प्रभाव दिसून येतो.

मोडी लिपीचे अवनत काळ :

ब्रिटिशांच्या शासनकाळात इंग्रजी व आधुनिक देवनागरीचा प्रसार वाढू लागल्याने मोडी लिपीच वापर कमी झाला १९५० नंतर सरकारी कामकाजासाठी देवनागरीला अधिकृत मान्यता मिळाल्याने मोडी लिपी हळूहळू विस्मृतीत जाऊ लागली. नव्या पिढीला या लिपीचे शिक्षण देण्याची गरज कमी भासली तसेच तांत्रिक साधनांचा अभावही मोडी लिपीच्या अवनतीस कारणीभूत ठरते.

मोडी लिपी आज:

आजच्या आधुनिक युगात मोडी लिपीला अभ्यासनीय वारसा म्हणून जतन करण्याचा प्रयत्न सुरु आहे. विद्यापीठे, संशोधनस संस्था, इतिहास अभ्यासक, पुरातत्व विभाग तसेच विविध सामाजिक संस्था मोडी लिपीचे अभ्यासक्रम आयोजित करत आहेत. अनेक शाळा व महाविद्यालये मोडी प्रशिक्षण कार्यशाळा आणि विशेष वर्ग घेत आहेत. संगणकीय युगातही मोडी लिपी डिजिटल फॉण्ड, ई– शिक्षण,ऑनलाईन कोर्स, ऑनलाईन ग्रंथालये आणि स्कॅन डॉक्युमेंट, ट्रान्सक्रिप्शनच्या स्वरुपात पुनर्जीवित होताना दिसते. इतिहास संशोधन,वंशावळ, धर्मग्रंथ, जमीन नोंदी व राज्यकारभाराचे मूळ दस्तऐवज वाचण्यासाठी मोडी लिपीचे ज्ञान आजही महत्वाचे आहे. उभारला.

प्रवीण रतन पैठणे
(बी.ए.भाग–१)

भाषा संवर्धन : काळाची गरज

२७ फेब्रुवारी या तारखेला कविवर्य विष्णू वामन शिरवाडकर उर्फ कुसुमाग्रज यांचा जन्मदिवस मराठी भाषा दिन म्हणून उत्साहात साजरा केला जातो. एखादा दिवस साजरा करणे म्हणजे खुप सोपं होत चालंल... पण आपण खरोखर आपली मामृभाषा टिकावी म्हणून काही प्रयत्न करतो का? किंवा करायला हवेत तर कोणते प्रयत्न करायला हवेत? हाजारो वर्षापूर्वी लिहिलेला श्रवणबेळगोळ येथे गोमटेश्वराच्या पुतळ्याखाली मराठी भाषेतील पहिला शिलालेख आढळतो तर मराठीतील आद्यग्रंथ म्हणून ज्ञानेश्वरीचा उल्लेख करतात. मामृभाषेचे महत्व ओळखून ज्ञानेश्वरांनी संस्कृत भाषेतील भगवत्‌गीता प्राकृत भाषेत अनुवादित केली. मातृभाषेबद्दल असणारा आदरभाव व्यक्त करताना ज्ञानेश्वर म्हणतात ''माझा महारिची बोलु कवतुके परी अमृतातेही पैजेसी जिंके।।'' मराठी ही इंडो– युरोपीय भाषाकुलातील एक भाषा आहे. भारतातील प्रमुख २२ भाषापैकी मराठी एक आहे.

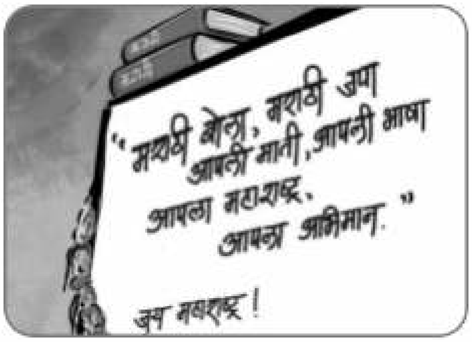

महाराष्ट्र आणि गोवा ह्या राज्यांची मराठी ही अधिकृत राजभाषा आहे. मराठी मातृभाषा असणाऱ्या लोकसंख्येनुसार मराठी ही जगातील पंधरावी व भारतातील चौथी भाषा आहे. मराठी बोलणाऱ्यांची एकूण संख्या ९,००,००,००० आहे. मराठी भाषा ९ व्या शतकापासून प्रचलित आहे मराठी भाषेची निर्मिती संस्कृतमधून निर्माण झालेल्या महाराष्ट्राची प्राकृत व अपभ्रंश या भाषांपासून झाली आहे. महाराष्ट्रात पंथ, जाती,धर्म, संप्रदाय यांची विविधता आहे. यामुळे मराठीची प्रादेशिक रुपे साहजिकच अनेक आहेत.

अभिजन,बहुजन, भटके, विमुक्त, आदिवासी, दलित अशा विविध समाजांच्या विविध भाषिक रुपांनी महाराष्ट्र ध्वनीत होत असतो. मूळ भाषिक व इतर परंपरा आणि तिच्यात वेळोवेळी होत असलेले बदल व त्यातुन संक्रमित झालेली आजच्या पिठीची बोली किंवा रुपे येथे आढळतात.

'जेथे पिकते तिथे विकत नाही' असे म्हणतात तसेच महाराष्ट्रात राहून 'मराठी' भाषेचे महत्व तितके जाणवत नाही! आई समारे असताना आईचे महत्व जाणवते का? आपण जेव्हा परप्रांतात काही काळासाठी जातो व सतत जेव्हा ती परप्रांतीय काही काळासाठी अनोळखी भाषा कानावर पडू लागते तेव्हा आपण आपली मातृभाषा ऐकण्यासाठी कासावीस होतो. आपली भाषा बोलणारी, अनोळखी मंडळी दिसली तर ती माणसे अनोळखी असूनही खूप आपली वाटतात! हे भाषेचे अदृष्य धागे!

भारतात 'कॉमन मिनिमम प्रोग्राम' अर्थात किमान समान कार्यक्रम ही संकल्पना सर्वपरिचित आहे. सरकार कोणतीही योजना आखत असते वेळी एक दिशादर्शक म्हणुन या संकल्पनेचा उपयोग होतो. आर्थिकदृष्ट्या मागास, शोषित वंचित अशा घटकांचा त्यांचे हक्काचे स्थान मिळावे अशी या कार्यक्रमामागील भूमिका असते. पण आपलेच संवेदनशुन्य होत जाणारे मन सध्या विसरत चालले आहे की, आपली भाषा–आपली मातृभाषा ही सुद्धा जागतिक भाषेच्या रेट्यासमारे –प्रसारमाध्यमांच्या प्रभावाद्वारे तिच्या हक्कापासून वंचित होते आहे. आपल्याच मातृभाषेपासून आपण दुरावत आहोत. भाषेच्या शुद्धतेला आपण पारखे होत आहोत. एकीकडे इंग्रजीसारख्या भाषेचा द्वेष तर करायचा नाहीच; किंबहुना त्यांचे ज्ञानही मिळवायचे हे आव्हानच आहे. त्याचबरोबरीने आपली भाषा समृद्ध करायची तिचा वापर –प्रसार करायचा आणि तिचे अस्तित्व अबाधित राखायचे हे सुद्धा मोठे आव्हान आहे. स्वत:ची मूळ भाषा टिकवून किंवा वेळप्रसंगी टाकून परभाषेचा स्वीकार करण्याची प्रवृत्ती आज वाढत आहे. प्रत्येक भाषेकडे असणारी लवचिकता बोलण्यास उपयोगी पडते या घटना वरकरणी सहज घडत असल्या तरी याचा परिणाम म्हणून काही भाषा क्वचितच सबल बनवतात खरतर बहुतांश वेळी भाषा दुर्बल बनत जातात भाषेतील शब्दसंख्या कमी होत जाते आणि भाषेचा परिणाम क्षीण होवू लागातो. कालपरत्वे अशा भाषा विस्मरणाच्या सीमारेषेवर पोहोचतात. या सर्वेक्षणच्या निमित्ताने हे निरिक्षण अधिक स्पष्ट झाले. अनेक समाजघटकांनी घरात बोलायची एक भाषा हे आणि घराबाहेर पडल्यावर बोलायची भाषा हे दोन स्वतंत्र कप्पे केले आहेत. मुख्य प्रवाहात येण्याची उर्मी समाजातला वावर आणि आपली मूळ भाषा न बोलण्यामुळे फारसे न होणारे नुकसान यामुळे मूळ परंपरागत भाषांकडे दुर्लक्ष होत गेले.

आपला भारत देश इंग्राजांच्या गुलामगिरीतुन मुक्त झाला. तरीही इंग्रजी भाषेने आपल्या देशात भक्कम पाय रोवले आहेत. आज आनेक पालक मुलांना इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत घालतात ज्या जिल्हा परिषदेच्या शाळांच्या गुणवत्तेवर कायम प्रश्न उपस्थित केले जातात त्याच शाळेचे शिक्षक श्री रणजितसिंह डीसले गुरुजींनी ''जागतिक शिक्षक पुरस्कार'' मिळवला याचा अर्थ काळ बदलतोय जिल्हा परिषदेच्या शाळेत सुद्धा शिक्षणाचा दर्जा सुधारतोय हे आवश्यक उदाहरण आहे. यातून पालकांनी धडा घ्यावा. पालकानी मराठी माध्यमाच्या शाळेला प्राधान्य द्यावे. ज्या पालकांना इंग्रजी भाषा चांगली लिहीता वाचता व बोलता येत असेल त्यांनी इंग्रजी भाषा माध्यमाच्या शाळेचा विचार केला तर तो त्यांचा निर्णय त्यांना आपण रोखू शकत नाही. अनेक शिक्षण

तज्ज्ञांनी सांगितलेआहे कि मातृभाषेतुन मुल लवकर शिकते उच्च शिक्षण मराठी भाषेतुन उपलब्ध नाही. खरं तर मातृभाषा हे शिक्षणाचे माध्यम असावे. कारण लहानपणापासून शिकल्यामुळे आपले विचार व्यक्त करणे सोपे जाते. मातृभाषा ही ज्ञान भाषा झाली तर शिक्षण सुलभ होईल याचा अर्थ असा नाही की, परकीय भाषा शिकू नये, परकीय भाषा जरुर शिकाव्यात या भाषांचा आदर करावा. पण आपण आपल्या भाषेच्या समोर उभ्या ठाकलेल्या आव्हानांना अन्य भाषांचा जराही द्वेष मनात येवू न देता प्रति आव्हाने निर्माण नाही का करु शकणार? आजचे युग हे महिती – तंत्रज्ञानाचे युग मानले जाते. संपर्क क्रांतीचे युग मानले जाते अशा वेळी आपण आपल्या दैनंदिन जीवनात अशाच छोट्या छोट्या कृतींनी काहीच नाही का करु शकत? भाषेच्या जाज्वल्य नाही तरी किमान मनस्वी अभिमानातुन आपण किमान एखादी कृती तरी नाही का करु शकणार? भाषेसाठी सर्वस्वाचा त्याग करणाऱ्या सक्रीय कार्यकर्त्यांना आपल्या परीने नाही का सहकार्य करु शकणार? उलट या कृतींनी आपल्यालाच 'अल्प योगदान' दिल्याचे समाधान लाभू शकेल हा 'किमान भाषा वापर' असा कार्यक्रम नसून उलट किमान समान कार्यक्रमाच्या धर्तीवर आधारित 'भाषा सवर्धन' आणि प्रसार कार्यक्रम आहे.

हल्ली सगळीकडेच इंग्रजी भाषेचा प्रसार झालेला आहे. अगदी पहिल्या भेटीतच एकमेकांना हस्तांदोलन करुन हाय हेल्लो असे म्हटले जाते. कामकाजाच्या ठिकणीही इंग्रजी भाषेतच कागदपत्रांचे व्यवहार केले जातात. बऱ्याचदा महाविद्यालयात फ्रेंच,रशियन,जर्मन अशा भाषा शिकवल्या जातात. मात्र या भाषा शिकत असतांना मराठी हा विषय पर्याय म्हणून ठेवणारेही विद्यार्थी आहेत. इतर भाषा शिकणे गरजेचे असले तरही मातृभाषेतुन आणि बोली भाषेतुनच एकमेकांचे विचार, संस्कृती एकमेकांपर्यंत पोहचू शकते. असे असले तरी काही मराठी वृत्तपत्रे मराठी भाषेला प्राधान्य देवूनही इंग्रजी शब्द टाळण्याचा प्रयत्न करत आहेत. मात्र वाचकांची मानसिकता लक्षात घेता हे इंग्रजी शब्द वाचकांच्या अंगवळणी पडल्याने वृत्तपत्रांना इंग्रजी शब्दाचा उपयोग करणे भाग पडले. मराठी भाषा टिकली तरच समाज टिकेल आणि तरच येणारी पुढची पिढी टिकेल आपली जडणघडण ही आपली बोली भाषेतुनच होत असते. लोकांचा असा समज आहे की परकीयभाषा आली तरच आपला विकास होईल. तर असे काही नाही केंद्रीय लोकसेवा आयोगाची परिक्षा मराठी माध्यमातुन देवून श्री. विश्वास नांगरे पाटील साहेब आज यशस्वी पोलीस अधिकारी आहेतच. आपल्या प्रतिभेची प्रतिभेला वाव आणणारी ही मराठी भाषाच आहे. आपला खरा संबंध हा मातृभाषेशी असतो मातृभाषा आपली आईच असते या मातृभाषेचे संवर्धन आपणच केले पाहिजे असे मला वाटते. मुळात मराठी भाषेचे जतन

करण्यापेक्षा समृद्ध केली पाहीजे सर्वात महत्वाचे म्हणजे वाचन संस्कृती जपली पाहीजे.

आपली मराठी भाषा समृद्ध व्हावी तिचा प्रचार आणि प्रसार व्हावा यासाठी आपण सर्वांनीच भूमिका पार पाडली पाहिजे. आजची आपली तरुण पिढी, त्यांची 'सेलिब्रेट' करण्याची वृत्ती, त्यांचे माहिती– तंत्रज्ञानावरिल प्रेम, करमणूकप्रधान समाजरचना, दिन–विशेष असे बिंदू लक्षात घेता हा कार्यक्रम सहज शक्य आहे असे मला वाटते. त्यात जेवढी कृतिशील भर घालता येईल तेवढे उत्तमच! ''वाढवू मराठी गाजवू मराठी अणि बाळकडू म्हणून पाजवू मराठी!''

आपल्या पूर्वजांनी दिलेला ह मराठीचा महान वारसा जतन तसेच संवर्धन करण्यासाठी मी माझ्या तमाम बंधू आणि भगीनींना एकच विनंती करते ती म्हणजे काही झाल तरी आपल्या पुढच्या पिढीला मराठी भाषा मराठी मातीपासून दुरावू देवू नका. तुम्ही त्यांना शिकण्यासाठी इंग्रजी माध्यमात घालत असाल तरी हरकत नाही, पण त्यांच्यावर मराठी संस्कार होतील याकडे लक्ष असू दया. तुमच्या मुलांनी प्रगतीच्या आकाशात झेप घेण्यासाठी तुम्हाला आवश्यक वाटतील त्या सर्व गोष्टी करा. पण हे लक्षात असू दया, कि ''वटवृक्षाच्या फांद्या अवकाशाला तेव्हाच गवसणी घालतात जेव्हा त्यांची मुळ मातीत खोलवर रुजलेली असतात पसरलेली असतात.

उगीच नाही संत ज्ञानेश्वरांनी छातीठोकपणे सांगितल आहे, ''माझा मऱ्हाटाचि बोलु कौतुके। परी अमृतातेही पैजा जिंके। ऐसी अक्षरे रसिके। मेळवीण।।''

आपण आपल्या मराठी भाषेच्या संवर्धनासाठी तिचे जतन करणे महत्वाचे आहे. मराठी भाषेला आपल्याला येणाऱ्या पिढीकडे सुपुर्द करायचे आहे. आपण मराठीचा अभिमान बाळगला पाहिजे आणि तिच्या जतनासाठी नेहमी कृतिशील असायला हवे.

आदिती मंगेशराव देशमुख
(बी.ए.भाग–१)

अभिजात मराठी भाषा

आपली शान मराठी.....
आपला मान मराठी......
जगण्याचा ध्यास मराठी .....
महाराष्ट्राचा श्वास मराठी...!

३ ऑक्टोबर हा दिवस 'अभिजात मराठी भाषा सन्मान दिन म्हणून महाराष्ट्रात साजरा केला जातो.

३ ऑक्टोबर २०२४ रोजी केंद्र सरकारने मराठी सह एकुण ५ भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा दिला. अभिजात भाषेचा दर्जा मिळालेल्या भाषांची संख्या ११ इतकी झाली आहे. भाषेचे वय १५०० ते २००० वर्ष प्राचीन असावे आणि तिचा साहित्य वारसा समृद्ध असावा, हे प्रमुख निकष मराठीने पुर्ण केले. मराठी भाषा ही आपल्या सांस्कृतिक वारशाची एक उज्वल आणि दैदीप्यमान निशाणी आहे. तिचा भाषिक प्रवासात अनेक टप्पे आणि अनेक परिवर्तनांची परंपरा आहे. मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळाल्यामुळे भाषेचा गौरव वाढला आहे. मराठी भाषेचा इतिहास प्राचीन असू तिच्या साहित्याची परंपरा समृद्ध आहे. ही भाषा स्वत:च्या अस्तित्वाला जपणारी असुन, तिचा गाभा कायम आहे.

भाषेला अभिजात दर्जा देणे म्हणजे, त्या भाषेला एक खास आणि प्रतिष्ठित स्थान देणे. याचा असा की, त्या भाषेला तिच्या प्राचीनतेसाठी, समृद्ध साहित्यिक परंपरेसाठी आणि सांस्कृतिक महत्त्वासाठी मान्यता दिली जाते. अभिजात भाषा या भारताच्या पुरातन वारसाच जतन करण्याचं काम करतात.

अभिजात भाषेचा दर्जा मिळण्याचे फायदे :

मान्यता :

भाषेला तिच्या ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक योगदानाला मान्यता मिळते.

जागतिक स्तरावर ओळख :

भाषेची जागतिक स्तरावर ओळख वाढते.

सांस्कृतिक वारसा :

भाषेचा सांस्कृतिक वारसा जतन केला जातो.

संशोधन आणि शिक्षण :

- भाषेच्या अभ्यासाला आणि संशोधनाला प्रोत्साहन मिळते.
- भाषेच्या समृद्धीसाठी केंद्र सरकार दरवर्षी अनुदान देते.
- भाषेचा प्रचार करण्यासाठी भाषा भवन उभारण्यात येईल.
- ग्रंथ आणि साहित्याचा प्रचार करण्यासाठी मदत करणे.
- दरवर्षी भाषेतील विद्वानांसाठी दोन राष्ट्रीय पुरस्कार दिले जातील.
- प्रत्येक विद्यापीठात भाषेचा अभ्यास करण्यासाठी विशेष केंद्र उभारण्यात येईल.
- देशभरातील विद्यापीठामध्ये मराठी भाषा शिकण्याची व्यवस्था केली जाईल.

अभिजात भाषेसाठी निकष :

- भाषेचा इतिहास १५००-२००० वर्षापेक्षा जास्त जुना असावा.
- भाषेत समृद्ध साहित्य परंपरा असावी.
- भाषेचा मूळ ग्रंथसंपदा असावी.
- भाषा किमान दोन ते दीड हजार वर्ष प्राचीन असायला हवी.
- त्या भाषेतील समृद्ध ग्रंथ व अन्य साहित्य परंपरा असावी.
- भाषेचा प्रवास अखंडित असावा आणि प्राचीन व सध्याच्या भाषेतील नाते.
- भाषा अखंडितपणेवापरली जात असावी,प्राचीन आणि स्धयाच्या भाषेतील नाते स्पष्ट असावे.
- प्राचीन साहित्य हवं, जे त्या भाषिकांना मौल्यवान वारसा वाटत.
- दुसऱ्या भाषासमुहाकडुन उसनी न घेतलेली अस्सल साहित्यिक परंपरा हवी.

अभिजात मराठी भाषेला गौरवणाऱ्या चारोळ्या :

'' अभिजात मराठीचा गौरव महान, थोरवी ज्ञानाची साहित्य समृद्धीचा वारसा जतन.''

'' मायबोलीचा अभिजात दर्जा, एक ऐतिहासिक विजय, मराठीच्या प्रत्येक शब्दांत अभिमान अणि महराष्ट्राचा विजय.'

''अभिजात भाषेचा मान, महाराष्ट्राचा अभिमान, समृद्ध परंपरेचा हा वारसा, जणू मराठीचा सन्मान.'

''ज्ञानेश्वरी ते आजतागायत, प्रवासाचा हा श्वास मराठी भाषा अभिजात, गौरव तिचा श्वास.''

''चार शब्द मुखातून, कानांना अमृत वाटती, मराठी अभिजात, जणू थेंब अमृताचे !'

अभिजात भाषा म्हणजे केवळ कठोर, पारंपारिक किंवा संस्कृतनिष्ठ भाषा नव्हे, तर विचारांचे सौदर्य, शब्दांची मितव्ययिता,आणि अभिव्यक्तीचे शिस्तबद्ध, सुसंस्कृत रुप याचा एक ललित संगम होय. वियोग, संयोग,आनंद व्यथा करुणा किंवा शौर्य मानवी अनुभवांचे अभिजात मराठी ही प्रत्येक छटा सहजतेने दिपू शकते.

जय मराठी ! जय भारत!

आदिल सत्यानंद जाधव
(बी.ए.भाग-३)

संत गाडगे महाराज

महाराष्ट्र ही संताची भुमी आहे. आपल्याला अनेक थोर संत लाभलेले आहेत. त्यातलेच एक महान संत म्हणजे संत गाडगे महाराज त्यांचे मुळ नाव होते डेबुजी परंतु सर्वजण त्यांना ‘गाडगेबाबा म्हणत. गाडगेबाबांचा जन्म २३ फेब्रुवारी १८७६ रोजी अमरावती जिल्ह्यातील शेणगांव येथे झाला होता. त्यांच्या वडीलांचे नाव झिंगराजी आणि आईचे नाव सखुबाई होते.

गाडगेबाबांचा जन्म अत्यंत गरीब कुटुंबामध्ये झाला होता त्यामुळे त्यांना लहान पणापासूनच गरीबीची जाणीव होती त्यांच्या वडिलांच्या अकाली मृत्यूमुळे ते आपल्या आई सोबत मामाकडे राहत असत. तिथे ते शेतात फार कष्ट करायचे ते स्वत: निरक्षर असते तरी त्यांनी शिक्षणाचे महत्व जाणले होते. ते एक महान बुद्धीजीव होते. त्यांचे एकमेव ध्येय लोकसेवा हे होते.त्यासाठी त्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य सामाजिक प्रबोधनासाठी वेचले ते अंगावर नेहमी झाडू ठेवत असे. आणि हातात एक गाडगे ठेवत असे म्हणून लोक त्यांना गाडगेबाबा म्हणत ते गावोगावी जाऊन भजन,किर्तन, करुन शिक्षणाचे महत्व सांगत देव हा दगडात नसून माणसात असतो. त्यामुळे आपण माणूस घडविले हे आपले एकमेव ध्येय असावे त्यासाठी शिक्षणाची साथ घ्यावी असे त्यांचे मत होते. तहानलेल्यानापाणी, भुकेल्यांना अन्न, गरजूंना मदत, निरक्षरांना शिक्षण देण्यात खरी देवाची सेवा आहे.

सुमित अरुण चव्हाण
(बी.ए.भाग-२)

संविधान साक्षरता काळाची गरज

‘‘संविधान साक्षरता काळीची गरज’’ या वाक्यांशाचा अर्थ असा होतो की भारतीय संविधानाने ज्ञान प्रत्येक नागरिकासाठी अत्यंत महत्त्वाचे अणि काळाची आवश्यक्ता आहे.

‘‘ देश नीट चालयचा असेल तर त्या देशाच संविधान योग्य प्रकारे प्रत्येक नागरिकाला माहित असणं आवश्यक आहे, हे लहानपणापासुन वयोवृद्धापर्यंत सर्वांनी समजून घेतलं पाहिजे. शाळेत असताना आपण वाचतो, पण ते किती जणांना समजल, हा प्रश्न आहे कारण शिक्षकच संविधानाबाबत अज्ञानी असतील तर विद्यार्थ्यांना त्याचा अर्थ कसा समजणार ?

गेल्या ७० वर्षात हे आपल्या देशात घडलेल नाही ही आपली उणीव आहे अशी खंत संविधानाचे अभ्यासक, जेष्ठ विचारवंत मा. रमेश पतंगे यांनी व्यक्त केली.

सा.विवेक आणि ठाणे नगर वाचन मंदिर यांच्या संयुक्त विद्यामाने शनिवार दि.२९ जानेवारी रोजी ठाणे येथे ‘संविधान’ या विषयावर जाहीर व्याख्यानाचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला त्यावेळी ते बोलत होते. लहान मुलांसाठी लिहिलेल्या गोष्टीरुप ‘स-संविधानाचा’ या पुस्तकाचे प्रकाशनही या वेळी करण्यात आले. ठाणे नगर वाचन मंदिराचे उपाध्यक्ष प्रकाश कासार यांनी कार्यक्रमाचे अध्यक्षस्थान भूषविले. समतेची, बंधुतेची भावना असेल तरच राष्ट्र बनते, असे प्रतिपादन करुन अत्यंत साध्या आणि सोप्या भाषेत संविधानाचे महत्त्व विशद करताना रमेश पतंगे यांनी १३ डिसेंबर १९४६ ते २६ जानेवारी १९५० पर्यंतच्या सविधान निर्मितीच्या प्रवासातील अनेक पैलू उगडुन दाखविले संविधान शब्दाची निर्मिती कुठून झाली, लिखित संविधान आणि अलिखित संविधान म्हणजे काय, पहिले लिखित संविधान कोणते, अमेरिकेचे संविधान हे जगातील सर्वात लहान संविधान आहे, पण त्यावरुन त्याची योग्यता ठरत नसते, हे आपण लक्षात ठेवले पाहिजे हे त्यांनी आर्वजून सांगितले.

ईश्वरधार्विणे संविधान न करता समता, बंधुता, स्वातंत्र्य व न्याय या मूल्यांची बीजे रोवून भारताच्या संविधानाची निर्मिती करण्यात आली असल्याचे त्यांनी सांगितले.

‘‘भारताची उद्देशिका समजली तरच संविधान समजेल, कारण राज्यघटनेची कलमे हा उद्देशिकेचा विस्तार आहे.’’

असे सांगून ‘वुई द पीपल ऑफ इंडिया’ म्हणजे आम्ही भारताचे लोक पासुन संविधानातील अनेक बाबींचा अगदी सोप्या भाषेत ऊहापोहा केला.

हे सांगताना आजचा कॉंग्रेस पक्ष हे दोन्ही एक नव्हे, हे देखील सांगितले स्वातंत्र्यापूर्वीची कॉंग्रेस ही राष्ट्राचा विचार करणारी कॉंग्रेस होती आणि आजची कॉंग्रेस ही राजकीय असून केवळ सत्तेचा विचार करणारी असल्याचे परखड मतही मांडले.नगर वाचन मंदिराच्या सांस्कृतिक कार्यवाह वीणा चव्हाण यांनी कार्यक्रमाचे सुत्रसंचालन केले,तर कार्यकारी सदस्य विश्वास बादल यांनी आभार प्रदर्शन केले.थोडक्यात,देशाच्या विकासासाठी आणि प्रत्येक नागरीकाच्या सन्मानाने जगण्यासाठी संविधान साक्षरता आवश्यक आहे, असे या वाक्यातून सुचवले जाते. केंद्र सरकार ‘‘हमारा संविधान, हमारा सम्मान’’ सारख्या मोहिमाद्वारे डिजिटल व्यासपीठचा वापर करुन ही साक्षरता वाढवण्याचा प्रयत्न करत आहे.

कु.वैष्णवी विजय झाल्टे
(बी.ए.भाग-१)

डॉ.पंजाबराव देशमुख यांचे शैक्षणिक कार्य

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचा जन्म २७ डिसेंबर १८९८ रोजी महाराष्ट्रामधील अमरावती जिल्ह्यातील पापळ या गावी झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव शामराव असे होते. त्यांच्या घराण्यात असलेल्या वतनदारीमुळे त्यांना देशमुख हे आडनाव प्राप्त झाले. पंजाबरावाचे प्राथमिक शिक्षण त्यांच्या जन्मगावी झाले व माध्यमिक शिक्षण अमरावती येथे झाले. अमरावतीच्या हिंदू हायस्कूल मधून इ.स. १९२८ मध्ये ते मॅट्रिकची परिक्षा उत्तीर्ण झाले. महाविद्यालयीन शिक्षणासाठी पुण्याच्या फर्ग्युसन महाविद्यालयात गेले पदवी संपादन करण्यापूर्वीच ते उच्च शिक्षणासाठी इंग्लडला गेले. इंग्लडला त्यांनी एडिंबरो विद्यापिठाची एम.ए. व ऑक्सफर्ड विद्यापीठाची डि.लीट या पदव्या मिळविल्या.

तेथे त्यांना वैदिक वाङ्मयातील धर्माचा उगम व विकास या प्रबंधाबद्दल त्यांना डॉक्टरेट बहाल करण्यात आली. इंग्लडमध्ये असतानांच त्यांनी वकिलीची पदवी संपादन केली तेथील शिक्षणक्रम संपल्यानंतर इ.स. १९२६ मध्ये सर्व जाती धर्माच्या विद्यार्थ्यांसाठी १९२६ त्यांनी 'श्रद्धानंद छात्रालयाची' स्थापना केली या संघाच्या प्रसारासाठी शेतकऱ्यात जागृती घडवून आणण्यासाठी त्यांनी 'महाराष्ट्र केसरी' हे वृत्तपत्र चालवले या 'शेतकरी संघाची' स्थापना १९२७ मध्ये केली. अमरावती जिल्हा कौन्सिलचे अध्यक्ष असताना प्राथमिक शिक्षण सर्वांसाठी सक्तीचे केले. तसेच त्यांनी सार्वजनिक विहिरी अस्पृश्यांसाठी खुल्या केल्या. अमरावतीचे अंबाबाई मंदिर अस्पृश्यांना खुले करावे म्हणून त्यांनी सत्याग्रह केले होते. शिक्षणक्रांती हा त्यांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग होता. शिक्षणाची गंगा तळागाळातील लोकापर्यंत पोहोचविण्यासाठी त्यावेळी त्यांनी भागातील गरिब विद्यार्थ्यांना शिक्षण घेता यावे म्हणून अनेक सवलती उपलब्ध करुन दिल्या विदर्भाचा शैक्षणिक विकास व्हावा शिक्षण क्षेत्राचा विकास करण्यासाठी त्यांनी देशातील सर्वात मोठ्या श्री शिवाजी शिक्षण संस्थेची स्थापना डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांनी अमरावती येथे केली. समाजाला बहुजन्मुख शिक्षा न देण्यासाठी ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला व शेतकरी यांनाच विद्यापीठाच्या केंद्रस्थानी ठेवले श्री.ए. डब्लु.पाटील यांच्या सहकार्याने डॉ.भाऊसाहेब देशमुख यांनी श्री शिवाजी संस्था स्थापना केल्या. अमरावती १९५२ मध्ये कस्तुरबा कन्या शाळा सुरु केली. वर्ध्यात १९५२ मॉर्डन हायस्कुल व मूर्तिजापूर गाडगेबाबा हायस्कूल व अमरावतीत फिरता दवाखाना सुरु केला एप्रिल १९६५ रोजी दिल्ली येथे भाऊसाहेब देशमुखांनी वडिलांच्या श्राद्ध दिवशी अस्पृश्य मुलांना ब्राम्हणा ऐवजी जेवू घातले होते.१९५० मध्ये अखिल भारतीय दलित संघाची स्थापना केली कृषी विद्यापीठ कल्पनेचे जनक होते त्याच्या नावाने अकोला येथे डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ अकोला स्थापित आहे आज या विद्यापीठाने शेतकऱ्याचे सेवेत ५० वर्ष पूर्ण केली आहे.

विदर्भाचे भाग्यविधाते भारतीय शेतकऱ्याचे जनक शिक्षणमहर्षी अशा या पंजाबराव देशमुखांचे रामनवमी दिवशी १ एप्रिल १९६५ रोजी रात्री ११ वाजता दिल्ली येथे निधन झाले सर्वाधिक प्रतिष्ठा मिळवणारे स्वतंत्र भारतातील पहिले भव्य कृषी प्रदर्शन होते.

अशा या महान नेत्यासाठी पुढीलप्रमाणे काही किमती ओळ्या आहेत विद्यार्थी शेतकरी व सर्वसामान्यासाठी कार्य करणारा नेता एक! ते म्हणजे विदर्भरत्न डॉ. पंजाबराव देशमुख ।।धृ।। विद्यार्थ्यांच्या निवासासाठी सुरु केले श्रद्धानंद छात्रालय तर शिक्षणासाठी श्री शिवाजी विद्यालय।। बहुजनांच्या मुलांसाठी असे ज्यांनी कार्य केले अनेक ।।१।।

अस्पृश्यांच्या मंदिर प्रवेशासाठी सत्याग्रह केला ।
पाणवठयाचा अधिकार मिळवून देण्यासाठी लढा दिला।।
सर्व जातिधर्माच्या विद्यार्थ्यासाठी ज्यांनी छात्रालय बनविले एकाच।।२।।
शेतकऱ्यांच्या प्रश्नाविषयी संसदेत उठविला आवाज ।
न्याय हक्कासाठी काढली संस्था''भारत कृषक समाज''।।
शेतकऱ्यासाठी सरकारशी लढला जो शेतकऱ्याचा लेक ।।३।।
विद्यार्थी शेतकरी व सर्वसामान्यासाठी कार्य करणारा नेत एक ।
ते म्हणजे विदर्भरत्न डॉ. पंजाबराव देशमुख ।।धृ।।

शेतकरी कर्जातुन मुक्त झाला पाहिजे यामध्ये डॉ. पंजाबराव यांचा मोठा सहभाग होता लोकसभेमध्ये ते १९५२,१९५७,१९६२ मध्ये निवडून आले भारताचे पहिले कृषीमंत्री पद त्यांनी भूषविले कृषकांचा कैवारी असलेल्या भाऊसाहेबांनी जगातील शेतकऱ्यांना संघटित जगातील शेतकऱ्यांना संघटीत व्हा हा मंत्र दिला कृषिमंत्री असतांना शेतकऱ्यांच्या हिताच्या अनेक योजना आखून अंमलात आणल्या शेतकऱ्यांना मार्गदर्शक करण्यासाठी त्यांनी १९४४ मध्ये 'भारतकृषक समाजाची' स्थापना केली भाऊसाहेब डॉ. पंजाबराव देशमुख यांनी कृषीक्षेत्रात तसेच शिक्षणक्षेत्रात केलेले कार्य शिक्षक, संस्थाचालक व बहुजन समाजाला प्रेरणादयायी आहे. त्यांनी शेतकरी वर्गाच्या उन्नतीसाठी अतिशय महत्त्वपूर्ण असे कार्य केले डॉ. पंजाबराव देशमुखांची भाऊसाहेबांनी घटनेच्या मूळ आराखड्यात सर्वाधिक ५०० दुरुस्त्या सुचविल्या.

अशा या महान विदर्भाचे भाग्यविधाते भारतीय शेतकऱ्याचे जनक शिक्षणमहर्षी अशा या पंजाबराव देशमुख यांना कोटी वंदन! कोटी कोटी प्रणाम!! धन्यवाद....

कु.साक्षी अनिल श्रीवास्तव
(बी.ए.भाग-१)

महिला सक्षमिकरण एक दृष्टीक्षेप

प्रत्येक क्षणी 'त्याग देवतेच्या' भुमिकेत असणारी कलाकार म्हणजे स्त्री'

महिला सक्षमीकरण म्हणजे स्त्रियांना शिक्षण, आरोग्य आर्थिक आणि राजकीय क्षेत्रांमध्ये पुरुषांइतकेच अधिकार संधी आणि समान दर्जा मिळवून देणे जेणे करुन त्या आत्मनिर्भर, स्वतंत्र विचार करणाऱ्या आणि समाजाच्या विकासात पुर्ण क्षमतेने सहभागी होऊ शकतील यात आत्मविश्वासाने स्वत:चे निर्णय घेण्याची क्षमता निर्माण करणे भेदभावाला विरोध करणे आणि त्यांच्या हक्कांसाठी जागरुकता निर्माण करणे महत्त्वाचे आहे.

महिला सक्षमीकरणाचे महत्त्व :

महिलांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम बनवल्याने त्या स्वत:च्या पायावर उभ्या राहू शकतात यामुळे त्यांचे आणि त्यांच्या कुटूंबाचे जीवनमान उंचावते एक कमावती महिला कुटूंबाच्या आणि पर्यायाने देशाच्या आर्थिक विकासात महत्तवपुर्ण योगदान देते. महिला सक्षमीकरणामुळे समाजातील लैंगिक असमातना कमी होते. जेव्हा महिलांना शिक्षण, नोकरी आणि निर्णय प्रक्रियेत समान संधी मिळतात. तेव्हा पुरुष आणि स्त्रियांमधील दरी भरुन काढण्यास मदत होते. सक्षमीकणामुळे महिलांमध्ये आत्मविश्वास आणि आत्मसम्मानाची भावना वाढते. त्या स्वत:चे निर्णय स्वत: घेऊ शकतात आणि कोणत्याही प्रकारच्या शोषणाविरोधात आवाज उठवू शकतात. एक शिक्षित आणि सक्षम महिला आपल्या मुलांच्या शिक्षणाकडे आणि संपुर्ण कुटूंबाच्या आरोग्याकडे अधिक चांगलेलक्ष देऊ शकते. यामुळे पुढील पिढी सुशिक्षित आणि निरोगी बनण्यास मदत होते.

महिला जागरुक आणि सक्षम झाल्यास त्या बालविवाह हुंडाबळी अणि इतर सामाजिक कुरीती विरुद्ध प्रभाविपणे लढू शकतात. स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिला आरक्षणासारख्या तरतुदीमुळे महिलांचा राजकीय सहभाग वाढला आहे. यामुळे महिलांचे प्रश्न आणि विकासाचे मुद्दे मुख्यप्रवाहात येतात. गुरुदेव श्री श्री रवि शंकर यांच्या मते ''महिला समाजाचा कणा आहेत'' जेव्हा समाजाचा अर्धाभाग सक्रियपणे विकासत सहभागी होतो, तेव्हा एक सुदृढ, सामंजस्यपुर्ण आणि प्रगत राष्ट्र निर्माण होऊ शकते.

महिला सक्षमीकरणाचा अर्थ :

महिला पुरुषांच्या बरोबरीने सर्व क्षेत्रामध्ये समान हक्क आणि दर्जा देणे. महिलांना आर्थिक आणि वैयक्तिक स्तरावर सक्षम करणे,जेणे करुन त्या स्वावलंबी बनतील. महिलांना त्यांच्या जिवनाशी आणि समाजातील महत्त्वाच्या निर्णयाशी संबंधित अधिकार देणे. शिक्षण रोजगार, आरोग्य आणि राजकारण यासारख्या क्षेत्रामध्ये विकासाच्या समान संधी उपलब्ध करुन देणे.

महिला सक्षमीकरणाचे मुख्य पैलु :

१) शैक्षणिक सक्षमीकरण :

मुलींना समान शिक्षण देणे, जीवन कौशल्ये आणि आत्मसंरक्षण शिकविणे ज्यामुळे त्याज्ञानी आणि सक्षम बनतात.

२) आर्थिक सक्षमीकरण :

नोकरी व्यवसाय आणि आर्थिक स्वातंत्र्याद्वारे स्त्रियांना आत्मनिर्भर बनवणे जेणेकरुन त्या कोणावर अवलंबून राहणार नाहित.

३) सामाजिक सक्षमीकरण :

समाजात स्त्रियांना समान हक्क आणि सन्मान मिळवून देणे लिंग-आधारित भेदभावाला विरोध करणे

४) राजकीय सक्षमीकरण :

निर्णय प्रक्रियेत स्त्रियांचा सहभाग वाढवणे आणि त्यांना नेतृत्त्व करण्याची संधी देणे.

थोडक्यात महिला सक्षमीकरण म्हणजे महिलांना त्यांच्या पुर्ण क्षमतेचा वापर करता यावा यासाठी त्यांना शक्ती देणे जेणेकरुन त्या केवळ त्यांच्या जिवनातच नव्हे तर संपुर्ण समाजच्या प्रगतीत महत्त्वपुर्ण योगदान देऊ शकतील.

कु.धारा सुभाष सुरसे
(बी.ए.भाग-३)

चालत रहावे

आयुष्याच्या वाटेवरती पुढे पुढे चालत रहावे,
काटेरी क्षण येती जरी, हसतच त्यांना समोरे जात रहावे

कधी साथ देतील हात, कधी अडखळतील हे पाय,
मनातल्या धीराच्या ज्योतीने प्रत्येक पाऊल टाकत रहावे

लाभला जन्म हा मानवाचा त्याला काही अर्थ द्यावा,
गंजून जाण्याऐवजी चंदनासारखे सुगंध देत झिजत रहावे

स्वत:पुरते जगणे काय..? थोडे इतरांसाठी जगावे,
दु:खाच्या काळोखातही आनंदाचे दीप लावत रहावे

वादळे येती जीवनात, त्यांच्याशी दोन हात करावे,
कितीही अंधार दाटला तरी आशेचे दिवे पेटवत रहावे

ध्येय मोठे ठेवावे, त्यात स्वत:ला पूर्ण झोकून द्यावे,
आपल्या सोबत इतरांचेही जीवन उजळवत रहावे

जीवनाच्या या प्रवासात थांबणे कधीच नको,
स्वप्नांच्या दिशेने नित्य नवे आकाश गाठत रहावे.

कु.भाग्यश्री गणेश साळवे
(बी.ए.भाग-३)

पहिला पाऊस

पहिला पाऊस घेऊन येतो
मातीच्या सुगंधात हरवलेले
अभाळाच्या कुशीतून ओघळणारे
स्वप्नील भावविभोर क्षण.....

काळ्या ढगांच्या गर्दीतून
सरींची हळुवार गाणी
मलूल झालेल्या झाडांना
देतो जणू नवसंजीवनी....

पहिला थेंब गालावर पडता
मन का कोण जाणे हसतं,
बालपणाच्या आठवणींना
पुन्हा हलकेच स्पर्शून जातं...

छपरावरची टपटप,
झाडांच्या पानांची सळसळ,
प्रेमवेड्यास मनामध्ये
हृदयाचीही नवी धडधड...

पहिला पाऊस असतो
नव्या सुरुवातीचा श्वास
जीवनाला पुन्हा उमलवणारा
जीर्ू काहीतरी खास...

रितेश मनोज कुटे
(बी.ए.भाग-१)

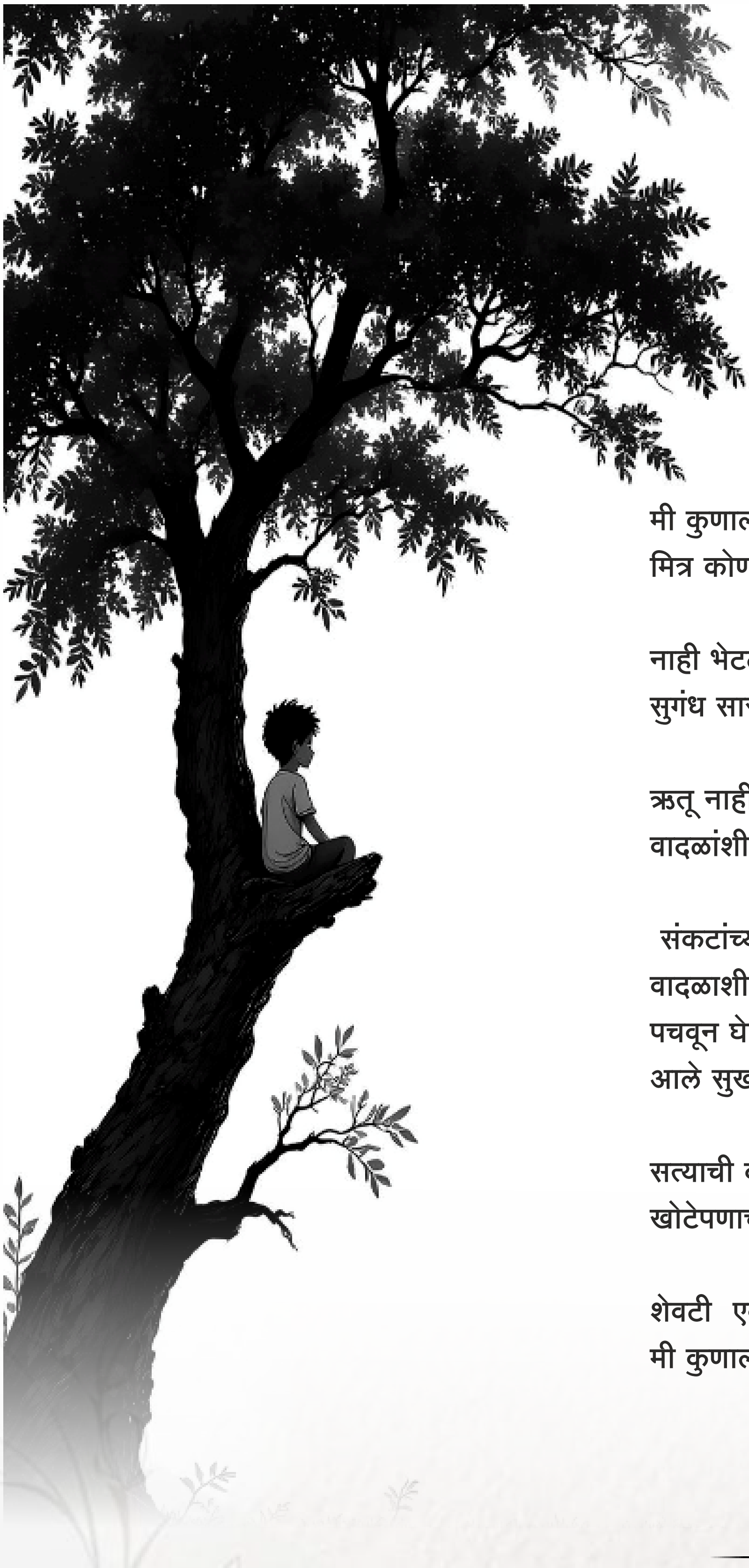

मी कुणाला कळलो नाही

मी कुणाला कळलो नाही, अन कुणा उलगडलो नाही,
मित्र कोण, शत्रु कोण? गणित साधे कळले नाही

नाही भेटला कोणी असा, ज्याने मला छळले नाही,
सुगंध सारा वाटत गेलो, पण कधीच दरवळलो नाही

ऋतू नाही असा एकही, ज्यात मी होरपळलो नाही,
वादळांशी सामना केला, कधीच त्यातून पळलो नाही

संकटांच्या डोळ्यात डोळे घालून उभा राहिलो मी,
वादळाशी झुंजलो, त्यांना पाहून मागे वळलो नाही
पचवून घेतली दु:ख सारी, ओठांवरती तक्रार नाही,
आले सुख जरी आयुष्यात, तरी कधीच हुरळलो नाही

सत्याची कास धरुन जगलो, वाट कधीच बदललो नाही,
खोटेपणाच्या खोट्या रंगात, मी कधीच रंगलो नाही

शेवटी एवढंच उमगलं आरसा सुद्धा बोलला नाही,
मी कुणाला कळलो नाही... मी कुणाला कळलो नाही....

कु.भाग्यश्री गणेश साळवे
(बी.ए.भाग-३)

DEGREE
DISTRIBUTION

DEGREE
DISTRIBUTION

भाषा

हिंदी विभाग

छत्रपति शिवाजी महाराज – महारानी गुणवंताबाई

३६९वाँ विवाह समारोह दिवस
इतिहास, परंपरा और स्त्री–शौर्य का प्रेरक स्मरण

इतिहास केवल तिथियों, युद्धों और राजाओं की वंशावली का नाम नहीं है। इतिहास वह जीवित स्मृति है, जो किसी समाज की चेतना, उसके संस्कार, उसकी परंपरा और उसके स्वाभिमान को पीढ़ी–दर–पीढ़ी आगे बढ़ाती है। जब किसी ऐतिहासिक व्यक्तित्व से जुड़े प्रसंग लोकजीवन में उत्सव के रूप में याद किए जाते हैं, तब वे केवल स्मरण भर नहीं रह जाते, बल्कि समाज की सांस्कृतिक आत्मा का हिस्सा बन जाते हैं। बुलढाणा जिले के करवंड गांव में मनाया जाने वाला

छत्रपति शिवाजी महाराज और महारानी गुणवंताबाई का ३६९वाँ विवाह समारोह दिवस ऐसा ही एक अवसर है, जो इतिहास, लोकपरंपरा, स्त्री–शक्ति और क्षेत्रीय अस्मिता को एक साथ सामने लाता है।

करवंड गांव का महत्व केवल इस कारण नहीं है कि वहाँ ५२ बुर्जों वाला किला आज भी उसके ऐतिहासिक वैभव की गवाही देता है, बल्कि इस कारण भी है कि स्थानीय परंपराओं और उपलब्ध उल्लेखों के अनुसार यह गांव महारानी गुणवंताबाई का मायका माना जाता है। मराठी विकिपीडिया पर उपलब्ध जीवनी–उल्लेख के अनुसार गुणवंताबाई, शिवाजी इंगळे की पुत्री थीं, इंगळे घराने से थीं, उनका मायका बुलढाणा जिले के करवंड में बताया गया है, और उनका विवाह छत्रपति शिवाजी महाराज से ✲१५ अप्रैल १६५७ को हुआ✲ था। यही तिथि आज इस स्मरण को ऐतिहासिक आधार देती है।

छत्रपति शिवाजी महाराज का जीवन भारतीय जनमानस में स्वराज्य, स्वाभिमान और राष्ट्रधर्म का प्रतीक है। उनके जीवन का हर प्रसंग प्रेरणा का स्रोत है। लेकिन यह भी उतना ही सत्य है कि किसी महान व्यक्तित्व के जीवन को केवल उसके युद्धों और राजनीतिक उपलब्धियों से नहीं समझा जा सकता; उसके पारिवारिक, सामाजिक और सांस्कृतिक संबंध भी उतने ही महत्त्वपूर्ण होते हैं। महारानी गुणवंताबाई के साथ जुड़ी यह विवाह–स्मृति शिवचरित्र के उसी मानवीय और सांस्कृतिक आयाम को सामने लाती है, जो समाज के भीतर संबंधों, घरानों और परंपराओं की भूमिका को रेखांकित करता है।

इस प्रसंग का एक और महत्त्वपूर्ण पक्ष है – स्त्री–शौर्य और स्त्री–अस्तित्व का सम्मान। स्थानीय परंपराओं में महारानी गुणवंताबाई को केवल राजपरिवार की एक स्त्री के रूप में नहीं, बल्कि धैर्यवान, स्वाभिमानी, पराक्रमी और घुड़सवारी तथा युद्धकौशल में निपुण महिला के रूप में भी स्मरण किया जाता है। इस दावे के व्यापक समकालीन लिखित प्रमाण सीमित हैं, इसलिए इसे स्थानीय परंपरा और जनश्रुति के रूप में ही देखना अधिक उचित है। फिर भी यह लोकछवि अपने आप में महत्त्वपूर्ण है, क्योंकि वह बताती है कि महाराष्ट्र और विदर्भ की स्मृति परंपरा में स्त्री को केवल घरेलू भूमिका तक सीमित नहीं माना गया, बल्कि उसे शौर्य, कर्तव्य और नेतृत्व के साथ भी जोड़ा गया।

महाराष्ट्र की ऐतिहासिक परंपरा में जिजामाता, ताराराणी, येसूबाई और अहिल्यादेवी होलकर जैसी समर्थ स्त्रियाँ इसी व्यापक स्त्री–शक्ति की प्रतिनिधि रही हैं। महारानी गुणवंताबाई का स्मरण भी उसी कड़ी का विस्तार प्रतीत होता है। यह स्मरण बताता है कि इतिहास में स्त्रियों की भूमिका केवल परिधि की नहीं थी; वे कुलगौरव, संस्कार, साहस और सामाजिक प्रतिष्ठा की भी वाहक थीं। आज जब स्त्री–सशक्तिकरण की बात आधुनिक शब्दों में कही जाती है, तब ऐसे प्रसंग यह याद दिलाते हैं कि भारतीय समाज में समर्थ स्त्री की कल्पना बहुत पुरानी और सांस्कृतिक रूप से गहरी है।

गुणवंताबाई–महाराज विवाह

शिवाजी महाराज संग गुणवंताबाई आई,
मराठों के जीवन में खुशियों की लहर छाई।

करवंड गाँव में बजी मंगल धुन प्यारी,
सिंहासन पर स्वराज्य की छाई उजली सवारी।

वीर संगिनी के साथ नया जीवन चला,
धैर्य, संस्कार और प्रेम ने जोड़ा बंधन साला।

इतिहास में अमिट है यह यादें सुनहरी,
गुणवंताबाई–महाराज विवाह की गूँज हर जगह भारी।

कु.मानसी अशोक चांदणे.
बी.ए. भाग–३

विदर्भ के विकास और नारी-शिक्षा की शांत शिल्पकार : विमलाबाई देशमुख

भारतीय सार्वजनिक जीवन में अनेक ऐसे व्यक्तित्व हुए हैं, जिनका काम इतिहास की मुख्य धारा में उतना नहीं आया, जितना आना चाहिए था। विशेषतः उन स्त्रियों का योगदान तो और भी अधिक उपेक्षित रहा, जिन्होंने किसी बड़े पुरुष व्यक्तित्व के साथ केवल जीवन-संगिनी की भूमिका नहीं निभाई, बल्कि उसके सामाजिक, शैक्षणिक और विकासात्मक स्वप्न को आकार देने में अपना स्वतंत्र और निर्णायक योगदान दिया। विमलाबाई पंजाबराव देशमुख ऐसी ही एक महत्त्वपूर्ण विभूति थीं। वे केवल भारत के प्रथम कृषि मंत्री डॉ. पंजाबराव देशमुख की धर्मपत्नी नहीं थीं, बल्कि विदर्भ में महिला-शिक्षा, छात्रावास-व्यवस्था, सामाजिक संस्थाओं के विकास और शिवाजी शिक्षण संस्था की प्रगति की मौन किन्तु प्रभावी आधारशिला थीं।

डॉ. पंजाबराव देशमुख और कुमारी विमलताई वैद्य का विवाह २६ नवंबर १९२७ को मुंबई में हुआ था। यह विवाह उस समय के सामाजिक संदर्भ में उल्लेखनीय था, क्योंकि उपलब्ध संस्थागत विवरण के अनुसार यह अंतरजातीय विवाह था। यह केवल वैवाहिक संबंध नहीं, बल्कि सामाजिक प्रगतिशीलता, समानता और आधुनिक दृष्टि का भी प्रतीक था। विवाह के बाद विमलताई वैद्य, विमलाबाई देशमुख के रूप में विदर्भ के शैक्षणिक और सामाजिक जीवन में सक्रिय हुईं। उनका जीवन अमरावती और विदर्भ की उन्नति से गहराई से जुड़ गया।

अमरावती से उनका संबंध केवल निवास का नहीं, बल्कि कर्मभूमि का था। डॉ. पंजाबराव देशमुख ने १९३१-३२ में अमरावती में श्री शिवाजी एजुकेशन सोसायटी की स्थापना की, जिसने आगे चलकर विदर्भ के शैक्षणिक मानचित्र को बदल दिया। इस संस्था ने एक स्कूल और एक छात्रावास से शुरुआत की और आगे बढ़ते हुए मध्य भारत की सबसे बड़ी शैक्षणिक संस्थाओं में स्थान बनाया। इस विराट विस्तार के पीछे डॉ. देशमुख की दृष्टि थी, तो उसी के संवर्धन और मानवीय विस्तार में विमलाबाई का योगदान भी उतना ही महत्त्वपूर्ण था। उन्होंने संस्था को केवल पुरुषों की शिक्षा तक सीमित न रहने देकर महिला-शिक्षा और छात्रावास-व्यवस्था के क्षेत्र में विशिष्ट दिशा दी।

विमलाबाई देशमुख स्वयं उच्च शिक्षित थीं। संस्थागत अभिलेखों के अनुसार वे एल.एल.बी. उत्तीर्ण करने वाली और विदर्भ क्षेत्र में बार में नामांकित होने वाली पहली महिला मानी जाती हैं। यह तथ्य अपने आप में उनके व्यक्तित्व की गंभीरता और अग्रगामी सोच को प्रकट करता है। उन्होंने वकालत के क्षेत्र तक अपने कदम सीमित नहीं रखे, बल्कि समाजकार्य, महिला-जागरण और शैक्षणिक उन्नयन को अपना वास्तविक कर्मक्षेत्र बनाया। उन्होंने जिजामाता महिला मंडल, ग्रामीण महिला मंडल तथा महिलाओं के उत्थान के लिए अन्य सामाजिक उपक्रमों की स्थापना और संचालन में सक्रिय भूमिका निभाई।

अमरावती और विदर्भ में महिला-शिक्षा के विस्तार की चर्चा विमलाबाई के बिना अधूरी है। उपलब्ध विवरणों के अनुसार उन्होंने अमरावती के गवर्नमेंट गर्ल्स हाई स्कूल में अध्यापन किया और जब श्री शिवाजी शिक्षण संस्था ने श्रद्धानंद गर्ल्स हॉस्टल शुरू किया, तब उसकी संपूर्ण जिम्मेदारी संभाली। यह काम साधारण नहीं था। उस समय छात्रावास केवल रहने की व्यवस्था नहीं, बल्कि दूरदराज़ की लड़कियों को उच्च शिक्षा से जोड़ने का पुल था। विमलाबाई ने इस पुल को मजबूती दी। उन्होंने कस्तूरबा गर्ल्स स्कूल की स्थापना और उसके विकास में भी महत्त्वपूर्ण भूमिका निभाई। उनका आग्रह था कि लड़कियों को केवल औपचारिक शिक्षा ही नहीं, बल्कि जीवनोपयोगी शिक्षा भी मिले। इसी दृष्टि से उन्होंने होम साइंस शिक्षा को बढ़ावा दिया, अमरावती में प्रशिक्षण केंद्र शुरू करवाया और आगे चलकर इसी धारा ने उच्च शिक्षण का रूप लिया।

विदर्भ के सामाजिक विकास में डॉ. पंजाबराव देशमुख का नाम कृषि, शिक्षा और जननेतृत्व के कारण स्वर्णाक्षरों में दर्ज है। वे १७ अप्रैल १९५२ से १० अप्रैल १९६२ तक भारत सरकार में कृषि मंत्री रहे और १९५९-६० में विश्व कृषि मेले के आयोजन के लिए भी याद किए जाते हैं। इस मेले के माध्यम से भारत को वैश्विक कृषि जगत से जोड़ने, कृषि-यंत्रीकरण, उत्पादन और अंतरराष्ट्रीय संपर्कों को मजबूत करने का प्रयत्न हुआ। परंतु यह भी सच है कि जब डॉ. देशमुख राष्ट्रीय स्तर पर काम कर रहे थे, तब अमरावती और विदर्भ में उनकी शैक्षणिक और सामाजिक विरासत को संभालने, बढ़ाने और संस्थागत रूप देने का महत्त्वपूर्ण दायित्व विमलाबाई ने निभाया।

डॉ. देशमुख ने १९४८-५२ के दौरान शिवाजी लोक विद्यापीठ की स्थापना का उपक्रम आगे बढ़ाया, जिसका उद्घाटन भारत के प्रथम राष्ट्रपति डॉ. राजेंद्र प्रसाद ने किया था। शिक्षा को गाँव-गाँव पहुँचाने की इस सोच ने अमरावती, अकोला और व्यापक विदर्भ में शैक्षणिक वातावरण निर्मित किया। विमलाबाई ने इस विचारधारा को घरेलू स्तर की सहधर्मिणी की तरह नहीं,

बल्कि सामाजिक सह–निर्मात्री की तरह आगे बढ़ाया। विशेषकर विद्यार्थिनियों के उच्च शिक्षण के लिए उनका काम उल्लेखनीय रहा। यही कारण है कि अमरावती में बाद में स्थापित संस्थानों और महिला शिक्षण उपक्रमों में उनका नाम सम्मानपूर्वक लिया गया।

डॉ. पंजाबराव देशमुख के निधन के बाद १० अप्रैल १९६५ के पश्चात भी विमलाबाई ने सार्वजनिक जीवन से दूरी नहीं बनाई। वे आगे लोकसभा (१९६५–१९६७) और फिर राज्यसभा (१९६७–१९७२) में भी रहीं, पर उनका वास्तविक योगदान केवल संसदीय पदों से नहीं मापा जा सकता। उन्होंने श्री शिवाजी शिक्षण संस्था, महिला–कल्याण और समाजोत्थान के कार्यों को आगे बढ़ाया। संस्था से जुड़े अभिलेख बताते हैं कि वे संस्था की प्रमुख संरक्षक भूमिका में रहीं और महिला–शिक्षण तथा संस्थागत विकास के प्रश्नों पर लगातार सक्रिय रहीं।

संपादकीय दृष्टि से देखें तो विमलाबाई देशमुख का जीवन हमें एक बड़ा संदेश देता है–किसी क्षेत्र का विकास केवल बड़े भाषणों, नीतियों या पदों से नहीं होता; वह छात्रावासों, स्कूलों, बेटियों की पढ़ाई और संस्थाओं को टिकाऊ बनाने वाले मौन परिश्रम से होता है। विदर्भ, विशेषतः अमरावती और अकोला क्षेत्र में महिला–जागरण और शिक्षण–विस्तार की जो लहर बनी, उसमें विमलाबाई का हाथ गहरा और स्थायी था। वे प्रकाश में कम रहीं, पर प्रकाश फैलाने वालों में अग्रणी थीं।

अंततः यह कहना उचित होगा कि विमलाबाई देशमुख विदर्भ की शैक्षणिक चेतना की शांत लेकिन दृढ़ आधार–स्तंभ थीं। डॉ. पंजाबराव देशमुख ने स्वप्न देखा, संस्थाएँ खड़ी कीं, राष्ट्रीय क्षितिज पर विदर्भ का नाम ऊँचा किया; और विमलाबाई ने उस स्वप्न को सामाजिक ऊष्मा, स्त्री–सशक्तिकरण और संस्थागत निरंतरता दी। इसलिए उनका स्मरण केवल एक महापुरुष की पत्नी के रूप में नहीं, बल्कि विदर्भ के विकास और नारी–शिक्षा की स्वतंत्र शिल्पकार के रूप में होना चाहिए।

विमलाबाई देशमुख

विमलाबाई देशमुख, शिक्षा और समाज की प्रेरणा,
शिवाजी शिक्षण संस्था की बनी अडिग आधारणा।

अमरावती लोकसभा में कार्य करती रही,
राज्यसभा की गरिमा में नाम रौशन करती रही।

अंबादेवी का मंदिर खोला बहुजन के लिए,
सर्वजन हेतु बनी शिक्षा की यह राह नई।

विद्यार्थियों के जीवन में दीप जलाया,
विमलाबाई देशमुख ने समाज का मान बढ़ाया।

अमृता दादाराव देशमुख
एम.ए. भाग–१

शिक्षा और सामाजिक चेतना की मौन प्रेरणा: सरस्वतीबाई पंढरीनाथ पाटील

बुलढाणा जिले के शैक्षणिक और सामाजिक इतिहास में कुछ ऐसे नाम हैं, जिनका योगदान केवल संस्थाओं के निर्माण तक सीमित नहीं रहा, बल्कि उन्होंने समाज में ज्ञान, चेतना और वैज्ञानिक दृष्टि का बीज बोया। इन नामों में सबसे प्रतिष्ठित और प्रेरणादायक व्यक्तित्व है सरस्वतीबाई पंढरीनाथ पाटील। उन्हें केवल पंढरीनाथ पाटील की पत्नी के रूप में याद करना उनके योगदान को कमतर आंकना होगा। उन्होंने शिक्षा, सामाजिक सुधार और रूढ़िवादी परंपराओं के वैज्ञानिक दृष्टिकोन से विश्लेषण में जो कार्य किया, वह बुलढाणा जिले के लिए अमूल्य है।

पंढरीनाथ पाटील, जिन्हें जनता दलितमित्र के नाम से जानती थी, बुलढाणा निर्वाचन क्षेत्र से कई वर्षों तक सांसद रहे और राज्यसभा में भी उनका लंबा कार्यकाल रहा। उनका विवाह १९१२ में सरस्वतीबाई से हुआ। इस विवाह ने न केवल उनके व्यक्तिगत जीवन को बल्कि पूरे जिले के शिक्षा और सामाजिक विकास की दिशा को भी आकार दिया।

सरस्वतीबाई पाटील ने शिक्षा को केवल बच्चों को स्कूल भेजने तक सीमित नहीं रखा। उन्होंने यह समझा कि समाज का विकास तभी संभव है, जब लोग अंधविश्वास, सामाजिक रूढ़ि और जातिगत भेदभाव को चुनौती देने में सक्षम हों। उनके इस दृष्टिकोण ने उन्हें बुलढाणा जिले में शिक्षा और सामाजिक सुधार के क्षेत्र में राष्ट्रमाता जिजाऊ और ताराबाई शिंदे के बाद आने वाली प्रमुख स्त्री के रूप में स्थापित किया।

उन्होंने अपने पति के साथ मिलकर जिले में शिक्षण संस्थाओं, महाविद्यालयों और छात्रावासों की स्थापना में सक्रिय योगदान दिया। यह काम केवल विचारों या भाषणों से नहीं किया जा सकता था; इसके लिए संपत्ति, जमीन और समय का त्याग आवश्यक था। सरस्वतीबाई ने अपने हिस्से की जमीन और संसाधनों को शिक्षण संस्थाओं के लिए दान कर दिया, जिससे इन संस्थाओं की आर्थिक स्थिरता बनी रही। उनके त्याग और समर्थन के बिना पंढरीनाथ पाटील के शिक्षा प्रसार के अभियान की कल्पना

भी अधूरी होती।

लोकपरंपरा के अनुसार, सरस्वतीबाई ने ग्रामीण महिलाओं और बच्चों के बीच शिक्षा का महत्व फैलाने के लिए सांस्कृतिक कार्यक्रमों, विवाह समारोहों और शोकसभाओं का उपयोग किया। उनका मानना था कि शिक्षा केवल पढ़ाई-लिखाई नहीं, बल्कि सामाजिक चेतना और स्वतंत्र विचार की मशाल है। उन्होंने लड़कियों की शिक्षा पर विशेष ध्यान दिया और वसतिगृहों के माध्यम से उन्हें सुरक्षित और व्यवस्थित शिक्षा सुनिश्चित की।

सरस्वतीबाई पाटील का महत्व केवल स्थानीय शिक्षा तक सीमित नहीं है। वे सत्यशोधक चळवळी और महात्मा फुले की विचारधारा से प्रेरित थीं। उन्होंने सत्यशोधक समाज के अधिवेशन में भी सक्रिय भूमिका निभाई और सामाजिक सुधारों में मूक लेकिन निर्णायक योगदान दिया। उनकी दूरदर्शिता और समझ ने यह दिखाया कि शिक्षा और समाज सुधार का कार्य केवल मंच और भाषण तक सीमित नहीं, बल्कि घर और संसाधनों के समर्पण से भी पूरा होता है।

उनकी सोच में यह भी था कि ग्रामीण बच्चों को शिक्षा के माध्यम से आत्मनिर्भर और जागरूक बनाना चाहिए, ताकि वे भविष्य में अपने अधिकारों और कर्तव्यों को समझें। यही कारण है कि बुलढाणा जिले में आज भी उन्हें शिक्षा और सामाजिक सुधार की मौन प्रेरणा के रूप में याद किया जाता है।

सरस्वतीबाई पाटील का योगदान साबित करता है कि शिक्षा केवल पढ़ाई का साधन नहीं, बल्कि सामाजिक चेतना, रूढ़िवादिता के खंडन और वैज्ञानिक दृष्टिकोण का माध्यम है। उन्होंने यह दिखाया कि स्त्रियां केवल परिवार या गृहिणी के रूप में नहीं, बल्कि समाज निर्माण और शिक्षा प्रसार में सक्रिय सहधर्मचारिणी के रूप में महत्वपूर्ण भूमिका निभा सकती हैं।

अंततः यह कहा जा सकता है कि सरस्वतीबाई पंढरीनाथ पाटील बुलढाणा जिले की शिक्षा-जागरण की मूक प्रेरणा हैं। उनके त्याग, समझ और नेतृत्व ने इस क्षेत्र के बच्चों और युवाओं के जीवन को संवारने में अमूल्य योगदान दिया। जैसे राष्ट्रमाता जिजाऊ और ताराबाई शिंदे ने अपने समय में समाज सुधार और समानता के बीज बोए, वैसे ही सरस्वतीबाई ने बुलढाणा में शिक्षा और चेतना की मशाल जलाई, जो आज भी अंधकार में प्रकाश फैलाती ।

सरस्वतीबाई

सरस्वतीबाई, शिक्षा का दीप जलाती,
दलित, गरीब, अनाथ बच्चों को ज्ञान देती।

समाज की रूढ़ियों पर साहस से प्रश्न उठाती,
अंधविश्वास और अन्याय दूर करने की प्रेरणा दिखाती।

सत्यशोधक विचारों की रक्षा में रही अग्रणी,
शिक्षा सेवा से गांव-गांव में छोड़ी रोशनी।

पंढरीनाथ पाटील के साथ मिलकर किया कार्य भारी,
सरस्वतीबाई पाटील, समाजहित की महान दिवार।

कु.नेहा शेळके
बी.कॉम. भाग-३

अहिल्यादेवी होलकर : सक्षम स्त्री नेतृत्व का आदर्श

भारतीय इतिहास में कुछ व्यक्तित्व ऐसे हैं, जिनका स्मरण मात्र प्रेरणा, श्रद्धा और आदर्श का भाव जागृत कर देता है। लोकमाता अहिल्यादेवी होलकर ऐसा ही एक तेजस्वी व्यक्तित्व हैं। वे केवल एक राज्य की रानी नहीं थीं, बल्कि न्याय, धर्म, लोककल्याण, संस्कृति और आदर्श शासन की सजीव प्रतिमा थीं। उनका जीवन इस सत्य को सिद्ध करता है कि नारी यदि धैर्य, बुद्धि, करुणा और संकल्प से युक्त हो, तो वह केवल परिवार ही नहीं, बल्कि राज्य और समाज को भी सफल दिशा दे सकती है।

अहिल्यादेवी की 351 वीं जयंती पर विशेष लेख

अहिल्यादेवी होलकर का जन्म महाराष्ट्र की पुण्यभूमि पर हुआ। साधारण परिवार में जन्म लेने के बाद भी उनके संस्कार, धार्मिकता और गंभीर स्वभाव ने उन्हें असाधारण व्यक्तित्व प्रदान किया। उनका विवाह मालवा राज्य के होलकर घराने में खंडेराव होलकर से हुआ। विवाह के बाद वे राजपरिवार में आईं, लेकिन उन्होंने कभी वैभव को अपने जीवन का केंद्र नहीं बनाया। वे आरंभ से ही धर्म, कर्तव्य और जनसेवा की भावना से ओतप्रोत थीं।

जीवन ने उनके सामने अनेक कठिन परीक्षाएँ रखीं। पति के निधन के बाद उनके जीवन में गहरा दुख आया, किंतु वे निराश होकर बैठ नहीं गईं। उन्होंने अपने वैयक्तिक दुःख को आत्मबल में बदला और राज्य तथा प्रजा के हित को अपने जीवन का ध्येय बना लिया। बाद में राज्य की बागडोर उनके हाथ में आई और उन्होंने अत्यंत कुशलता से शासन संभाला। उस समय एक स्त्री का राज्य संचालन करना साधारण बात नहीं थी,

लेकिन अहिल्यादेवी ने यह सिद्ध कर दिया कि नेतृत्व के लिए लिंग नहीं, बल्कि योग्यता, न्यायबुद्धि और साहस चाहिए।

उनका शासन जनकल्याणकारी था। वे प्रजा को संतानवत मानती थीं। प्रजा की समस्याएँ सुनना, त्वरित न्याय देना, प्रशासन को सुदृढ़ बनाना और लोकहित को सर्वोच्च रखना– ये उनके शासन के प्रमुख गुण थे। इसी कारण उन्हें लोकमाता कहा गया। यह उपाधि केवल सम्मान नहीं, बल्कि उनके प्रति जनता के अपार प्रेम और विश्वास का प्रतीक है।

अहिल्यादेवी होलकर धर्मपरायण थीं, परंतु उनका धर्म कर्मप्रधान था। उन्होंने धर्म को केवल पूजा–पाठ तक सीमित नहीं रखा, बल्कि जनसेवा और सांस्कृतिक संरक्षण से जोड़ा। आसेतु हिमाचल तक फैली भारतीय संस्कृति के अनेक तीर्थस्थलों, मंदिरों और धार्मिक केंद्रों के पुनर्स्थापन में उनका योगदान अत्यंत महत्त्वपूर्ण रहा। विशेष रूप से काशी विश्वनाथ मंदिर के पुनर्निर्माण का कार्य उनके नाम से जुड़ा है। उन्होंने अनेक मंदिर, घाट, धर्मशालाएँ और यात्रियों के लिए विश्रामस्थल बनवाए। इससे भारतीय सांस्कृतिक परंपरा को नया संबल मिला।

लोकमाता के कार्य केवल धार्मिक निर्माण तक सीमित नहीं थे। उन्होंने सड़कों, कुओं, बावड़ियों, घाटों और अन्यक्षेत्रो का निर्माण कराया। यात्रियों, गरीबों और साधु–संतों के लिए भोजन और आश्रय की व्यवस्था की। वे समझती थीं कि एक आदर्श राज्य वही है, जहाँ जनता की मूलभूत जरूरतों का ध्यान रखा जाए। यही कारण है कि उनके शासनकाल को लोककल्याणकारी और सुशासन का आदर्श माना जाता है।

आज के समय में अहिल्यादेवी होलकर का जीवन विशेष रूप से महिलाओं के लिए प्रेरणास्रोत है। उन्होंने सिद्ध किया कि नारी केवल संवेदना की मूर्ति नहीं, बल्कि शक्ति, निर्णय, नीति और नेतृत्व की धुरी भी है। उन्होंने विपरीत परिस्थितियों में भी धैर्य नहीं खोया, बल्कि अपने कर्म से इतिहास रचा। आज की छात्राओं को उनके जीवन से यह प्रेरणा लेनी चाहिए कि शिक्षा, संस्कार, आत्मविश्वास और कर्तव्यनिष्ठा के बल पर वे किसी भी क्षेत्र में श्रेष्ठ स्थान प्राप्त कर सकती हैं।

अहिल्यादेवी होलकर महाराष्ट्र की बेटी थीं, लेकिन उनका कार्य पूरे भारत के लिए गौरव का विषय है। उन्होंने मध्यप्रदेश के मालवा राज्य का सफल शासन किया और पूरे देश में धर्म, संस्कृति और जनसेवा के कार्यों से अमिट छाप छोड़ी। वे सचमुच भारतीय नारी शक्ति की उज्ज्वल प्रतीक हैं।

आज उनकी ३५१वीं जयंती के अवसर पर हमें केवल उनका स्मरण ही नहीं करना चाहिए, बल्कि उनके आदर्शों को भी

जीवन में उतारना चाहिए। न्याय, धर्म, सेवा, विनम्रता और लोककल्याण–यही उनके जीवन का संदेश है। यही उन्हें सच्ची श्रद्धांजलि होगी।

अहिल्या

अहिल्यानगर की धरती पर जन्मीं अहिल्यादेवी,
मालवा प्रांत में रहीं न्याय और धर्म की देवी।

इंदौर–धार में सड़कों, सरोवरों, मंदिरों का निर्माण किया,
जन–कल्याण के हर कार्य से जनता का मन जीत लिया।

साहस और नीति में अद्वितीय थीं अहिल्यादेवी,
संकटों में भी न डिगा उनका हौसला, न रुख।

इतिहास गाए उनके न्यायप्रिय और दूरदर्शी कर्म,
अहिल्यादेवी होळकर, राष्ट्र और धर्म की महान गाथा हरदम।

कु.आदिती मंगेशराव देशमुख
बी.ए. भाग–१

मराठी शाही की सिंहगर्जना : स्वराज्यरक्षिका महारानी ताराराणी

भारतीय इतिहास में कुछ व्यक्तित्व ऐसे होते हैं, जिनका स्मरण केवल अतीत की कथा नहीं, बल्कि साहस, नेतृत्व और स्वाभिमान की जीवित प्रेरणा बन जाता है। मराठा इतिहास में महारानी ताराराणी ऐसा ही एक तेजस्वी और अद्वितीय नाम हैं। वे केवल छत्रपति राजाराम महाराज की पत्नी नहीं थीं, बल्कि उस कठिन समय में मराठा साम्राज्य की धुरी बनकर उभरीं, जब स्वराज्य चारों ओर से संकटों से घिरा हुआ था। इसीलिए उन्हें मराठी शाही की सिंहगर्जना और स्वराज्यरक्षिका कहना पूरी तरह उचित प्रतीत होता है।

छत्रपति शिवाजी महाराज ने हिंदवी स्वराज्य की जो महान संकल्पना साकार की, उसने महाराष्ट्र ही नहीं, पूरे भारत में स्वाभिमान का नया सूर्योदय किया। किंतु ३ अप्रैल १६८० को शिवाजी महाराज के निधन के बाद स्वराज्य पर संकटों का अंधेरा गहराने लगा। आगे १६८९ में छत्रपति संभाजी महाराज की क्रूर हत्या ने मराठा साम्राज्य को झकझोर दिया। उस समय मुगल सम्राट औरंगज़ेब को लगा कि अब मराठा शक्ति का अंत निश्चित है। परंतु मराठों की मिट्टी में जो जिद, जो तेज और जो स्वाभिमान था, उसे वह समझ नहीं पाया। इसी पृष्ठभूमि में महारानी ताराराणी का तेजस्वी व्यक्तित्व इतिहास के मंच पर प्रकट होता है।

१७०० में छत्रपति राजाराम महाराज के निधन के बाद मराठा राज्य अत्यंत कठिन परिस्थिति में था। शत्रु शक्तिशाली था, संसाधन सीमित थे, और राज्य का भविष्य अनिश्चित दिखाई दे रहा था। लेकिन ऐसे ही समय में महारानी ताराराणी ने असाधारण साहस और धैर्य का परिचय दिया। उन्होंने अपने अल्पवयस्क पुत्र के नाम पर राज्य की बागडोर संभाली और स्वयं स्वराज्य की रक्षा का दायित्व स्वीकार किया। यह केवल औपचारिक शासन नहीं था; यह एक ऐसे संघर्ष का नेतृत्व था, जिसमें बुद्धिमत्ता, संगठन, धैर्य, युद्धनीति और अदम्य मनोबल – सभी की आवश्यकता थी।

महारानी ताराराणी की सबसे बड़ी विशेषता यह थी कि उन्होंने संकट को निराशा में नहीं बदलने दिया। उन्होंने स्वराज्य की लौ बुझने नहीं दी। लोकपरंपराओं में उनका चित्र एक ऐसी रणरागिनी के रूप में उभरता है, जिसने केवल राजमहल में बैठकर आदेश नहीं दिए, बल्कि मराठा शक्ति को आत्मविश्वास, दिशा और प्रेरणा दी। कहा जाता है कि उनके नेतृत्व में मराठा सरदारों ने गनिमी कावा, अचानक आक्रमण, रसद मार्गों पर प्रहार और छापामार युद्धनीति से मुगलों को बेहद परेशान कर दिया। संताजी और धनाजी जैसे पराक्रमी सरदारों की धाक उस समय चारों ओर थी, और लोकमानस में यह स्मृति आज भी जीवित है कि मुगल सेना मराठा शक्ति के नाम से भयभीत रहती थी।

ताराराणी का व्यक्तित्व केवल युद्धभूमि तक सीमित नहीं था। उनमें राज्य संचालन की परिपक्वता, परिस्थिति को पढ़ने की क्षमता और संगठन शक्ति भी विलक्षण थी। उन्होंने यह सिद्ध कर दिया कि किसी राज्य की रक्षा केवल तलवार की ताकत से नहीं, बल्कि नेतृत्व की स्थिरता और मनोबल की ऊँचाई से भी होती है। जब बड़े-बड़े साम्राज्य दबाव में टूट जाते हैं, तब कोई असाधारण व्यक्तित्व ही समाज को यह विश्वास दे सकता है कि संघर्ष अभी समाप्त नहीं हुआ है। महारानी ताराराणी ने मराठा समाज को यही विश्वास दिया।

यदि जिजामाता को स्वराज्य का संस्कार कहा जाए, तो ताराराणी को स्वराज्य की रक्षा का संकल्प कहा जा सकता है। वे मराठा इतिहास की उस गौरवशाली परंपरा का हिस्सा हैं, जिसमें स्त्रियाँ केवल घर की मर्यादा नहीं, बल्कि राज्य और समाज की शक्ति भी रही हैं। ताराराणी ने यह स्पष्ट कर दिया कि स्वराज्य पुरुषों का एकाधिकार नहीं, बल्कि उस हर व्यक्ति का धर्म है, जिसके भीतर अस्मिता और स्वतंत्रता की ज्वाला जलती है। इस दृष्टि से उनका व्यक्तित्व भारतीय नारी-शक्ति का अत्यंत उज्ज्वल उदाहरण है।

लोकपरंपरा के अनुसार औरंगज़ेब ने दक्कन में वर्षों तक डेरा डाला, क्योंकि वह मराठा शक्ति को समाप्त करना चाहता था। लेकिन छत्रपति शिवाजी महाराज के बाद भी मराठे नहीं झुके, संभाजी महाराज के बाद भी संघर्ष रुका नहीं, और राजाराम महाराज के पश्चात एक स्त्री ने नेतृत्व संभालकर मुगल अभिमान को गहरी चुनौती दी। १७०० से १७०७ तक का काल विशेष रूप से ताराराणी के नेतृत्व में मराठा प्रतिरोध का प्रतीक माना जाता है। अंततः ३ मार्च १७०७ को औरंगज़ेब की मृत्यु दक्कन में हुई, लेकिन वह स्वराज्य को पूरी तरह समाप्त नहीं कर सका। यही तथ्य ताराराणी के ऐतिहासिक महत्त्व को और अधिक विशाल बनाता है।

महारानी ताराराणी के गुणगान का कारण केवल उनका पद या वंश नहीं है, बल्कि उनका कर्म है। वे कठिनाई में अवसर देखने वाली, विघ्नों के बीच रास्ता खोजने वाली और निराशा के समय साहस का शंखनाद करने वाली महिला थीं। उनके भीतर

शौर्य था, पर साथ ही संतुलन भी था। उनके पास युद्धनीति थी, पर साथ ही धैर्य भी था। उनके भीतर स्वाभिमान था, पर साथ ही राज्य के प्रति पूर्ण समर्पण भी था। यही गुण उन्हें सामान्य शासकों से अलग करते हैं और एक महान ऐतिहासिक व्यक्तित्व के रूप में प्रतिष्ठित करते हैं।

आज के समय में जब स्त्री–सशक्तिकरण की चर्चा बड़े मंचों पर होती है, तब ताराराणी का जीवन हमें यह बताता है कि भारतीय इतिहास में नारी शक्ति का स्थान कितना ऊँचा रहा है। उन्होंने केवल अपने परिवार या राज्य की रक्षा नहीं की, बल्कि उस स्वाभिमान की रक्षा की, जो पूरे मराठा समाज का प्राण था। वे यह सिद्ध करती हैं कि स्त्री केवल करुणा और ममता की प्रतिमा नहीं, बल्कि आवश्यकता पड़ने पर पराक्रम, नीति, नेतृत्व और प्रतिकार की मूर्ति भी बन सकती है।

महारानी ताराराणी का स्मरण करना वास्तव में स्वराज्य, पराक्रम और आत्मसम्मान के उस युग का स्मरण करना है, जिसने भारत के इतिहास को नई दिशा दी। वे मराठी शाही की सिंहगर्जना थीं, क्योंकि उनकी आवाज़ में संघर्ष की आग थी। वे स्वराज्यरक्षिका थीं, क्योंकि उन्होंने टूटते हुए समय में भी राज्य की अस्मिता बचाए रखी। वे मराठा गौरव की उज्ज्वल ज्वाला थीं, क्योंकि उन्होंने यह सिद्ध किया कि शक्ति केवल साम्राज्य के आकार में नहीं, बल्कि मन के संकल्प में होती है।

अंततः कहा जा सकता है कि महारानी ताराराणी केवल एक ऐतिहासिक रानी नहीं, बल्कि एक विचार हैं – प्रतिरोध का, साहस का, आत्मगौरव का और अडिग नेतृत्व का। उनका जीवन आने वाली पीढ़ियों को यह संदेश देता है कि परिस्थितियाँ चाहे कितनी भी कठिन क्यों न हों, यदि नेतृत्व दृढ़ हो और मन में स्वराज्य का संकल्प जीवित हो, तो कोई भी शक्ति अंतिम विजय प्राप्त नहीं कर सकती। इसी अर्थ में वे सचमुच मराठी शाही की सिंहगर्जना और स्वराज्यरक्षिका महारानी ताराराणी हैं।

ताराराणी

ताराराणी, वीर मराठों की शान,
सिंहासन संभाला, रखी स्वराज्य की जान।

छत्रपती संभाजी राजे के की हत्या के बाद,
साहस से बढ़ी, हर चुनौती से रही सामना तैयार।

औरंगजेब को पड़ोस से कर दिया पराजित,
मराठा शक्ति में उनके नाम की गूँज उज्ज्वलित।

वीरता और निडरता का अमर उदाहरण,
ताराराणी, स्वराज्य की अभूतपूर्व गाथा महान।

कु. धारा सुरूसे
बी.ए. भाग–३

राष्ट्रनिर्माण की कृषि–वैज्ञानिक दृष्टि : राष्ट्रमाता जिजाऊ

भारतीय इतिहास में कुछ व्यक्तित्व ऐसे होते हैं, जिनका कार्य किसी एक परिवार, एक क्षेत्र या एक कालखंड तक सीमित नहीं रहता, बल्कि पूरे राष्ट्र की निर्माण–यात्रा का आधार बन जाता है। राष्ट्रमाता जिजाऊ ऐसा ही एक तेजस्वी, दूरदर्शी और राष्ट्रनिर्माणकारी व्यक्तित्व हैं। जिजाऊ का स्मरण केवल छत्रपति शिवाजी महाराज की माता के रूप में कर देना पर्याप्त नहीं है, क्योंकि उन्होंने केवल शिवाजी महाराज को ही नहीं गढ़ा, बल्कि स्वराज्य की सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक और कृषिपरक नींव भी रखी। अत्यंत प्रतिकूल राजनीतिक परिस्थितियों, अन्याय–अत्याचार और अस्थिर सत्ता के दौर में उन्होंने जनसामान्य के जीवन में आशा, आत्मविश्वास और पुनर्निर्माण का संचार किया।

जिजाऊ का जीवन आरंभ से ही संघर्षों से घिरा हुआ था। उनका जन्म जाधवराव परिवार में हुआ। उस समय दक्कन की राजनीति अत्यंत अस्थिर थी। दरबारों में षड्यंत्र, सत्ता के लिए संघर्ष, सरदारों के बीच वैमनस्य और रक्तरंजित घटनाएँ सामान्य बात थीं। ऐतिहासिक उल्लेखों के अनुसार जिजाऊ ने अपने मायके पर आई गहरी त्रासदियाँ बहुत निकट से देखीं। उनके पिता और भाइयों की दरबारी हत्या जैसी घटनाओं ने उनके जीवन पर गहरा प्रभाव डाला। लेकिन इन दुःखद अनुभवों ने उन्हें तोड़ा नहीं; उलटे उनके भीतर न्याय, स्वाभिमान और स्वराज्य का संकल्प और अधिक दृढ़ हुआ।

जिजाऊ भली–भाँति समझती थीं कि राष्ट्रनिर्माण केवल तलवार के बल पर नहीं होता; उसके लिए कृषि, श्रम, संस्कार, अर्थव्यवस्था, जनविश्वास और समृद्धि का मजबूत आधार आवश्यक होता है। यही उनकी कृषि–वैज्ञानिक दृष्टि का मूल था। वे जानती थीं कि किसी भी राज्य की स्थिरता का आधार उसकी उपजाऊ भूमि, परिश्रमी किसान, सुरक्षित ग्रामव्यवस्था और संतुलित अर्थचक्र होता है। इसीलिए उन्होंने केवल राजनीतिक

संघर्ष पर ध्यान नहीं दिया, बल्कि यह भी सोचा कि जनता का जीवन कैसे सुधरे, किसानों के हाथ में फिर से हल कैसे आए, पड़ी हुई जमीन पर खेती कैसे लौटे और समाज में आत्मविश्वास कैसे पैदा हो। यही उनके राष्ट्रकार्य का सबसे महत्त्वपूर्ण और दूरदर्शी पक्ष है।

इस संदर्भ में पुणे जागीर का पुनरुत्थान विशेष रूप से उल्लेखनीय है। उपलब्ध उल्लेखों के अनुसार सन् १६४२ के आसपास शाहजीराजे ने पुणे की जागीर जिजाऊ और बाल शिवाजी के अधीन सौंपी, जिसके बाद जिजाऊ ने प्रत्यक्ष रूप से पुणे आकर वहाँ की व्यवस्था संभालनी शुरू की। उस समय पुणे की दशा अत्यंत दयनीय थी। युद्ध, लूट, भय, असुरक्षा, अंधविश्वास और प्रशासनिक अव्यवस्था के कारण इस क्षेत्र का पुराना वैभव नष्ट हो चुका था। उपजाऊ भूमि होने के बावजूद अनेक खेत बंजर पड़े थे। जिजाऊ ने इस उजड़े प्रदेश को केवल एक प्रशासनिक समस्या के रूप में नहीं देखा; उन्होंने उसमें भविष्य के स्वराज्य का केंद्र देखा।

मुळा–मुठा नदियों के किनारे बसा पुणे प्राकृतिक दृष्टि से अत्यंत उपजाऊ क्षेत्र था, लेकिन अस्थिरता और अंधविश्वासों के कारण किसान खुलकर खेती करने को तैयार नहीं थे। लोकपरंपरा के अनुसार जिजाऊ ने किसानों के मन का भय दूर करने के लिए स्वयं पहल की। कहा जाता है कि उन्होंने अपनी देखरेख में हल चलवाकर खेती की शुरुआत कराई और लोगों को यह विश्वास दिलाया कि भूमि को फिर से उपजाऊ बनाना ही आने वाले स्वराज्य की आर्थिक नींव है। यह घटना केवल प्रतीक नहीं थी; यह श्रम के सम्मान, अंधविश्वास पर प्रहार और उत्पादन आधारित समाजरचना की घोषणा थी। जिजाऊ ने समझ लिया था कि जो भूमि उपज दे सकती है, उसे भय और भ्रम के कारण बंजर छोड़ना राष्ट्रहित के विरुद्ध है।

जिजाऊ के पुणे पुनर्निर्माण कार्य में लाल महल का निर्माण अत्यंत महत्त्वपूर्ण था। पुणे में जिजाऊ और बाल शिवाजी के निवास के लिए निर्मित लाल महल केवल एक भवन नहीं था; वह स्वराज्य के विचारों का प्रथम शिक्षालय था। इसी वातावरण में बाल शिवाजी को न्याय, धर्म, पराक्रम, स्वाभिमान, प्रजाहित और लोककल्याण के संस्कार मिले। आगे चलकर शिवाजी महाराज के राज्यकारभार में जो प्रजा–केंद्रित दृष्टिकोण, किसानों के प्रति संवेदनशीलता और सुव्यवस्थित प्रशासन दिखाई देता है, उसकी जड़ें जिजाऊ द्वारा दिए गए इन्हीं संस्कारों में दिखाई देती हैं।

जिजाऊ की कृषि–दृष्टि अत्यंत गहरी और व्यवहारिक थी। वे जानती थीं कि जनता का पेट भरे बिना राज्य मजबूत नहीं हो सकता। इसलिए उन्होंने बीजों की उपलब्धता, खेती की पुनर्बहाली, पशुधन का महत्त्व और उत्पादन वृद्धि जैसी बातों पर बल दिया। लोकपरंपराओं में यह उल्लेख मिलता है कि उन्होंने किसानों के लिए बीज–संग्रह की व्यवस्था पर ध्यान दिया। आज की भाषा में जिसे सीड बैंक कहा जा सकता है, उस तरह की प्राथमिक सोच उस समय लोकहित में विकसित की गई, ऐसा कहा जाता है। यह उल्लेख भले आधुनिक शब्दावली में नया लगे, पर उसके पीछे छिपा भाव स्पष्ट है–जिजाऊ खेती को केवल परंपरा नहीं, बल्कि सुव्यवस्थित योजना का विषय मानती थीं। इससे यह स्पष्ट होता है कि वे केवल प्रेरक व्यक्तित्व नहीं थीं, बल्कि खेती की व्यवहारिक समस्याओं को समझने वाली दूरदर्शी प्रशासक भी थीं।

खेती के साथ–साथ पशुधन के महत्त्व को भी जिजाऊ ने भली–भाँति समझा। बैल, गाय, दुधारू पशु और कृषि–आधारित पशु–संपत्ति ग्रामीण अर्थव्यवस्था के मेरुदंड होते हैं। खेत जोतने से लेकर दूध–दही जैसी जीवनोपयोगी आवश्यकताओं तक पशुधन का महत्त्व अत्यंत व्यापक है। इसलिए लोकमान्यता के अनुसार जिजाऊ ने किसानों को पशुधन के संरक्षण, उपयोग और सहायता की दिशा में प्रोत्साहित किया। यह दृष्टिकोण केवल दान देने का नहीं था; यह आत्मनिर्भर और उत्पादक ग्रामव्यवस्था के निर्माण का विचार था। वे जानती थीं कि खेती और पशुधन एक–दूसरे के पूरक हैं, और इन दोनों की समृद्धि से ही गाँव की समृद्धि संभव है।

इसी क्रम में जिजाऊ के नाम से कृषि के लिए आर्थिक सहायता या ऋण–सुविधा की आरंभिक सोच का भी उल्लेख मिलता है। खेती करने की इच्छा होने पर भी यदि किसान के पास पूँजी न हो, तो वह आगे नहीं बढ़ पाता। इस वास्तविकता को जिजाऊ ने समझा। इसलिए किसानों को खड़ा होने, खेती आरंभ करने और उत्पादन बढ़ाने के लिए आर्थिक सहायता उपलब्ध हो, ऐसी लोककल्याणकारी सोच उनके कार्य में दिखाई देती है। यह उनके आर्थिक दृष्टिकोण की परिपक्वता को दर्शाता है। वे केवल समस्याएँ पहचानने वाली शासक नहीं थीं, बल्कि समाधान की दिशा में सोचने वाली नेतृत्वकर्ता थीं।

जिजाऊ की सबसे बड़ी विशेषता यह थी कि उन्होंने कृषि, प्रशासन और संस्कार – इन तीनों का सुंदर समन्वय किया।

वे जानती थीं कि भूखे पेट स्वराज्य का स्वप्न नहीं देखा जा सकता। जो किसान सुरक्षित होगा, जो श्रमिक सम्मानित होगा, जिसके खेत में फसल खड़ी होगी, वही अपने राज्य और अपनी मातृभूमि के साथ निष्ठा से जुड़ा रहेगा। इसलिए जिजाऊ के लिए कृषि केवल भोजन का साधन नहीं थी; वह स्वराज्य की आर्थिक आत्मनिर्भरता की आधारशिला थी। यही कारण है कि उनकी कृषि-दृष्टि को केवल ग्रामीण सुधार का प्रयास नहीं, बल्कि राष्ट्रनिर्माण की पूर्वतैयारी कहना अधिक उचित होगा।

जिजाऊ ने शिवाजी महाराज को केवल शस्त्रविद्या या राजनीति का पाठ नहीं पढ़ाया, बल्कि उनके मन में प्रजा के प्रति करुणा, किसानों के प्रति आदर, न्यायप्रिय शासन और स्वराज्य का अर्थ जनकल्याण है - यह भावना गहराई से स्थापित की। यही कारण है कि आगे चलकर शिवाजी महाराज के शासन में प्रजा की रक्षा, किसानों पर अन्याय रोकना, गाँवों की व्यवस्था सुदृढ़ करना और श्रम के मूल्य को सम्मान देना विशेष रूप से दिखाई देता है। यह कहना अतिशयोक्ति न होगा कि शिवाजी महाराज के शासन की जनकल्याणकारी नीति के पीछे जिजाऊ की संस्कार-संपदा और जीवनदृष्टि का महान प्रभाव था।

यदि पुणे के पुनरुत्थान पर विचार करें, तो जिजाऊ का कार्य और भी विशाल प्रतीत होता है। सन् १६४२ में जब पुणे की जागीर जिजाऊ और बाल शिवाजी के अधीन आई, तब उन्होंने एक उजड़े, डरे हुए और अस्त-व्यस्त प्रदेश को नया जीवन दिया। उन्होंने वहाँ बसाहट, खेती, सुरक्षा, संस्कार और प्रशासन का ऐसा संतुलन खड़ा किया, जिसने आगे चलकर स्वराज्य की नींव को मजबूत किया। बाद में पुणे मराठा शक्ति का एक प्रमुख केंद्र बना, तो उसके पीछे जिजाऊ की दूरदृष्टि, श्रम और संगठन शक्ति का अत्यंत बड़ा योगदान था।

अंततः यह कहना उचित होगा कि राष्ट्रमाता जिजाऊ केवल मातृत्व की प्रतिमा नहीं थीं; वे राष्ट्रनिर्माता, कृषि-जागृत प्रशासक, स्वराज्य की सामाजिक-आर्थिक आधारशिला रखने वाली महान स्त्री, और दूरदर्शी नेतृत्व की सर्वोच्च मिसाल थीं। उन्होंने सिद्ध किया कि राष्ट्रनिर्माण का मार्ग तलवार से होकर जा सकता है, पर उसकी जड़ हल में होती है। खेती उठेगी तो समाज उठेगा; समाज उठेगा तो राष्ट्र खड़ा होगा। इसलिए जिजाऊ का स्मरण करते हुए पूरे विश्वास के साथ कहा जा सकता है कि वे सचमुच राष्ट्रनिर्माण की कृषि-वैज्ञानिक दृष्टि की साकार प्रतिमा थीं। राष्ट्रमाता जिजाऊ ने अपने कार्य से यह सिद्ध कर दिया कि भूमि, श्रम, संस्कार और स्वराज्य-इन चारों का समन्वय ही सच्चे राष्ट्रविकास का आधार है।

माँ जिजाऊ

जय जय जय जय माँ जिजाऊ,
धैर्य और नीति की उजली छाऊ।

सिंहवीर के लिए जीवन समर्पित,
प्रजा के सुख-दुःख में सदा सहर्ष बिंबित।

शिक्षा और संस्कार का दीप जलाया,
हर घर-आंगन में उजाला फैलाया।

जय जय जय जय माँ जिजाऊ,
मराठा भूमि का गर्व और गौरव आप ही कहलाती।

कु.भक्ति कोरडे
बी.ए. भाग-१

प्रगतिशील महाराष्ट्र की प्राणशक्ति : क्रांतिज्योति सावित्रीबाई फुले

महाराष्ट्र के सामाजिक इतिहास में कुछ व्यक्तित्व ऐसे हैं, जिनका स्मरण होते ही परिवर्तन, प्रबोधन, स्त्री-मुक्ति, समानता और मानवीय करुणा जैसे मूल्य एक साथ सामने आ खड़े होते हैं। क्रांतिज्योति सावित्रीबाई फुले ऐसा ही एक तेजस्वी, संघर्षशील और युगनिर्माता व्यक्तित्व हैं। पुणे की भूमि पर खड़ी हुई यह महान स्त्री केवल बालिकाओं की शिक्षा का प्रभात लाने वाली पहली शिक्षिका ही नहीं थीं, बल्कि वे विधवाओं की आश्रयदाता, कुमारी माताओं की संरक्षिका, अनाथ बच्चों की ममतामयी जननी, महामारी के समय सेवा की मूर्ति और सामाजिक क्रांति की अग्रदूत थीं। इसलिए सावित्रीबाई का स्मरण केवल एक शिक्षिका के रूप में करना उनके विराट कार्य को छोटा करना होगा; वे सचमुच प्रगतिशील महाराष्ट्र की आत्मा का साकार रूप थीं।

सावित्रीबाई फुले का सबसे बड़ा और ऐतिहासिक योगदान स्त्री-शिक्षा के क्षेत्र में है। जनवरी १८४८ में पुणे के भिडे वाडा में सावित्रीबाई और महात्मा ज्योतिराव फुले ने बालिकाओं के लिए पहली शाला प्रारंभ की, और इसी के साथ भारत में आधुनिक स्त्री-शिक्षा के नए युग का श्रीगणेश हुआ। आगे चलकर १८५१ तक फुले दंपति पुणे में लड़कियों के लिए अनेक विद्यालय चला रहे थे। उस समय बालिकाओं को शिक्षा देना पाप समझा जाता था। रूढ़िवादी समाज ने सावित्रीबाई पर कीचड़ फेंका, पत्थर मारे, उन पर गोबर तक फेंका; लेकिन वे रुकी नहीं, टूटी नहीं। क्योंकि वे समझ चुकी थीं कि शिक्षा केवल अक्षरज्ञान नहीं, बल्कि गुलामी की

जंजीरों को तोड़ने वाली शक्ति है। यदि पुणे के प्रगतिशील चरित्र की जड़ें तलाशनी हों, तो वे भिडे वाडा की उसी पहली शाला में दिखाई देंगी।

लेकिन सावित्रीबाई का कार्य केवल शिक्षा तक सीमित नहीं था। उन्होंने समाज के सबसे पीड़ित, उपेक्षित और लांछित वर्गों को सहारा देने का बीड़ा उठाया। विशेष रूप से विधवाओं, कुमारी माताओं और सामाजिक अपमान का जीवन जीने को विवश महिलाओं के लिए उन्होंने जो कार्य किया, वह अपने समय से बहुत आगे की मानवीय क्रांति थी। सन् १८६३ में फुले दंपति ने 'बालहत्या प्रतिबंधक गृह' की स्थापना की, जहाँ संकटग्रस्त, अविवाहित गर्भवती और विधवा स्त्रियों को सुरक्षित आश्रय, सम्मानजनक प्रसूति और मानवीय सहारा दिया जाता था। यह केवल एक आश्रयगृह नहीं था; यह उस अमानवीय समाज व्यवस्था के विरुद्ध खुली चुनौती थी, जो स्त्री को ही हर अपराध का दोषी मान बैठती थी। जिन स्त्रियों को समाज ने तिरस्कार की दृष्टि से देखा, सावित्रीबाई ने उनमें एक पीड़ित मनुष्य को देखा। यही उनके सामाजिक दृष्टिकोण की सर्वोच्च ऊँचाई थी।

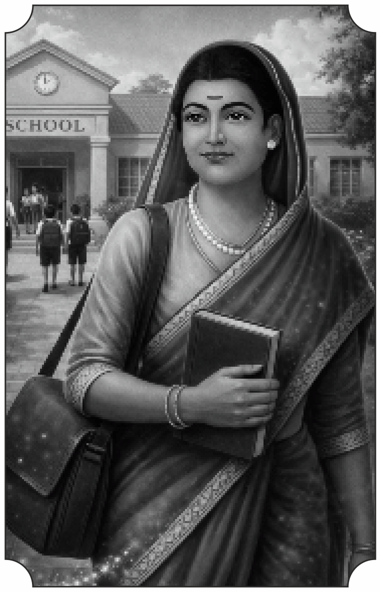

इसी प्रकार अनाथ बच्चों के प्रति उनका दृष्टिकोण भी अत्यंत करुणामय और प्रेरक था। समाज द्वारा ठुकराए गए, जन्म लेते ही अपमानित कर दिए गए बच्चों को फुले दंपति ने आश्रय दिया। अनाथ, परित्यक्त और उपेक्षित बालकों के पालन-पोषण में सावित्रीबाई ने केवल दया नहीं दिखाई, बल्कि सामाजिक न्याय को व्यवहार में उतारा। उनका संदेश स्पष्ट था- यदि समाज को सचमुच सुधरना है, तो उसे सबसे दुर्बल और असहाय व्यक्तियों को पहले अपनाना होगा। इसलिए सावित्रीबाई का समाज-सुधार केवल विचारों का आंदोलन नहीं था; वह मानवीय गरिमा का पुनर्निर्माण था।

पुणे उस समय परंपरा, जाति-अहंकार और ब्राह्मणवादी वर्चस्व की छाया से घिरा हुआ शहर था। ऐसे शहर में खड़े होकर सावित्रीबाई ने स्त्री को शिक्षा का अधिकार दिलाया, विधवा को जीवन का सम्मान दिया और उपेक्षितों को मनुष्य होने का दर्जा दिलाया। इसलिए जब भी प्रगतिशील महाराष्ट्र और पुरोगामी पुणे की चर्चा होगी, सावित्रीबाई फुले का नाम सबसे आगे लिया जाएगा। उन्होंने केवल प्रश्न नहीं उठाए, बल्कि विकल्प भी निर्मित किए। शिक्षा, सेवा, संगठन, स्त्री-सम्मान और मानव-समानता का जो व्यावहारिक ढाँचा उन्होंने खड़ा किया, वही आधुनिक महाराष्ट्र की आत्मा बना।

इस पूरे समाजकार्य के पीछे महात्मा ज्योतिराव और सावित्रीबाई फुले का अर्थशास्त्र भी उतना ही महत्त्वपूर्ण था। समाज-सुधार उनके लिए केवल भाषण का विषय नहीं था; वह उनके जीवन का आर्थिक और नैतिक संकल्प था। प्रा. हरी नरके संपादित 'समग्र महात्मा फुले' और उनके अध्ययन-लेखन में महात्मा फुले की उद्यमशील, ठेकेदार और राष्ट्रनिर्माता की छवि स्पष्ट रूप से सामने आती है। हरी नरके के अनुसार महात्मा फुले झींपश ऊाशीलळरश्र रपव ऊपीीरलींळपस ऊारिपू से जुड़े थे और पुल, सड़क, इमारत, बाँध तथा नहर जैसे निर्माण कार्यों में उनकी भूमिका थी। साथ ही उनके फूलों के व्यापार का भी उल्लेख मिलता है। इन व्यावसायिक उपक्रमों से प्राप्त धन को उन्होंने निजी सुख-सुविधाओं पर खर्च करने के बजाय शिक्षा, समाजप्रबोधन और वंचितों के उत्थान के लिए लगाया। यही तथ्य फुले दंपति के कार्य को अद्वितीय नैतिक ऊँचाई प्रदान करता है। सावित्रीबाई की शालाएँ, स्त्रीउद्धार के उपक्रम, समाज-सुधार के प्रयोग-इन सबके पीछे केवल उच्च विचार ही नहीं, बल्कि स्वयं के श्रम और नैतिक अर्थव्यवस्था से अर्जित साधनों का उपयोग भी था।

यहीं से सावित्रीबाई का व्यक्तित्व और भी विराट दिखाई देता है। वे केवल एक सहधर्मचारिणी नहीं थीं, बल्कि ज्योतिराव फुले के विचारों को कार्यरूप देने वाली सशक्त कर्मयोगिनी थीं। एक ओर बालिकाओं को शिक्षित करना, दूसरी ओर विधवाओं को आश्रय देना, तीसरी ओर महिलाओं को संगठित करना, और चौथी ओर समाजकार्य को टिकाऊ बनाने वाली नैतिकता को निभाना-यह सब उनके असाधारण व्यक्तित्व का हिस्सा था।

सावित्रीबाई के जीवन का सबसे हृदयस्पर्शी और उदात्त अध्याय सन् १८९७ की प्लेग महामारी में दिखाई देता है। जब पुणे में प्लेग फैला और लोग भय से एक-दूसरे से दूर भागने लगे, तब सावित्रीबाई और उनके दत्तक पुत्र डॉ. यशवंतराव फुले ने रोगियों की सेवा का कार्य शुरू किया। सावित्रीबाई स्वयं बीमारों तक पहुँचीं, उन्हें संभाला, सहारा दिया। एक प्लेगग्रस्त बालक को अपनी पीठ पर उठाकर उपचार के लिए ले जाते समय उन्हें स्वयं संक्रमण हो गया और १० मार्च १८९७ को उनका निधन हो गया। यह केवल मृत्यु नहीं थी; यह सेवा को जीवन का धर्म मानने वाली एक महान स्त्री का अमर संदेश था। जिन्होंने जीवनभर उपेक्षितों को गले लगाया, उन्होंने अपने अंतिम क्षण तक मानवता का हाथ नहीं छोड़ा।

आज हम समतामूलक, शिक्षित और प्रगतिशील महाराष्ट्र

की बात करते हैं; लेकिन यह समझना आवश्यक है कि उस महाराष्ट्र की मजबूत नींव रखने वालों में सावित्रीबाई फुले का स्थान अत्यंत अग्रणी है। पुणे के सामाजिक जागरण में भिडे वाडा की शाला जितनी महत्त्वपूर्ण है, उतना ही महत्त्व उस आश्रयगृह का भी है, जहाँ कुमारी माताओं और संकटग्रस्त स्त्रियों को सहारा मिला; उतना ही महत्त्व उस सेवा का है, जो महामारी के समय उन्होंने की; और उतना ही महत्त्व उस आर्थिक त्याग का है, जिसके कारण शिक्षा और समाजसुधार की धारा निरंतर बहती रही। इसलिए सावित्रीबाई केवल पहली शिक्षिका नहीं थीं; वे समाजसुधार की व्यवहारिक शिल्पकार थीं।

अंततः यह कहना उचित होगा कि सावित्रीबाई फुले महाराष्ट्र की प्रगतिशील परंपरा का केवल एक नाम नहीं हैं, बल्कि वे एक विचारधारा, एक संघर्ष और एक प्रकाशरेखा हैं। उन्होंने स्त्री को सम्मान दिया, शिक्षा को दिशा दी, अनाथों को ममता दी, विधवाओं को आधार दिया, समाज को विवेक दिया और सेवा को आध्यात्मिक ऊँचाई दी। यदि संपादकीय भाषा में कहा जाए, तो महाराष्ट्र यदि सचमुच पुरोगामी है, तो उसकी चेतना के केंद्र में सावित्रीबाई फुले ही खड़ी दिखाई देती हैं। वे केवल इतिहास की एक महान स्त्री नहीं, बल्कि आज भी मानवता, शिक्षा और सामाजिक न्याय की ज्वलंत प्रेरणा हैं।

सावित्रीबाई

सावित्रीबाई फुले, ज्ञान की दीपक माली,
अनाथ और दलित बच्चों को शिक्षा की डाली।

अंधविश्वास को हराकर, ज्ञान की माला गुँथी,
सत्यशोधक विचारों से समाज की राह ढूंढ़ी।

विद्यालय और अनाथालय उनके हाथों खिले,
स्त्री और समाज के लिए नये सूर छिले।

सावित्रीबाई फुले, प्रगति की अग्रदूत,
ज्ञान और समानता का उनका संदेश अमृत।

कु.लक्ष्मी सुनील खरात
बी.कॉम. भाग-३

त्याग, तपस्या और मौन शक्ति की प्रतिमा : रमाबाई आंबेडकर

भारतीय इतिहास जब-जब डॉ. भीमराव आंबेडकर जैसे युगपुरुषों को याद करता है, तब-तब यह प्रश्न भी उठता है कि ऐसे विराट व्यक्तित्व के पीछे वह कौन-सी मौन शक्ति थी, जिसने अभाव, अपमान, भूख, दुःख और असंख्य घरेलू संघर्षों को अपने सीने में दबाकर एक महापुरुष के स्वप्न को जिंदा रखा। इस प्रश्न का उत्तर है – माता रमाबाई आंबेडकर।

भारतीय समाज-सुधार और आधुनिक भारत के निर्माण के इतिहास में रमाबाई का नाम किसी पद, प्रसिद्धि या सार्वजनिक सम्मान से बड़ा है, क्योंकि उनका जीवन त्याग की वह अनलिखी गाथा है, जिसके बिना बाबासाहेब आंबेडकर के महान संघर्ष को पूर्णता से समझा ही नहीं जा सकता।

रमाबाई आंबेडकर का जीवन वैभव, सुविधा और सम्मान का जीवन नहीं था; वह संघर्ष, कष्ट, उपेक्षा और निःशब्द तपस्या का जीवन था। वे उस भारत की स्त्री थीं, जहाँ स्त्री का श्रम दर्ज नहीं होता था, उसका दुःख सुना नहीं जाता था, और उसका त्याग इतिहास में अक्सर भुला दिया जाता था। लेकिन रमाबाई का जीवन इस विस्मृति को अस्वीकार करता है। वे केवल बाबासाहेब की पत्नी नहीं थीं; वे उनके संघर्ष की सहयात्री, उनके संकल्प की संरक्षिका और उनके स्वप्न की मौन प्रहरी थीं।

डॉ. आंबेडकर के जीवन का एक अत्यंत महत्त्वपूर्ण अध्याय उनके उच्च शिक्षण का है। सन् १९१३ में बाबासाहेब उच्च शिक्षा के लिए अमेरिका गए। वे न्यूयॉर्क के कोलंबिया विश्वविद्यालय में अध्ययन के लिए पहुँचे। वहाँ उन्होंने अर्थशास्त्र, राजनीति, समाजशास्त्र, इतिहास और दर्शन जैसे विषयों का गंभीर अध्ययन किया। यह यात्रा केवल एक विद्यार्थी की विदेश-यात्रा नहीं थी; यह उस भारत के भविष्य की यात्रा थी, जिसे आगे चलकर समानता, न्याय और संविधान की नई दिशा मिलनी थी। आगे छात्रवृत्ति की अवधि समाप्त होने के कारण वे १९१७ में भारत लौटे। बाद में वे फिर से १९२० में विदेश गए और १९२३ में अपनी उच्च शिक्षा पूर्ण करके वापस भारत आए।

लेकिन इतिहास का सबसे मार्मिक पक्ष यह है कि जब बाबासाहेब अमेरिका और फिर विदेशों में ज्ञानार्जन कर रहे थे, तब भारत में उनका घर अभावों की आग से गुजर रहा था। वहाँ पुस्तकों की दुनिया थी, यहाँ चूल्हे की चिंता। वहाँ विश्वविद्यालयों का वैचारिक विस्तार था, यहाँ जीवन की बुनियादी जरूरतों का संकट। इसी संकट के बीच रमाबाई ने घर को टूटने नहीं दिया। उन्होंने अपनी इच्छाओं का, अपने आराम का, अपने स्वास्थ्य का और अपने व्यक्तिगत सुख का पूर्ण बलिदान कर दिया, ताकि बाबासाहेब की शिक्षा की लौ बुझने न पाए।

रमाबाई के जीवन का सबसे हृदयविदारक और साथ ही प्रेरक प्रसंग यह है कि वे गोबर की गौरी बनाती थीं, उन्हें बेचती थीं, और जो कुछ थोड़ी-बहुत आर्थिक मदद जुट पाती, उससे बाबासाहेब के अध्ययन और घर के संघर्ष को संभालने का प्रयत्न करती थीं। यह

दृश्य केवल गरीबी का दृश्य नहीं है; यह उस स्त्री के आत्मबल का दृश्य है, जिसने यह समझ लिया था कि आज की कठिनाई कल करोड़ों लोगों की मुक्ति का आधार बन सकती है। चूल्हे के लिए ईंधन जुटाने वाली वह स्त्री वस्तुतः भारत के भविष्य की मशाल जला रही थी। इतिहास के बड़े ग्रंथों में विश्वविद्यालयों के नाम दर्ज होते हैं, डिग्रियाँ दर्ज होती हैं, भाषण दर्ज होते हैं; परंतु गोबर से गौरी बनाकर अपने पति की शिक्षा को सहारा देने वाली स्त्री की उँगलियों पर जमी मिट्टी ही असली राष्ट्रनिर्माण की गवाही देती है।

रमाबाई ने केवल आर्थिक तंगी ही नहीं झेली; उन्होंने मातृत्व के दुःख भी सहे, पारिवारिक कष्ट भी सहे, बीमारी भी झेली और सामाजिक उपेक्षा भी सहन की। बाबासाहेब का मन अध्ययन, लेखन और समाज–संघर्ष में लगा रहे, इसीलिए उन्होंने घर की पूरी पीड़ा स्वयं अपने हिस्से में ले ली। भारतीय समाज में अनेक महापुरुष हुए, परंतु ऐसे कितने उदाहरण मिलते हैं जहाँ एक स्त्री ने अपने मौन त्याग से एक युगपुरुष के वैचारिक संघर्ष को जीवित रखा हो? रमाबाई का जीवन इसी प्रश्न का उत्तर है।

यह बात गहराई से समझने की आवश्यकता है कि बाबासाहेब की शिक्षा केवल उनका व्यक्तिगत विकास नहीं थी। वह शोषित, वंचित, दलित और बहिष्कृत समाज की सामूहिक आशा थी। बाबासाहेब विदेश में पढ़ रहे थे, लेकिन उनके अध्ययन की असली कीमत रमाबाई घर में चुका रही थीं। भूख सहकर, कष्ट सहकर, संघर्ष झेलकर, और बिना शिकायत जीवन की चक्की में पिसते हुए भी उन्होंने अपने पति के स्वप्न को कभी कमज़ोर नहीं पड़ने दिया। यही कारण है कि रमाबाई का जीवन भारतीय स्त्री–शक्ति का विलक्षण उदाहरण बन जाता है।

रमाबाई आंबेडकर का जीवन एक और अर्थ में महान है – उन्होंने अपने संघर्ष को कभी प्रदर्शन नहीं बनाया। वे त्याग की प्रतिमा थीं, परंतु त्याग का शोर नहीं करती थीं। वे दुःख की मूर्ति थीं, परंतु दुःख को हथियार नहीं बनाती थीं। वे सेवा की धारा थीं, परंतु सेवा का श्रेय नहीं मांगती थीं। यही भारतीय नारीत्व का वह तपस्वी रूप है, जो इतिहास के पन्नों में कम दिखाई देता है, लेकिन युगों की दिशा बदल देता है।

२७ मई १९३५ को रमाबाई आंबेडकर का निधन हो गया। यह बाबासाहेब के जीवन का अत्यंत करुण और व्यक्तिगत रूप से तोड़ देने वाला क्षण था। उनके जीवन की यह हानि केवल पत्नी–वियोग नहीं थी; यह उस मौन आधार के छिन जाने जैसा था, जिस पर उनका निजी जीवन खड़ा था। रमाबाई चली गईं, लेकिन अपने पीछे त्याग का ऐसा आदर्श छोड़ गईं, जिसे मापा नहीं जा सकता। बाबासाहेब आगे भी समाज, न्याय और मानवाधिकारों के लिए संघर्ष करते रहे, संविधान का निर्माण किया, दलित समाज को नई दिशा दी; पर उनके जीवन की पृष्ठभूमि में रमाबाई का तप सदैव जीवित रहा।

बाद में ६ दिसंबर १९५६ को डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर का निधन हुआ। भारतीय इतिहास ने उस दिन एक महान विधिवेत्ता, चिंतक, समाजक्रांतिकारी और संविधान–निर्माता को खो दिया। लेकिन बाबासाहेब के व्यक्तित्व को पूरी तरह समझना हो, तो रमाबाई के जीवन को साथ पढ़ना ही होगा। क्योंकि किसी भी महापुरुष की ऊँचाई को समझने के लिए यह जानना जरूरी है कि उसके पीछे कौन–सी अदृश्य शक्ति खड़ी थी।

रमाबाई आंबेडकर का जीवन आज भी भारतीय समाज के लिए एक गहरा संदेश है। यह संदेश है कि इतिहास केवल मंचों पर नहीं बनता; वह झोपड़ियों में भी बनता है। वह केवल भाषणों में नहीं बनता; वह रसोई के धुएँ में भी बनता है। वह केवल विश्वविद्यालयों में नहीं बनता; वह उन स्त्रियों के मौन श्रम में भी बनता है, जो अपने हिस्से का सुख त्यागकर आने वाले समय को दिशा देती हैं। रमाबाई ऐसी ही स्त्री थीं – मौन, साधारण, संघर्षशील, पर भीतर से अद्भुत रूप से महान।

आज जब राष्ट्र बाबासाहेब आंबेडकर को श्रद्धापूर्वक स्मरण करता है, तब उसे रमाबाई आंबेडकर के त्याग को भी उतनी ही गंभीरता से प्रणाम करना चाहिए। क्योंकि यदि बाबासाहेब विचारों के सूर्य थे, तो रमाबाई वह तेल थीं, जिसने विपरीत हवाओं में भी उस दीप को बुझने नहीं दिया। यदि बाबासाहेब न्याय के शिल्पकार थे, तो रमाबाई उस शिल्प की अनदेखी नींव थीं। यदि बाबासाहेब ने भारत को संविधान दिया, तो रमाबाई ने उस संघर्षशील जीवन को आधार दिया, जिसमें से वह संविधान संभव हुआ।

इसीलिए, अख़बारी भाषा में स्पष्ट शब्दों में कहा जाना चाहिए कि रमाबाई आंबेडकर भारतीय इतिहास की सबसे बड़ी मौन शक्तियों में एक हैं। उनका जीवन त्याग की परिभाषा है, धैर्य की मर्यादा है, और नारी–समर्पण का सर्वोच्च उदाहरण है। उन्हें याद करना केवल श्रद्धांजलि देना नहीं, बल्कि उस अनकही स्त्री–शक्ति को सम्मान देना है, जिसके बिना भारत का आधुनिक इतिहास अधूरा है।

रमाबाई

रमाबाई आंबेडकर, साहस की मूरत,
शिक्षा का दीप जला, अंधविश्वास दूर।

बाबासाहेब को पढ़ाई के लिए भेजा दूर,
घर संभालती रहीं, जीवन में रही भरपूर।

गोबर की गौरी बेच, परिवार का भार लिया,
धैर्य और प्रेम से हर कठिनाई हर लिया।

समानता और शिक्षा का संदेश फैलाया,
रमाबाई आंबेडकर, समाज के लिए उजियारा बनाया।

कु.भाग्यश्री गणेश साळवे
बी.कॉम. भाग–३

स्त्री-अधिकारों की पहली निर्भीक आवाज़ : बुलढाणा की ताराबाई शिंदे

भारतीय समाज-सुधार के इतिहास में कुछ आवाज़ें ऐसी हैं, जिन्होंने अपने समय की सीमाएँ तोड़ दीं। ये आवाज़ें केवल सुधार की मांग नहीं करतीं, बल्कि समाज की दोहरी मानसिकता को बेनकाब करती हैं, न्याय की प्रचलित धारणाओं को चुनौती देती हैं और स्त्री को मनुष्य के रूप में मान्यता देने की मांग करती हैं। ताराबाई शिंदे ऐसी ही एक ज्वलंत, विद्रोही और ऐतिहासिक चेतना की प्रतिनिधि थीं। महाराष्ट्र के बुलढाणा की इस निर्भीक लेखिका ने उन्नीसवीं सदी में जिस तीखेपन से स्त्री-विषयक प्रश्न उठाए, वह आज भी चौंकाता है। उनका १८८२ में प्रकाशित ग्रंथ स्त्री-पुरुष तुलना भारतीय स्त्रीवादी चिंतन की प्रारंभिक और सबसे प्रखर कृतियों में गिना जाता है।

ताराबाई शिंदे का जन्म लगभग १८५० के आसपास बेरार प्रांत के बुलढाणा क्षेत्र में हुआ माना जाता है। उनके पिता बापूजी हरी शिंदे प्रगतिशील विचारों के व्यक्ति थे और उन्होंने अपनी पुत्री को मराठी, संस्कृत तथा अंग्रेज़ी का ज्ञान दिलाया। उस समय जब स्त्रियों को शिक्षा देना ही असामान्य माना जाता था, तब ताराबाई का बौद्धिक निर्माण अपने आप में एक क्रांतिकारी घटना थी। आगे चलकर वे महात्मा ज्योतिराव फुले और सावित्रीबाई फुले की सत्यशोधक परंपरा से जुड़ीं। यही कारण है कि उनके लेखन में स्त्री-दमन, जाति-व्यवस्था, धार्मिक पाखंड और सामाजिक अन्याय का गहरा संबंध दिखाई देता है।

ताराबाई शिंदे का नाम अमर करने वाला ग्रंथ है – स्त्री-पुरुष तुलना। इस कृति की पृष्ठभूमि समझना बहुत आवश्यक है। उपलब्ध ऐतिहासिक उल्लेखों के अनुसार १८८१ में सूरत की विजयालक्ष्मी नामक एक युवा ब्राह्मण विधवा पर अपने नवजात शिशु की हत्या का मुकदमा चला। समाज और सार्वजनिक विमर्श ने इस पूरे प्रसंग में स्त्री पर ही नैतिक दोष मढ़ दिया, जबकि उस स्थिति के लिए ज़िम्मेदार पुरुष की भूमिका को सुविधापूर्वक अनदेखा कर दिया गया। इसी सामाजिक और नैतिक अन्याय के विरुद्ध ताराबाई ने १८८२ में स्त्री-पुरुष तुलना लिखी। यह स्पष्ट करना ज़रूरी है कि यह कृति मूलतः मराठी में लिखी गई थी, अंग्रेज़ी में नहीं।

ताराबाई का मूल प्रश्न बहुत सीधा, लेकिन विस्फोटक था – नैतिकता का पैमाना स्त्री और पुरुष के लिए अलग-अलग क्यों? यदि समाज में पाप, छल, वासना, अत्याचार और अनैतिकता है, तो उसका दोष केवल स्त्री पर ही क्यों लादा जाता है? विधवा गर्भवती हुई, तो कलंक उसी पर; लेकिन उस गर्भ का कारण बना पुरुष समाज की नज़रों से गायब क्यों हो जाता है? ताराबाई ने इस दोगलेपन पर सीधा प्रहार किया। उन्होंने धर्मग्रंथों, परंपराओं, पुरुषसत्तात्मक नैतिकता और समाज की कथित शुचिता पर इतने तीखे सवाल उठाए कि उनका लेखन अपने समय की सीमाओं को तोड़ता हुआ दिखता है। इसी कारण स्त्री-पुरुष तुलना केवल एक लेख या पुस्तिका नहीं, बल्कि भारतीय समाज की सत्ता-संरचना पर किया गया वैचारिक आक्रमण है।

आज की भाषा में देखें तो ताराबाई शिंदे स्त्री के नैतिक समानता, शारीरिक स्वायत्तता और निर्णयाधिकार की पहली बड़ी भारतीय आवाज़ों में दिखाई देती हैं। उन्होंने आधुनिक कानूनी भाषा में स्त्री को गर्भ रखने या न रखने का अधिकार इस रूप में शायद नहीं लिखा, लेकिन उनके तर्क का सार यही था कि स्त्री के शरीर, जीवन और सम्मान पर केवल समाज या पुरुष का नियंत्रण नहीं हो सकता। जिस समाज में पुरुष अपने कर्मों से बच निकलता है और स्त्री अकेली दोषी ठहराई जाती है, उस समाज की न्याय-व्यवस्था ही प्रश्नों के घेरे में आती है – ताराबाई की लेखनी यही बताती है। यह उनके विचारों की एक ऐतिहासिक व्याख्या है, पर उनके ग्रंथ की केंद्रीय भावना से पूरी तरह मेल खाती है।

ताराबाई शिंदे की सबसे बड़ी विशेषता यह थी कि उन्होंने स्त्री-प्रश्न को दया या करुणा का विषय बनाकर नहीं रखा। उन्होंने स्त्री को बेचारी नहीं कहा; उन्होंने उसे विचार करने वाली, प्रतिवाद करने वाली और न्याय मांगने वाली मनुष्य सत्ता के रूप में स्थापित किया। उस दौर में कई समाज-सुधारक स्त्री-सुधार की बात करते थे, लेकिन अधिकतर जगह स्त्री को सुधार का विषय माना जाता था, अधिकार का नहीं। ताराबाई ने इस मानसिकता को उलट दिया। उन्होंने पूछा – पुरुष अपने आचरण का हिसाब क्यों नहीं देता? स्त्री के चरित्र पर पहरा क्यों और पुरुष के चरित्र पर मौन क्यों? यही वह स्वर था जिसने उन्हें अपने समय से बहुत आगे ला खड़ा किया।

ताराबाई शिंदे को सावित्रीबाई फुले की समकालीन स्त्री-विमर्शकार के रूप में देखना भी उचित है। सावित्रीबाई ने स्त्री-शिक्षा की राह खोली, ज्योतिराव फुले ने जाति और लिंग आधारित अन्याय पर चोट की, और ताराबाई ने इस संघर्ष को एक प्रखर वैचारिक भाषा दी। इसलिए ताराबाई को सत्यशोधक परंपरा की

आरंभिक स्त्रीवादी लेखिका माना जाता है। उपलब्ध विवरणों के अनुसार ज्योतिराव फुले ने भी उनके इस लेखन के महत्व को पहचाना था।

इतिहास का एक दुखद पक्ष यह भी है कि स्त्री–पुरुष तुलना का उस समय व्यापक स्वागत नहीं हुआ। इसकी करीब ५०० प्रतियाँ छपीं और इस पुस्तिका को तीखा विरोध झेलना पड़ा। इसके बाद ताराबाई ने वैसा दूसरा चर्चित प्रकाशन नहीं किया। लेकिन इतिहास की यही विडंबना है – जिन विचारों का अपने समय में विरोध होता है, वही आगे चलकर युगांतकारी सिद्ध होते हैं। आज भारतीय स्त्रीवाद के इतिहास में ताराबाई शिंदे का नाम अग्रिम पंक्ति में इसलिए लिया जाता है, क्योंकि उन्होंने भावुकता नहीं, बल्कि तर्क, नैतिक न्याय और सामाजिक समानता के आधार पर स्त्री का पक्ष रखा।

बुलढाणा की यह लेखिका केवल एक क्षेत्रीय व्यक्तित्व नहीं थीं। वे भारतीय स्त्री के अपमान, पीड़ा, संताप और स्वाभिमान की सामूहिक आवाज़ थीं। उनका लेखन बताता है कि यदि समाज सचमुच न्यायपूर्ण बनना चाहता है, तो उसे स्त्री पर लागू होने वाले हर नैतिक मापदंड को पुरुष पर भी लागू करना होगा। अन्यथा वह व्यवस्था न्याय की नहीं, सत्ता की व्यवस्था कहलाएगी। आज जब हम स्त्री–अधिकार, प्रजनन–अधिकार, सामाजिक प्रतिष्ठा, वैवाहिक नैतिकता और लैंगिक समानता की बात करते हैं, तो उसके बीज ताराबाई के लेखन में साफ दिखाई देते हैं।

अंततः, संपादकीय शैली में साफ शब्दों में कहना होगा कि ताराबाई शिंदे भारतीय स्त्री–अधिकार चेतना की पहली निर्भीक न्याय–स्वर थीं। उन्होंने समाज की दोहरी नैतिकता को चुनौती दी, स्त्री के मानवीय अस्तित्व की रक्षा में कलम उठाई और यह सिद्ध किया कि स्त्री केवल सहन करने के लिए नहीं, बल्कि सोचने, बोलने और प्रतिवाद करने के लिए भी जन्मी है। बुलढाणा की इस विद्रोही लेखिका की स्त्री–पुरुष तुलना केवल एक पुस्तिका नहीं, बल्कि भारतीय पुरुषसत्तात्मक समाज के चेहरे पर मारा गया पहला सशक्त वैचारिक थप्पड़ है। और इसीलिए ताराबाई शिंदे का स्मरण करना केवल एक लेखिका का सम्मान करना नहीं, बल्कि उस ऐतिहासिक विद्रोह को प्रणाम करना है जिसने स्त्री को पहली बार निर्भीक शब्द दिए।

ताराबाई

ताराबाई शिंदे, शब्दों में शक्ति भरती,
स्त्री–पुरुष तुलना से अन्याय को झंझोड़ती।

हक़ की बातें, समाज में उजागर की,
अंधविश्वास और रूढ़ियों को चुनौती दी।

साहस, विद्रोह और न्याय की मिसाल,
सत्यशोधक विचारों की अनमोल कमाल।

बुलढाणा की बेटी, दूरदर्शी स्त्री,
समाज सुधार में अनंत दीप जलाई रही।

कु.मयुरी रामभाऊ दंदाळे
बी.ए. भाग–३

शिक्षा, समानता और साहस की मशाल : फातिमा शेख

भारतीय समाज–सुधार के इतिहास में कुछ नाम ऐसे हैं, जिन्हें जितनी पहचान मिलनी चाहिए थी, उतनी लंबे समय तक नहीं मिली। लेकिन इतिहास का सच देर से सही, सामने आता ज़रूर है। फातिमा शेख ऐसा ही एक तेजस्वी, साहसी और परिवर्तनकारी नाम है। उन्हें आधुनिक भारत की पहली मुस्लिम महिला शिक्षिका माना जाता है। उनका जीवन केवल एक शिक्षिका का जीवन नहीं था, बल्कि वह शिक्षा, सामाजिक समानता और स्त्री–मुक्ति के संघर्ष का जीवंत अध्याय था। उपलब्ध स्रोतों के अनुसार उनका जन्म सन् १८३१ के आसपास माना जाता है; कई स्थानों पर ९ जनवरी १८३१ का उल्लेख मिलता है, हालांकि कुछ शोधकर्ताओं ने इस तिथि पर पूर्ण दस्तावेजी निश्चितता न होने की बात भी कही है। फिर भी यह निर्विवाद है कि उनका कार्यकाल मुख्यतः उन्नीसवीं सदी के मध्य से उत्तरार्ध तक फैला हुआ था, और इसी दौर में उन्होंने भारतीय शिक्षा–क्रांति में ऐतिहासिक भूमिका निभाई।

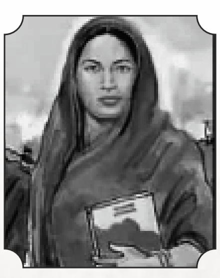

फातिमा शेख का नाम महात्मा ज्योतिराव फुले और सावित्रीबाई फुले के सामाजिक आंदोलन से गहराई से जुड़ा हुआ है। वह दौर ऐसा था, जब स्त्रियों को शिक्षा देना पाप माना जाता था, दलितों और बहुजनों को ज्ञान से दूर रखा जाता था, और धर्म तथा जाति के नाम पर समाज में कठोर दीवारें खड़ी थीं। ऐसे समय में एक मुस्लिम महिला का शिक्षिका बनना ही अपने आप में सामाजिक विद्रोह था। फातिमा शेख ने केवल समाज के बने–बनाए नियमों को स्वीकार करने से इनकार नहीं किया, बल्कि उन नियमों को तोड़ने का साहस भी दिखाया।

उनके जीवन का सबसे महत्त्वपूर्ण चरण १८४० के दशक के अंतिम वर्षों और १८५० के दशक में सामने आता है। जब ज्योतिराव और सावित्रीबाई फुले ने लड़कियों तथा वंचित समाज के बच्चों के लिए शाला शुरू की, तब उन्हें भीषण सामाजिक विरोध झेलना पड़ा। ऐसे समय में फातिमा शेख और उनके भाई उस्मान शेख ने अपने घर के दरवाज़े फुले दंपति के लिए खोल दिए। यह घटना साधारण नहीं थी। यह उस सामाजिक क्रांति को आश्रय देने का साहसी निर्णय था, जो आगे चलकर भारतीय समाज की दिशा बदलने वाली थी। फुले दंपति कुछ वर्षों तक उस्मान शेख के घर में रहे, और वहीं से लड़कियों की शिक्षा का काम आगे बढ़ा।

इतिहासकारों के अनुसार फातिमा शेख ने सावित्रीबाई फुले के साथ शिक्षक–प्रशिक्षण प्राप्त किया और फिर शिक्षण कार्य में सक्रिय भाग लिया। १८४८ में पुणे में आरंभ हुए कन्या–शिक्षण आंदोलन में उनका योगदान विशेष रूप से उल्लेखनीय है। आगे जुलाई १८५१ में फुले दंपति द्वारा स्थापित विद्यालयों में भी उन्होंने अध्यापन किया। इस तरह उनका सक्रिय शिक्षण–कार्य मुख्यतः १८४८ से १८५० के दशक के मध्य तक बहुत स्पष्ट रूप में दिखाई देता है। कुछ उल्लेखों के अनुसार वे १८५६ तक इस शैक्षिक आंदोलन से सक्रिय रूप से जुड़ी रहीं। यह काल भारतीय स्त्री–शिक्षा और बहुजन–शिक्षा के इतिहास में बुनियादी महत्व रखता है।

फातिमा शेख केवल पढ़ाने वाली महिला नहीं थीं; वे सामाजिक चेतना जगाने वाली शिक्षिका थीं। वे घर–घर जाकर लोगों को समझाती थीं कि बेटियों को स्कूल भेजना चाहिए। उस समय यह काम कितना कठिन रहा होगा, इसका अनुमान सहज ही लगाया जा सकता है। रास्ते में अपमान, समाज की घृणा, धार्मिक पूर्वाग्रह, जातिगत अहंकार और स्त्री के प्रति तिरस्कार–इन सबके बीच शिक्षा का दीप जलाए रखना किसी तपस्या से कम नहीं था। लेकिन फातिमा शेख रुकी नहीं। वे समझ चुकी थीं कि शिक्षा केवल अक्षरज्ञान नहीं देती; शिक्षा मनुष्य को आत्मसम्मान देती है, प्रश्न पूछना सिखाती है और अन्याय के विरुद्ध खड़ा होने की ताकत देती है।

फातिमा शेख का महत्व इस बात में भी है कि उन्होंने अपने जीवन से यह सिद्ध किया कि ज्ञान पर किसी जाति, वर्ग या धर्म का एकाधिकार नहीं हो सकता। उन्होंने स्त्रियों, बहुजनों और वंचित समुदायों के लिए शिक्षा के दरवाज़े खोलने में भूमिका निभाई। एक मुस्लिम महिला होकर उन्होंने हिंदू समाज–सुधारकों के साथ मिलकर काम किया, और यह दिखाया कि सामाजिक न्याय का संघर्ष संकीर्ण पहचान से ऊपर उठकर ही सफल होता है। आज समावेशी शिक्षा और समान अवसर जैसे शब्द बहुत प्रचलित हैं, पर फातिमा शेख ने उन्नीसवीं सदी में ही इन्हें अपने जीवन से सार्थक कर दिखाया था।

उनके जीवन के उत्तरार्ध के बारे में बहुत विस्तृत और निर्विवाद दस्तावेज उपलब्ध नहीं हैं, लेकिन कुछ स्रोत ९ अक्टूबर १९०० को उनका निधन मानते हैं। इस तिथि का उल्लेख कई लेखों में मिलता है, हालांकि उनके जन्म–विवरण की तरह यहाँ भी स्रोतों में कुछ सीमितता दिखाई देती है। फिर भी इतना स्पष्ट है कि फातिमा शेख का जीवन और कार्य उन्नीसवीं सदी के भारत में शिक्षा और समानता की लड़ाई का एक केंद्रीय अध्याय है।

आज जब भारतीय समाज शिक्षा, स्त्री–अधिकार और सामाजिक न्याय की बात करता है, तब फातिमा शेख का स्मरण केवल अतीत को याद करना नहीं, बल्कि वर्तमान को दिशा देना है। उनका जीवन हमें सिखाता है कि शिक्षा सबसे बड़ा प्रतिरोध है, समानता सबसे बड़ी नैतिकता है और साहस सबसे बड़ी सामाजिक शक्ति है। हर उस लड़की में जो पढ़ना चाहती है, हर उस शिक्षक में जो भेदभाव नहीं मानता, और हर उस समाज–सुधारक में जो मनुष्य को मनुष्य की तरह देखता है–फातिमा शेख की विरासत जीवित है।

अंततः यह कहना उचित होगा कि फातिमा शेख भारतीय शिक्षा–इतिहास की अनिवार्य शख्सियत हैं। उनका जन्म उन्नीसवीं सदी के उस अंधेरे दौर में हुआ, जब स्त्री के लिए शिक्षा का मार्ग लगभग बंद था; लेकिन उन्होंने उसी युग में ज्ञान, समानता और साहस की मशाल जलाई। यही कारण है कि फातिमा शेख को याद करना केवल एक शिक्षिका को सम्मान देना नहीं, बल्कि उस विचार को प्रणाम करना है जो कहता है–शिक्षा सबकी है, सम्मान सबका है, और भविष्य भी सबका होना चाहिए।

फातिमा

फातिमा शेख, ज्ञान की पहली मशाल,
मुस्लिम समाज में खोली शिक्षा की मिसाल।

बच्चों को सिखाया पढ़ाई–लिखाई का महत्व,
अंधविश्वास और रूढ़ियों से किया सामना सहज।

साहस और धैर्य से बढ़ाई नई राह,
हर दिल में जगाई उज्ज्वल आस्था की चाह।

शिक्षा के दीप से रोशन किया घर–द्वार,
फातिमा शेख, समाज के लिए सच्ची पथप्रदर्शक सितार।

कु.सानिया सुभान हिरिवाले
बी.ए. भाग–३

MERETOURIUS STUDENTS

Ms.Nikita Pralhad Gade M.A. (Economics) 7th Merit in Summer-2025 University Examinations
College Gold medal Sponsored by Dr.Ganesh Malte, Professor HOD Marathi Dept.

Miss.Gauripooja Chavare B.Sc. III 8th University Merit, Bachelor of Science Summer-2024
University Examination College Gold medal Sponsoered by Dr.Vanita Pochhi , HOD Dept.of Botany

Ms. Pooja Sanjay Dandge B.Sc. III (Biology) 10th University Merit, Bachelor of Science Summer-2025
University Examination College Gold medal Sponsored by Mr.Dilip Gawande ,Assistant Professor Dept.of Botany

UNIVERSITY SPORTS

COLOUR COAT & MEDILIST

Mr.Akash R.Barwal
(B.A.Ist yr)
First Place in 10 Km.Cross Country Race & Color Coat Holder in Cross Country 2025-26

Mr. Vaibhav P. Barde
(B.A.Ist yr)
Two Gold Medalist in Athletics 2025-26 and Two Color Coat Holder in Athletics and Cross country 2025-26

Mr. Gaurav P. Bharad
(B.A.Ist yr)
Two Silver Medalist in Athletics 2025-26 and Color Coat Holder in Cross country 2025-26

Ku. Pooja Datta Mukhmale
(B.Sc.IIIrd yr)
Bronze Medalist in Athletics 2025-26 and Color Coat Holder in Athletics 2025-26

Mr. Shri Shyam Surushe
(B. Sc. IInd yr)
Bronze Medalist in Fencing 2025-26 and Color Coat Holder in Fencing 2025-26

Mr. Sameer I. Khan
(B. A.III yr)
Bronze Medal in Elite Men's Maharashtra State Boxing Championship 2025, Chandrapur

Mr. Gopal N. Suradkar
(B.A.Ist yr)
Bronze Medalist in Fencing 2025-26 and Color Coat Holder in Fencing 2025-26

Mr. Gajanan Ufat
(B.Sc.Ist yr)
Silver Medalist in Wrestling 2025-26

Ku. Diksha Naresh Waghmare
(B. Sc.I yr)
Participation in 58th Senior National Level Kho-Kho Tournament
Date : 11th to 15th 2026

UNIVERSITY SPORTS

COLOUR COAT & MEDILIST

Mr.Nikhil S. Barde
(B.A.Ist yr)
Bronze Medalist in Fencing 2025-26 and Color Coat Holder in Fencing 2025-26

Mr.Yuvraj Gajanan Mhalsane
(11 th Science)
State level Javelin throw

SGBAU Inter Collegiate Cross Country Championship 2025-26
Trophy Winner Boys Team
Akash Barwal, Vaibhav Barde, Gaurav Bharad, Narayan Molwande, Shyam Khandare,Krushna Patil

Mr.Ayan Sk Mohammad Yousuf
(12 th Sci.)
State level Karate Champion

Mr.Aayush Amol Magar
(11 th Sci.)
State level wrestling Champion

Tanushri Santosh Patole
(11 th Sci.)
State level wrestling Champion

NSS Activities

रासेयोद्वारा राष्ट्रीय युवा दिन साजरा
दिनांक १२/०१/२०२६

रासेयो विशेष श्रमसंस्कार शिबिरात CCT चे प्रशिक्षण
घेताना रासेयो स्वयंसेवक

वळती येथे पार पडलेल्या रासेयो विशेष श्रमसंस्कार शिबिरास
चिखली विधानसभा मतदारसंघाच्या आमदार श्वेताताई महाले
पाटील यांची सदिच्छा भेट आणि वृक्षारोपण.

रासेयो पथकाच्या वतीने आयोजित रक्तदान
शिबिरात २७ रक्तदात्यांनी केले रक्तदान

रासेयो पथकाच्या वतीने डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख
यांची १२६ वी जयंती उत्साहात साजरी करण्यात आली.

रासेयो पथकाच्या वतीने महाविद्यालयीन परिसरात
स्वच्छता अभियान राबविण्यात आले

NSS Activities

NSS Activities

Mother

इंग्रजी विभाग

Today's Agriculture and Dr. Bhausaheb Deshmukh Thought on Agriculture

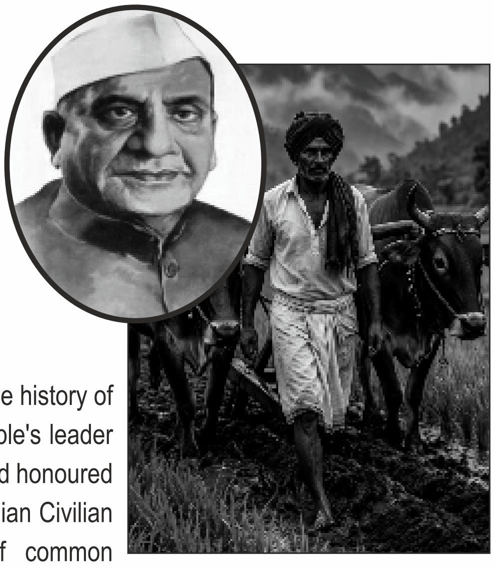

Dr. Panjabrao alias Bhausaheb Deshmukh has made significant achievements in the field of Agriculture when he was the union Agriculture Minister. This Achievement will never be forgotten by th Indian Farmers and the Government of India.

His remakable work has been recorded in golden letters in the history of modern India. Such well-known people's leader should be appropriately honoured and honoured for his work by giving the highst Indian Civilian title 'Bharat Ratna' It is the feeling of common people in India. Recently the 125th birth anniversary of Dr. Panjabrao Bhausaheb Deshmuk was celebrated with great gaiety. On this occasion, the government of India has minted a 125 rupees coin to honor his work. Dr. Panjabro Deshmuk was the Union Agriculture Minister form 1952 to 1962. His agricultural performance during this period is important. His work in the field of agriculture helped to improve the standard of living of Indian Farmers development and welfare of farmers was his breath there for he was obsessed with agriculture and the developemnt of farmers thought his life his achievements as founder and founder of various farmes interest organizations are improtant for the establisments of Bharat krishak samaj, organization of word Agricultural conferences and Exhibitions even now on 21st century many learned journalis have unequically declared theat the greatest revolution of teh 20th centuary was the Agricutural revolution.

Full credit to Dr. Panjabrao Deshmukh and his Inaia is given to the farming community between 1954 and 1962 India became self- sufficient in food grains. In a total of ten years form 1952 to 1962 Dr. panjabrao Deshmuk was the Minister of Agriculture of India and it was cluring this peroid that the biggest agricutural revolution took place. That why farmer Dr. Panjabrao Deshmukh is considered as the Fatehr of India peasant Revolution, Bhoomiputra and Krishiratna.

Harshal Rameshwar Paithakar
(B.Sc-I)

Har Ghar Tiranga

Har Ghar Tiranga wa proposed by the Government of India. This campaign is lanuched under Azadi ka Amrit Mahotsav. This campaign expects every Indian to hoist the Flag at their homes. Under this campaign, flag hoisting is requested from August 13 to 15. It will help to spread the improtance of the national flag. PM Narendra Modi announced this campaign on National Flag Day.

It will help to build a personal connection with the flag. It will also enhance respect for the national flag. events will be organized during this campaign. It aims to promote patriotism among citizens the main aim of this campaign is to enocourge more and more people to hoist the national flag in their homes. This will not onlyu help citizens to connect personally with the flag but also generate respect for the national flag.

Freedom fighters can also be honored with this celebration. many events and competitions will be organized under this event it also allows people to virtually praticipate in the event through the respective website so, it is up to all of us to ensure that this Government campaign is a success by participating in it, so that it can bring a successful end to the campaign.

Harshal Rameshwar Paithakar
(B.Sc-I)

My Responsibility As An Ideal Student

An ideal student has responsibilities including diligent study, respecting others, and contributing positively to their school and community. An ideal student is someone who not only excels academically but also develops strong moral character and actively participates in building a better envirnment.

Academic Dedication :

The primary responsibility is to sudy diligently attend classes regularly, complete assignments on time, and strive for knowledge and understanding.

Respect and Discipline:

An ideal student shows respect to teachers, elders, and peers they follow school rules and maintain dicipline.

Active Participation :

They engage in extracurricular activities sports and comunity service contributing to the overall development of the school.

Intergrity and Honesty :

Upholding honesty in all matters including academic work and personal conduct is crucial.

Helpfulness :

An ideal student is always ready to help classmate and others in need.

An ideal student is diligent, disciplined and eager to learn showing a love for knowledge and a strong sense of responsibility They are hardworking, respectful to teachers and peers and have excelent time managemnt skill. This kind of student is also helpful to others, participates in school activities, and maintains a positive attitude viewing challenges as opportunities for growth.

Academic and personal qualities:

Curious and eager to learn : An ideal student is enthusiastic about learning and actively asks question. They are proactive in seeking out information when they don't understand something.

Hardworking and diligent :

They are dedicated to their studies, complete assignments on time and work hard to understand the material rather than just memorizing it.

Disciplined and organized :

This includes punctuality following rules, and having strong time management skills often using a schedule to organize their daily activities.

Respectful and kind :

They show respect to teachers, parents and peers, and are kind and helpful to those around them.

positive attitude :

They view mistakes as learning opportunities and maintain a positive outlook, even when facing challenges.

Social and behavioral qualities Helpful and supportive:

They help classmates when needed and motivate others to do their best.

Participative:

They are often involved in school activities and sports.

Responsible:

They take ownership of their actions and are able to handle responsibilites.

Healthy :

They take care of their physical and mental health through exercise and other activities.

Ideal students always keep friendly relations with other students even through he has many competitors in the school.

He always maintains his promises and never feels proud of his awards and achievements.

Ideal student will never trust in superstition but belive beliefs. It is because they think very logically and rationally.

Honest :

Is truthful and has strong personal integrity.

Self- Motivated :

their driven qualities like curiosity, discipline and responsibility and demonstrates them through effective time managemnt a strong work ethic and adaptability. They are also protective learners who can set goals, monitor their own progress and take accountability for their education.

Perseverance:

They are persistent in the face of challenges and don't give up easily.

Rhyming lines on an Ideal Student's Responsibility

With books in hand and a mind so bright An ideal student shines with all their might Respect for teachers a gentle bow, learning lesson here and how.

In the classroom, they sit up straight, on time for class, they are never late Homework done with focus and care, A positive attitude, always there to share.

Kind to friends, honest and true,
Helping others in all they do,
A good citizen in school and town,
Wearing a smile, never a frown.

Sakshi Brabhu Lande
(B.Sc-II)

My Responsibility As An Ideal Student

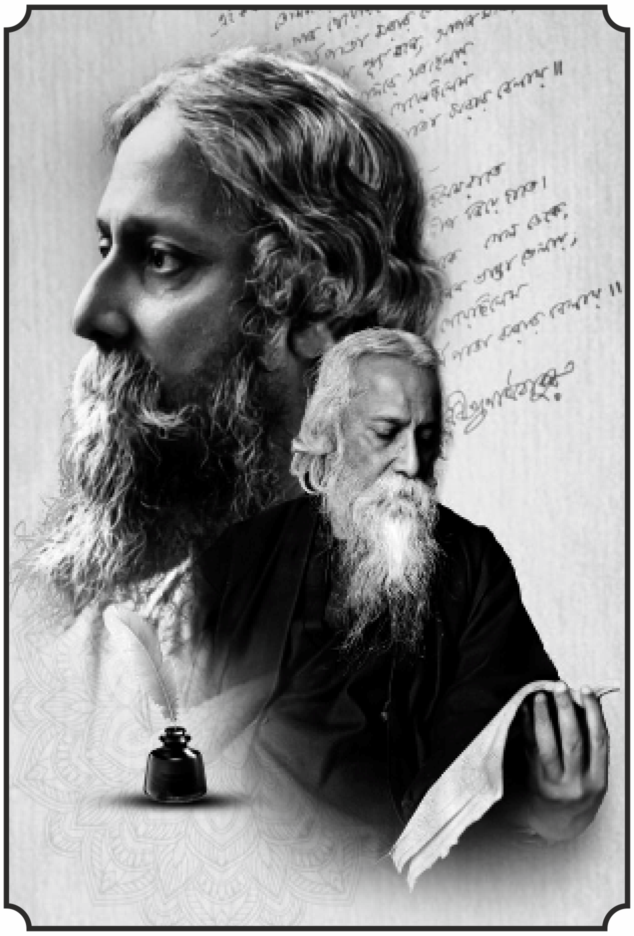

Rabindranath Tagore, one of India's greatest poets and thinkers, was not only a Noble laureate in literature but also a visionary educationist his ideas on education were farahead of his time and continue to inspire educators across the world Tagore belived that true education should help in the completed developemnt of human being body, mind and soul.

Tagore rejected the rigid, mechanical system of colonial education that focused only on memorization and examinations he feet that such a system suppressed creativity and curiosity. According to him, education should be joyful and connected with life and nature. He wanted student to learn freely not through inspiration.

To bring his ideas to life, Tagore founded vishwa- Bharat University at Shantiniketan in 1921. The name itsself means "where the world makes a home in a single nest" Here, Student sutdied under, trees a surrounded by nature there were no strict boundaries between Subjects- Art, Music,Literature and Science where all given equal importance.

Tagore belived that contact with nature helps students develope sensitivity, imagination and respect for all living beings.

As an education it Tagore's approach was depply numanistic He saw every child as unique and belived education should nature individuality instead of forcing Uniformity.

He wanted school to be places of freedom, creativity and joy- not prisons of rote learing.

In conclusion, Rabindranath Tagore's contribution as on a educationist lies in his vision of holistic,nature-based, and value-oriented education his ideas continue to remind us that education is not just about earning a living - it about a learning to live beautifully, wisely, central educational treatise, and his various writings, experiments immediate surroundings but conneted to he cultures of the wider world, predicated upon pleasurabel learining and we have come rabindranth tagore,by his efforts and achievemtnes, is part of a global network of pioneering educators, such a Rousseau, pestalozzi, froebel montessori and Dewey- and in the contemporary context, malcolm knows who have striven to reate non- authoritaring learning systems appropriate to their respective surrounding. in a poem that expreses Tagor's goals for international education he writes one characteristic that sets.

Rabindranath's educational theory apart is his approach to education as a poet at shantiniketan, he stated his goal was to create a poem in a his goal was to create a poem medium other than words. It was this poetic vision that enabled him to fashion a scheme of education which was all inclusive and to deysise a unique program for education in nature and creative self expression in a learining climate congenial to global cultureal exchang.

Tagor's Educational Mission

It might be surprising to learn that a Literature Nobel laureate dedicated fourty years of his life to establishing and running educational endeavors were motivated by postcolonical ideas of liberation, as he saw education as key to give respect and self-reliance and therefore to move beyond political social and economical suppression which he tried to address since histime in Sealdah west Bengal .

Ku.Bhumi Nitin Chaven
(B.Sc-II)

My Favorite Poet

My favorite poet is Rabindranath Togore because his work is deeply human, encompassing wisdom, emotion, and a profound connection to nature and his nation. His poems, songs, and stories are filled with rich imagery a deep understanding of humans emotions, and a strong sence of patriotism that continues to inspire His ability to create beauty and wisdom even in the face of personal grief is particularly moving making his literary and musical works timeless and impactfull.

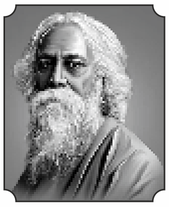

Rabindranath tagore stand out among all poets for the unique blend of wisdom, emotion and patriotism in his work. more than just a poet he was an all-encompassing intellectual who expressed his profund understanding of life through poetry novels and music His ability to find beauty and create timeless pieces even amidst personal loss is a testament his genius.

Tagore's writing is deeply rooted in the human experience a quality stemming from his early life. through born into a privitleged family he maintained a deep sence of empathy for the poor and the downtrodden. He learned from the observing the world clround him from the vastness of nature to the diverse experiences of people he met while managing his family's in stances. This writing with a powerful mix of realism and idealism that continues to resonate. His poems of ten caption the sublime beauty of nature and its connection to the human spirit a recurring them that makes his work so soothing and inspiring.

Beyond his philosopher depth tagore was a prevent patriot who supported India's struggle for independence. This passion for his country is woven throughout his work making him not just an artist but a cultural and nationalist icon. His literary achivements are undeniable, marked by his status as the first Indian to win the Noble price for his writing. He was a cultural ambassador who earned honorary doctorates from many universities around the world. His ability to compose thousands of songs including the national anthems of both india and Bangladesh further solidified his place as beloved and Respected figure.

Tagore poetry is a constant source of comfort and inspiration, reminding me that even in difficult times, one can find strength and beauty. He is not just a poet to me but a wise guid whose work teaches about the human condition with grace and depth. His ability to caputure complex emotions, connect the human experience with natural world, and express a fierce love for homeland makes him my favorite poet a true luminary of literature and thought.

Ku.Bhumi Nitin Chaven
(B.Sc-II)

Dr. Bhimrao Ambedkar

Dr. Bhimrao Ambedkar is one of the gratest leaders in Indian history. He is one of the great personalities and hero of country. He was popularly known as 'Baba Saheb' He was born on 14 April 1891 in a poor family at Madhya Pradesh His Father's name wa Ramji Sakpal and Mother name was Bhimabai Sapkal

Dr. Babasaheb Ambedkar faced a lot of discrimination in his childhood yet he was not discourged. He was a sincere student during his school days. Though he was an excellent student he forced de descrimination at every stage of his face of life. He completed his higher education from Bombay University. Columbia University USA and London school of Economic atfer Returing from the united states he fought for the fundamental rights of the lower castes.

Dr. Babasaheb Ambedkar was the first Law Minister of independent India. He played a major role in farming the Indian constitution and hence he is called the 'Father of India' constitution.

Dr. Ambedkar was a great personality and having inspirational life from childhood onewards. He has various qvalities lkie efficiency honest, long visionary attitude, leadership, non violent attitude etc. He was appointed to the upper House, of parliment the Rajya Sabha in March 1952 and would remain He war my favorite person that he as write the Indian constiution.

Today about whome
we are singing
to day something in life
we are learning
by taking inspiration
from him

He was very intelligent student and studied in India and abroad. He faced many problems due to caste descrimination. He belived in education and equal rights for all. He wrote many books for social awarness. He also promoted the importance of democracy and individual rights.

Dr. Ambedkar breathed his last on 6th December 1956. He was post themoasly awardd Indian's highest civilian honour, the 'Bharat Ratna' in 1990 Dr. Ambedkar's life and thoughts still inspire millions of people today.

In shadows deep where caste did bind, A mind arose for humankind Bhimrao the name a beacon bright. He fought for justice, with all might.

Born into struggle a life unfair He sought knowledge beyond compare thoroughout trials faced his sprit soared for diginity's cause his voice outpoured.

A scholar keen, with wisdom's grace He shaped the nation found its place. The constitution, his guiding hand. A charater for all, in this vast land.

Against the chains of ancient wrong His words like thunder. Fierce and strong. He lit the flame of social change. Rearranged the norms, set a wider range.

Thought time may pass, his legacy stays. A freedom's song, in bright days B.R. Ambedkar a name revered. The architect of equality forever endeared.

Ku.Puja Padghan
(B.Sc-II)

My Responsibility As An Ideal Student

Students are always back bone of a society depends upon the performance of students in different kinds of education. There are also some duties of a good student to perform them honestly good student are not necessarily always the most intelligent ones; rather, they are the ones who have a few basic attributes that allow them to invest themselves totally into the task of learning.

The purpose of education is to produce ideal persons to face the responsibilities of the future. This aim can be achieved only when the sutdents are sincere and thery acquire the education in teh real sense. Just copying a few questions and passing the examination is not an edcuation. A student can never be educated until and unless he does not put his heart and soul to the cause of education. A student is a person who devote himself to the pursuits of knowledge and learning. It is therefore the first and foremost duty of an ideal student to seek knowledge. And this is my responsibilities to pursuit of knowledge demands hard work and full devotion.

As a ideal student enriches myself with knowledge. In practical life only those students come out with best colours who had acquired knowledge.

An ideal student enjoys learning I go deep and deep in search of the knowledge. I should participate in class discussion apropraiately and provide possible answers of the question asked by the teacher. It makes me more confident and broader my viison.

As a ideal student I respects and honors my teachers. The more greatful I am to them. The more knowledge I will gets, the more humbel I become.

I should be sincere, hard working and co-operative. I should wear neat and clean dress or should follow the proper dress code of the University. I should also know my religious duties like cleanliness, discipline more values and good character that rprovide me a good character that provide me a good direction towards life.

A techincal student should be more serious about his practical periods. Practical work is like a soul in techical education I should visit library on daily basis so that I may enhance my knowledge according to my syllabus. I should have daily time table to be followed that helps me to complete my syllabus outline and give my full command over the subject matter. I should plan my activities on regular basis.

An ideal student is not a frog in a well. But a person with greater visions and ideals.I am regular and punctual. I am confines myself to my studies and task. I do not waste my time in useless deeds. I does not keep association with such elements whose purpose is to damage the cause of education. I belives in simple and plain living. I am kind and generous. It is below than my standard to waste my time in trivial manners. I should certain aims and objecttive regarding my life or future. I should abide by the rule and regulations of the institute that gives the direction to my aims and life.

I take interest in all the activities that promote my physical health I go to the play ground with the some pleasure and enthusiasm with which I study in the library An ideal student is not unsocial. It is a improtant responsibilities of the student to seek knowledge and achieve my tasks with full zeal and zest Hard work is the key of success. Greatness is acheived through hard work. Nothing can be got without work. people who succeeded in the world were all hard worker. They did their work regularly and with determination. I am an ideal person who wants to get my aim awarding any type of work.

Ku.Ashvini Gajanan Satav
(B.Sc-I)

No War / We Need Buddha.

In today's modern world, many countries are facing conflicts and war-like situations. War creates fear, destruction, and suffering for millions of people. Instead of moving toward progress, humanity is moving backward because of continuous conflicts. The world today needs peace, cooperation, and understanding among nations. Therefore, the message “No War / We Need Buddha” is very important in the present time.

Today several regions of the world are experiencing tensions and conflicts. In the Middle East, the conflict between and has created serious instability. Sometimes the involvement of powerful nations like increases the tension further. Because of these conflicts, ordinary people suffer the most. Homes are destroyed, families are separated, and thousands of innocent civilians lose their lives. War does not only harm soldiers; it also destroys the lives of common people.

In East Asia, tension also exists between and . North Korea often conducts missile tests, which creates fear among neighboring countries. Such actions increase military competition and make the region unstable. Instead of building trust and cooperation, countries begin to see each other as enemies.

In South and West Asia, conflicts between and also create problems along their borders. These disputes lead to violence and disturb the daily lives of citizens. Economic activities slow down, development stops, and people live in constant fear and uncertainty.

One of the biggest ongoing wars in the world today is between and in Europe. This war has caused thousands of deaths and forced millions of people to leave their homes and become refugees. The effects of this war are not limited to these two countries. It has affected the global economy as well. Food prices, fuel costs, and other essential goods have become more expensive around the world.

War affects not only the economy but also the social, political, and cultural development of societies. Money that could be used for education, healthcare, science, and technology is instead spent on weapons and military equipment. This slows down human progress and creates more poverty and inequality.

Another serious danger of modern wars is nuclear weapons. Many countries today possess nuclear bombs. If even one country uses a nuclear weapon, the destruction could be unimaginable. Millions of people could die within minutes, and the environment of the Earth could suffer long-term damage. Such a disaster could threaten the survival of humanity itself.

In such dangerous times, the world needs the message of peace and compassion. The great teacher taught the values of

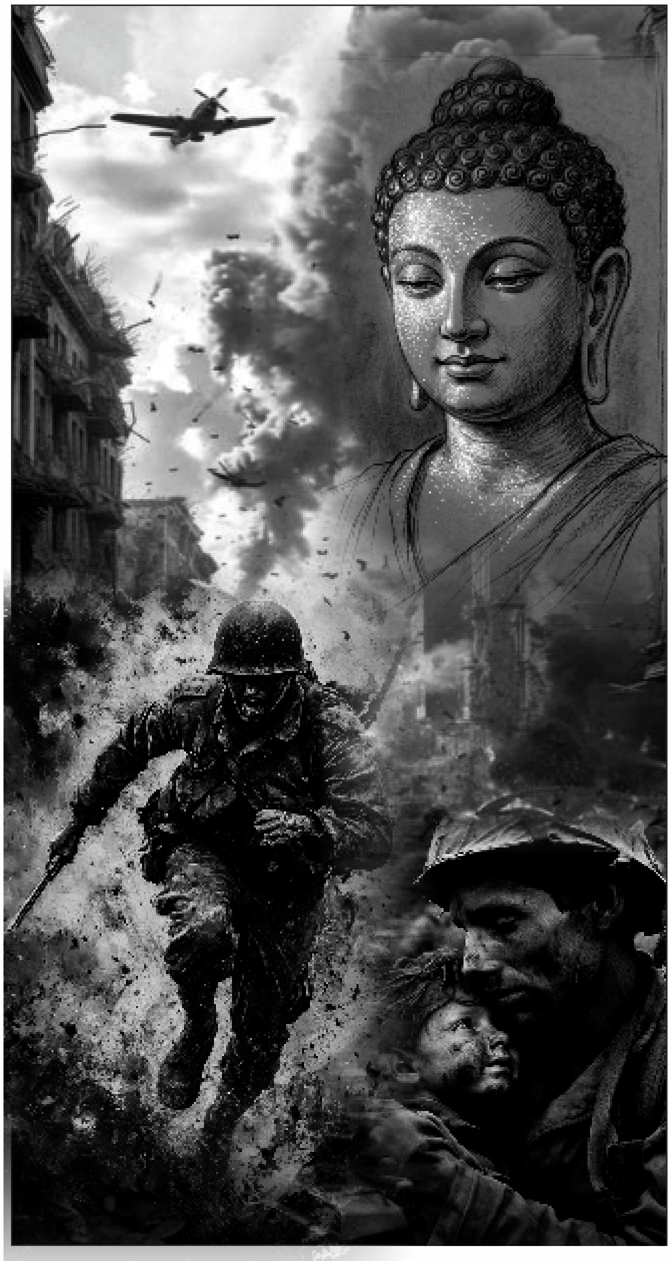

non-violence, kindness, and understanding. According to Buddha, hatred cannot end hatred; only love and compassion can overcome it.

Therefore, instead of choosing the path of war, countries must choose the path of dialogue, cooperation, and peaceful solutions. Only through peace can humanity move toward true progress and prosperity.

- Amar Shinde
(M.A.(Eco.)I)

Gen-Z, Directionless Youth and Anti-National Activities

In the modern world, conflicts between countries are not always fought with weapons or direct wars. Sometimes nations try to weaken another country by creating instability within its society. This can be done through propaganda, misinformation, and influencing intellectual discussions. In such situations, young people become an important target because they are energetic, emotional, and eager to bring change. Especially the youth belonging to often participate actively in social and political discussions.

Young people usually want justice, equality, and better opportunities. Their intentions are often positive. However, if they receive one-sided information or are influenced by biased narratives, they may become confused and directionless. In many cases, certain activists, writers, and intellectual groups highlight small incidents and present them on international platforms as major examples of injustice or human rights violations. These issues are discussed in global conferences and academic discussions, which sometimes create a negative image of the country.

Some experts or activists travel abroad for conferences, seminars, and international discussions. In these forums, they sometimes criticize their own country's democratic institutions and government policies. While criticism is a part of democracy, continuous negative narratives can influence the thinking of students and young people. When such ideas spread in universities and colleges, some student groups may start believing that the entire system is unjust and needs to be challenged through protests and movements.

When young people are emotionally influenced, they may take part in demonstrations, strikes, and protests. Peaceful protest is a democratic right, but sometimes these movements go beyond peaceful expression. In some situations, protests turn into violent clashes, destruction of property, and social unrest. Such activities disturb public life and weaken national stability.

Examples from some neighboring countries show how internal unrest can damage a country's development. Countries like , , , and have experienced political instability and economic crises at different times. When such instability increases, ordinary citizens suffer the most. They face problems such as unemployment, inflation, lack of basic services, and social insecurity.

Political instability also affects economic activities like tourism and international trade. In many unstable countries, tourism declines sharply because people from other nations hesitate to visit unsafe regions. Trade relations are also affected when there is political uncertainty.

Such situations can indirectly affect neighboring regions as well. For example, farmers in export agricultural products like oranges to Bangladesh. Similarly, onions, potatoes, and spices from are also exported to international markets. When instability occurs in trading partner countries, these exports can slow down or stop completely, which causes financial losses for farmers and traders.

Therefore, it is important for young people to think carefully and understand issues from multiple perspectives. Students should use their energy and knowledge to strengthen democracy and support national development. Constructive criticism and peaceful dialogue are important in a democratic society, but violence and instability harm the nation.

In conclusion, the youth of a country are its greatest strength. If their energy is guided in the right direction, they can contribute greatly to social progress and national development. However, if young people become directionless or are influenced by misleading narratives, they may unintentionally become part of activities that weaken their own nation. Therefore, responsible thinking, awareness, and constructive participation are essential for the youth of today.

Pankaj Dhavale
(M.Sc.I)

Painganga–Wainganga River Linking Project: A New Direction for Vidarbha's Green Future.

Water is the foundation of agriculture, and for the farmers of it has always been a major concern. Many districts in this region face irregular rainfall, drought conditions, and lack of sufficient irrigation facilities. Because of these challenges, agriculture in Vidarbha has often remained dependent on the uncertain monsoon. In this context, the Painganga–Wainganga River Linking Project has emerged as an important development initiative that could transform the agricultural landscape of the region and bring new hope for farmers.

The project proposes linking the waters of the with through canals and a modern water management system. The basic objective of the project is to transfer surplus water from one river basin to drought-prone areas in Vidarbha. By ensuring a stable supply of water for irrigation, the project can significantly increase agricultural productivity and reduce the dependency of farmers on unpredictable rainfall.

For many years, Vidarbha has faced a serious irrigation backlog compared to other regions of Maharashtra. Farmers and social leaders from the region have continuously demanded fair water distribution and the development of large irrigation projects. The Painganga–Wainganga river linking project is therefore considered an important step toward addressing this imbalance and bringing justice to the farmers of the region.

The Maharashtra government has shown strong interest in developing irrigation infrastructure in drought-prone regions. Leaders such as , who has served as the Chief Minister of Maharashtra, have supported the idea of large-scale river linking and irrigation projects to improve water management and strengthen agriculture. Similarly, , the Deputy Chief Minister of Maharashtra, has emphasized the importance of infrastructure development and irrigation projects for the growth of rural areas. Another key leader, , who served as the Deputy Chief Minister and Finance Minister of Maharashtra, has also played a crucial role in planning and supporting major irrigation initiatives in the state.

Along with the support of the state leadership, several regional leaders and farmer representatives have worked for many years to highlight the irrigation problems of Vidarbha. The progress of the Painganga–Wainganga river linking project is often seen as the result of long-standing efforts made by such leaders. has consistently raised the issue of the irrigation backlog in Vidarbha and demanded effective water projects for farmers. Similarly, former Revenue Minister has contributed to discussions and initiatives aimed at improving regional development and irrigation facilities.

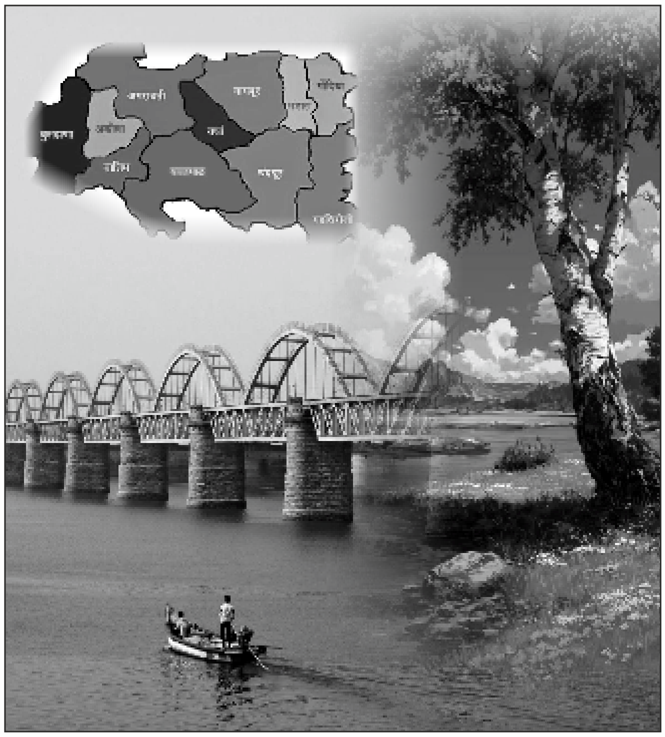

Farmer leader has also been actively raising the voice of farmers and advocating for irrigation justice in Vidarbha.

If implemented successfully, the Painganga – Wainganga river linking project can bring a major transformation to agriculture in Vidarbha. With improved irrigation facilities, farmers will be able to grow multiple crops instead of depending on a single monsoon crop. Crops such as cotton, soyabean, pulses, and vegetables can be cultivated more efficiently, which will improve farmers' income and strengthen the rural economy.

The project will also help in better water management by utilizing surplus monsoon water that often flows unused. By redirecting this water to drought-affected areas, the project can help reduce the impact of both drought and water scarcity.

In conclusion, the Painganga–Wainganga River Linking Project represents a new direction for Vidarbha's agricultural development. With the support of the government and the continuous efforts of regional leaders who fought against the irrigation backlog, this project has the potential to bring a true green revolution to the region. It can transform thousands of hectares of farmland and provide a brighter and more secure future for the farmers of Vidarbha.

Gaurav Ingle
(M.A.I (ECO))

Impact of U.S. Trade Policies on Farmers in Chikhli, Buldhana District.

Agriculture is the main source of livelihood for many people in , especially in areas like . Farmers in this region mainly grow crops such as soyabean, tur (pigeon pea), cotton, maize, and onion. However, in recent years farmers have been facing serious problems due to falling prices of agricultural produce. Many farmers believe that international trade policies and agreements between and the may affect the prices of agricultural products in the Indian market.

Farmers from Chikhli and surrounding villages usually sell their produce in local markets managed by the (APMC). These markets play a very important role in determining the prices of crops. However, in recent seasons, farmers have experienced a significant drop in the prices of several crops in APMC markets.

One of the most important crops grown in the Buldhana region is soybean. Farmers depend heavily on this crop for their income. However, the price of soybean in APMC markets has often fallen below the expected level. Similarly, the prices of tur and cotton have also shown fluctuations, making it difficult for farmers to earn stable income. Cotton farmers in particular face problems because the cost of seeds, fertilizers, and pesticides is increasing, while the market price of cotton does not rise accordingly.

Apart from soybean, tur, and cotton, farmers in the region also grow maize and onion. Recently, the prices of maize have also fallen in several APMC markets, causing additional losses to farmers. Maize farmers often expect good returns during the harvest season, but when the supply increases and demand remains low, prices drop sharply. This creates financial stress for farmers who have invested significant resources in their crops.

Onion farmers have also experienced similar problems. Onion is an important commercial crop in many parts of Maharashtra. However, sudden increases in production and changes in market demand sometimes lead to a sharp fall in onion prices. When this happens, farmers are forced to sell their onions at very low prices, sometimes even below the cost of production.

Several farmer leaders and activists have raised their voices regarding these issues. Farmer leader has strongly criticized policies that he believes harm farmers' interests. He has demanded fair prices and better government support for farmers in Maharashtra. Similarly, agricultural activists like from and journalist have also spoken about the falling prices of crops and the difficulties faced by farmers in the region.

Experts believe that international trade agreements

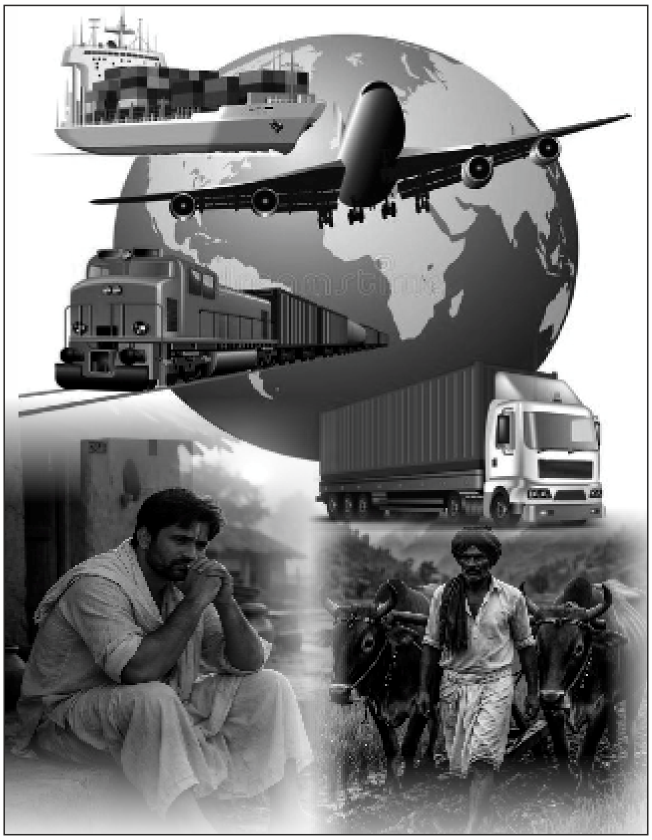

and import policies can influence domestic agricultural prices. If cheaper agricultural products are imported from other countries, including the United States, they may affect the demand for locally produced crops. This can lead to lower prices in APMC markets and reduce farmers' income.

To protect farmers, it is important for the government to create balanced trade policies and strengthen support systems such as Minimum Support Price (MSP), better storage facilities, and improved market infrastructure. Encouraging agricultural processing industries and export opportunities can also help farmers get better prices.

In conclusion, farmers in Chikhli and Buldhana district are facing serious challenges due to the falling prices of crops like soybean, tur, cotton, maize, and onion in APMC markets. These issues highlight the need for strong agricultural policies that protect farmers' interests while managing international trade carefully. Only then can farmers achieve economic stability and continue contributing to the country's agricultural growth.

Ku.Snehal Sasane
(M.A. (ECO))

Maharashtra Public Universities Act 2016 and the Role of Students in College Changes.

Education is very important for the development of a country. Universities and colleges help students gain knowledge, skills, and values that are useful for their future. In , an important law called the was introduced to improve the higher education system. This Act brought several changes in the functioning of universities and colleges. One important part of this law is encouraging students to take part in the development and improvement of their colleges.

The Maharashtra Public Universities Act 2016 aims to make the education system more transparent, effective, and student-friendly. It focuses on improving the quality of education in universities and colleges. The Act also tries to create better communication between students, teachers, and the college administration. Through these reforms, the government wants to make higher education more modern and useful for students.

One of the important changes introduced by the Act is increasing student participation in college activities. Students are the main part of the education system, so their opinions and ideas are very important. Colleges now encourage students to participate in different committees, meetings, and academic activities. This helps the college understand the needs and problems of students.

Student councils play an important role in this process. Through the student council, students can share their problems and suggestions with the college administration. They can raise issues related to classrooms, libraries, laboratories, sports facilities, and other campus activities. When students participate in such discussions, it helps the college improve its facilities and services.

Another important area where students participate is feedback about teaching and learning. Many colleges collect feedback from students about teachers, subjects, and teaching methods. This feedback helps teachers understand how they can improve their teaching. It also helps the college administration take better decisions to improve the quality of education.

The Act also encourages colleges to organize activities such as seminars, workshops, cultural programs, and social awareness programs. When students take part in these activities, they develop confidence, leadership skills, and teamwork. These activities help students learn many things beyond textbooks and prepare them for future challenges.

Another important change in colleges is the use of technology in education. Many universities and colleges are now using digital learning tools, online lectures, and digital libraries. Students play an important role in using these new technologies and adapting to modern learning methods.

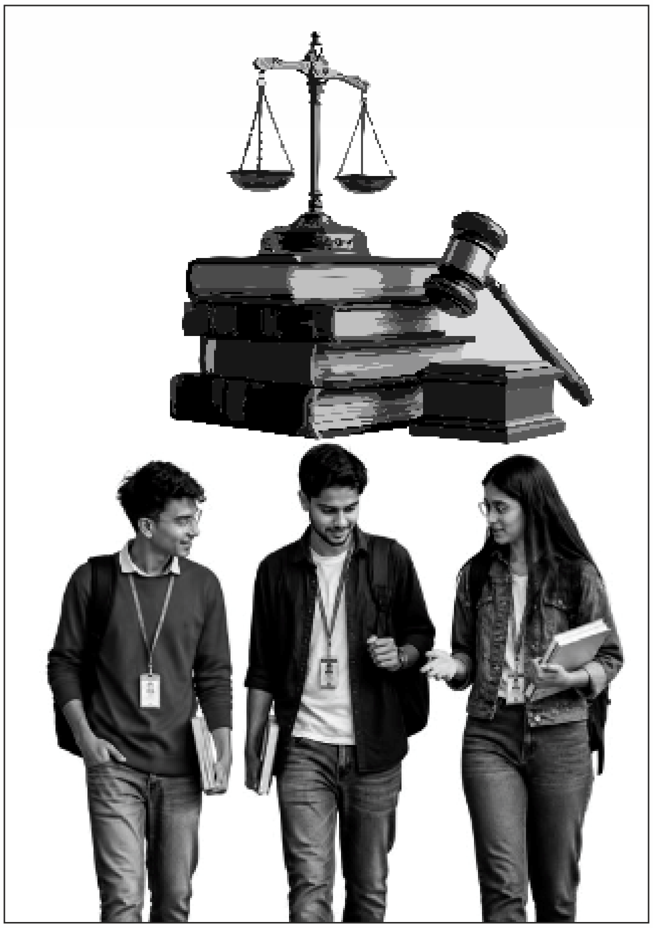

However, for these changes to be successful, students must actively participate in college activities. They should not only focus on classroom learning but also take interest in the overall development of their college. By sharing their ideas and working together with teachers and administrators, students can help create a better educational environment.

In conclusion, the Maharashtra Public Universities Act 2016 has brought important improvements in the higher education system of Maharashtra. One of the main goals of this Act is to encourage student participation in college development. When students actively participate in academic and social activities, it helps improve the quality of education and makes colleges better places for learning. Therefore, the role of students is very important in bringing positive changes in colleges.

Ku.Harshada Theng
(B.Sc.I)

Sustainable Development Goals and National Development through Higher Education

In the modern world, development does not only mean economic growth, but it also includes social progress, environmental protection, and human well-being. Because of this, the concept of sustainable development has become very important. To guide global development in a balanced way, the introduced the (SDGs) in 2015 as part of the 2030 Agenda for Sustainable Development.

Sustainable Development Goals are a set of global objectives that aim to meet the needs of the present generation without harming the ability of future generations to meet their own needs. There are 17 goals under the SDGs framework. These goals include important issues such as poverty reduction, ending hunger, quality education, gender equality, clean water, affordable and clean energy, economic growth, and environmental protection.

Among these goals, education has a very important role. Especially higher education plays a key role in achieving sustainable development and national progress. Universities and colleges are centers of knowledge, research, and innovation. Higher education helps students develop knowledge, skills, and critical thinking abilities. Because of this, students can contribute positively to the development of society and the nation.

Higher education helps create skilled human resources for the country. Students receive education in different fields such as engineering, medicine, management, science, economics, and social sciences. After completing their education, they work in various sectors like industries, agriculture, administration, and education. Their contribution helps strengthen the country's economy and social development.

Another important role of higher education is research and innovation. Universities conduct research on different topics and try to find solutions to social and environmental problems. For example, research in renewable energy, sustainable agriculture, healthcare, and climate change helps achieve the Sustainable Development Goals. Through research and innovation, higher education institutions support sustainable development and improve the quality of life in society.

For a developing country like , higher education is especially important. India has a large young population. If these young people receive quality higher education, they can play an important role in the country's development. Therefore, higher education institutions should not only provide academic knowledge but also create awareness among students about social and environmental issues.

Higher education also helps develop social responsibility among students. Students learn about important

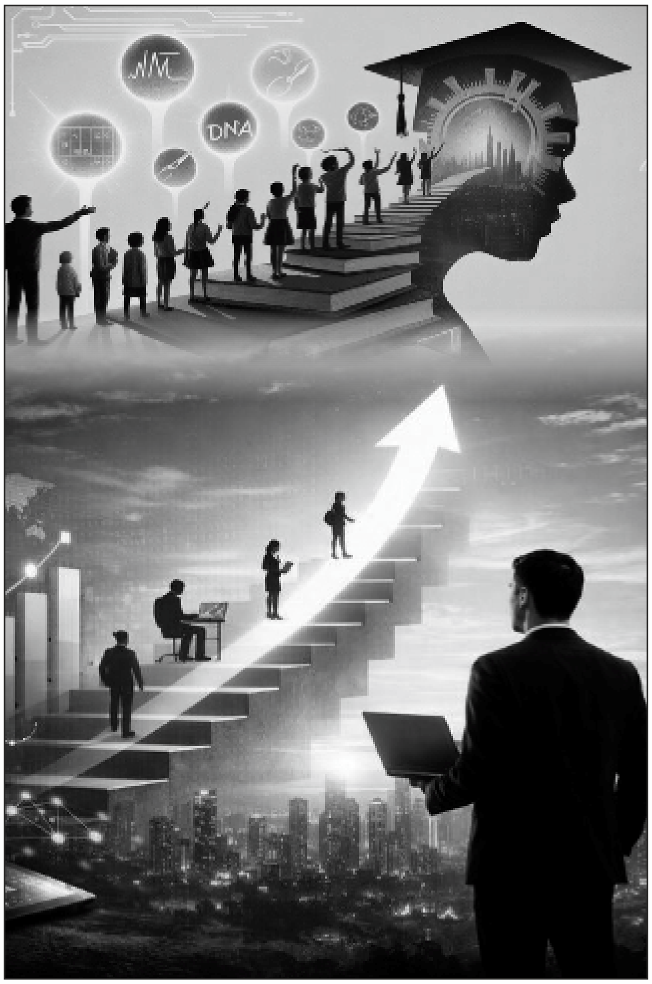

issues such as environmental protection, social equality, and sustainable development. This awareness encourages them to become responsible citizens who work for the betterment of society.

In conclusion, the Sustainable Development Goals provide an important framework for global development. Higher education plays a crucial role in achieving these goals and promoting national progress. Through education, research, and innovation, countries can achieve economic growth, social equality, and environmental sustainability. Therefore, the connection between higher education and sustainable development is very important for building a prosperous and sustainable future.

Ku.Gauri Kapse
(B.Sc.I)

AI, ML,DL, NLP and Higher Education

In today's modern world, technology is developing very fast. One of the most important technologies is (AI). Artificial Intelligence means the ability of machines or computers to think, learn, and make decisions like humans. AI helps computers perform tasks that normally require human intelligence. Today AI is used in many fields such as healthcare, business, transportation, and especially education.

One important part of AI is (ML). Machine Learning allows computers to learn from data and improve their performance automatically. Instead of being programmed for every small task, the machine studies large amounts of data and finds patterns in it. Based on these patterns, the system can make predictions and decisions. For example, machine learning is used in email spam detection, online recommendations, and fraud detection. In higher education, machine learning can help teachers understand students' learning patterns and improve teaching methods.

Another advanced technology related to machine learning is (DL). Deep learning uses neural networks that work in a way similar to the human brain. These networks help computers process large amounts of data and recognize complex patterns. Deep learning is widely used in image recognition, speech recognition, and self-driving vehicles. In universities and higher education institutions, deep learning helps researchers analyze complex data and solve difficult scientific problems. It also helps students in research and project work.

One more important area of AI is (NLP). Natural Language Processing helps computers understand human language. It allows machines to read, understand, and respond to text or speech. Many applications like chatbots, language translation tools, and voice assistants use NLP technology. In higher education, NLP helps students by providing language translation, grammar checking, and automated learning support. It also helps teachers analyze students' written work more efficiently.

The use of AI in higher education is becoming very important. It helps make learning more effective and interesting. AI-based tools can provide personalized learning for students. This means students can learn at their own speed and according to their abilities. AI also helps teachers by reducing administrative work like grading assignments and managing student data. Because of this, teachers can focus more on teaching and guiding students.

AI also supports research activities in universities.

Researchers can use AI tools to analyze large datasets and discover new information. This makes research faster and more accurate. Students also learn new digital skills that are necessary for future jobs and careers.

However, there are also some challenges in using AI in education. Issues such as data privacy, ethical use of technology, and overdependence on machines must be considered carefully. Students and teachers should use AI responsibly and remember that human creativity and critical thinking are still very important.

In conclusion, Artificial Intelligence and its related technologies like Machine Learning, Deep Learning, and Natural Language Processing are playing a very important role in higher education. These technologies help improve learning, teaching, and research. If used properly, AI can make education more effective and prepare students for the future.

Vishal Ingle
(M.Sc.II)

Artificial Intelligence and National Education Policy.

In the modern digital age, technology is playing a very important role in every field of life. One of the most powerful and rapidly growing technologies is (AI). Artificial Intelligence refers to the ability of computers and machines to perform tasks that usually require human intelligence, such as learning, reasoning, and decision-making. AI is now being used in many areas like healthcare, business, transportation, and education. In India, the education system is also adopting AI to improve the quality of teaching and learning.

The (NEP 2020) focuses on the modernization of the education system and encourages the use of new technologies like Artificial Intelligence, digital learning, and online education. The policy aims to prepare students for the future by giving them knowledge and skills related to modern technology.

One of the main goals of NEP 2020 is to introduce students to emerging technologies at an early stage. This includes areas like coding, Artificial Intelligence, robotics, and data science. By learning these technologies, students can develop problem-solving skills, creativity, and critical thinking abilities. These skills are important for the jobs of the future.

Artificial Intelligence can improve the learning process in many ways. AI-based learning platforms can provide personalized education to students. This means that students can learn at their own speed and according to their understanding level. For example, if a student finds a subject difficult, AI tools can provide extra practice and explanations. On the other hand, students who learn faster can move ahead and explore advanced topics.

AI also helps teachers in their work. Teachers can use AI tools to analyze students' performance and identify areas where students need improvement. AI can also help in grading assignments, managing student records, and preparing learning materials. This reduces the workload of teachers and allows them to focus more on teaching and guiding students.

The National Education Policy also encourages the use of digital platforms and online learning systems. AI-powered educational tools can make online learning more interactive and effective. Virtual classrooms, smart tutoring systems, and language translation tools help students learn more easily and access knowledge from different sources.

Another important aspect of NEP 2020 is research and innovation. Universities and higher education institutions are encouraged to conduct research in advanced technologies like Artificial Intelligence. This helps students and researchers develop new ideas and solutions that can benefit society and the economy.

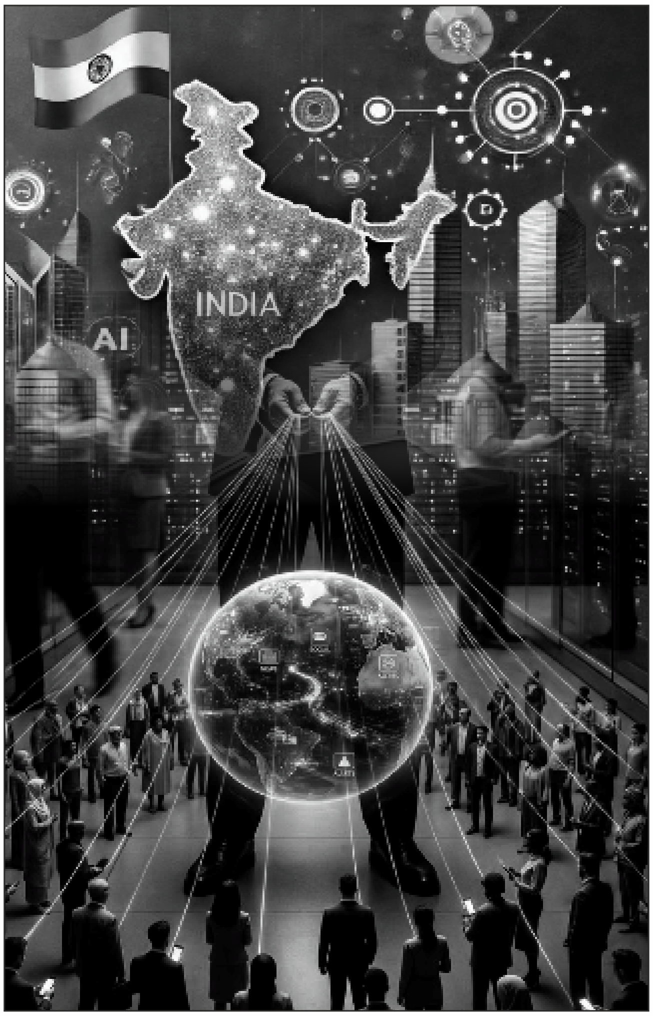

However, while using AI in education, it is also important to consider ethical issues. Data privacy, responsible use of technology, and equal access to digital resources must be ensured. Educational institutions must make sure that technology supports learning without replacing the important role of teachers.

In conclusion, Artificial Intelligence and the National Education Policy 2020 together aim to transform the Indian education system. By integrating modern technologies with education, the policy helps prepare students for the challenges of the future. If implemented properly, AI can make education more effective, innovative, and accessible for all learners.

Ku.Pranjali Dhokane
(B.Sc.III)

Education in the Mother Tongue, But Zilla Parishad Schools Are Closing

Education in the mother tongue is considered very important for the overall development of children. When students learn in their own language, they understand subjects better and develop strong thinking skills. Recognizing this importance, the has clearly stated that primary education should be given in the mother tongue or regional language. The policy also encourages higher education, including technical education like engineering and medical studies, to be available in regional languages. This step is meant to make education more inclusive and easier for students from rural backgrounds.

However, the ground reality is very different. In many rural areas of , Marathi medium schools run by the are gradually closing down. These schools were once the backbone of rural education. They provided free and accessible education to thousands of poor and rural children. But today, due to various reasons, the number of students studying in these schools is continuously decreasing.

One of the major reasons behind this situation is the growing popularity of private English medium schools. Even in villages, many private institutions have started English medium education. Parents believe that learning English will help their children get better jobs and opportunities in the future. Because of this belief, many parents prefer to send their children to English medium schools instead of Marathi medium government schools.

Another factor is the increasing influence of convent-style education and the belief that English is the language of success. Some parents and even a few teachers feel that if a child studies in a Marathi medium school, he or she may not be able to compete in higher education or professional careers. Due to this mindset, many students are moving away from Marathi medium schools.

As a result, several Zilla Parishad schools in rural areas now have very few students. When the number of students falls below a certain level, these schools are often merged with nearby schools or completely shut down. This is creating a serious problem for rural education.

It is true that many English medium schools provide modern facilities, better infrastructure, and advanced teaching methods. However, these schools usually charge high fees. For many rural families, especially farmers and laborers, paying these fees regularly may become difficult in the future. At present, some parents are trying to manage the expenses, but increasing costs may become a heavy burden for them.

If Zilla Parishad schools continue to close, a serious question will arise: where will poor children get their education? Primary

education may be compulsory by law, but if government schools disappear from villages, children from economically weaker families may not be able to afford private education. This could create inequality in the education system.

Another important concern is that the National Education Policy promotes education in the mother tongue. If Marathi medium schools disappear, it will become difficult to achieve this objective. Education in the mother tongue not only helps students understand their subjects better but also preserves local culture and language.

Therefore, society and the government must take this issue seriously. Government schools need better facilities, modern teaching methods, and motivated teachers so that parents regain confidence in them. Awareness should also be created among people about the importance of education in the mother tongue.

In conclusion, while learning English is important in today's global world, the survival of Marathi medium schools is equally necessary. If Zilla Parishad schools continue to close, it will weaken rural education and affect the goal of promoting mother tongue education. Therefore, citizens, teachers, and the government must work together to protect and strengthen these schools for the future of rural children.

Ku.Aswini Ingle
(B.Sc.II)

Renuka Mata – The Village Deity of Chikhli and a Symbol of Communal Harmony.

The annual fair and procession of is one of the most important religious and cultural traditions in . This festival is celebrated with great devotion and enthusiasm every year during the period of . The fair and the grand procession of the goddess have been an important part of the village tradition for nearly 400 years.

Renuka Mata is considered the village deity (Gramdaivat) of Chikhli. The temple of the goddess has always been known for its message of equality and unity. Even during the historical period when social discrimination and untouchability existed in many parts of society, the temple of Renuka Mata allowed free entry to people of all communities. This tradition of equality and inclusiveness has continued for centuries and is still respected today.

One of the most remarkable parts of the festival is the grand procession of the goddess. During the Chaitra Purnima celebration, the idol of Renuka Mata is taken out in a ceremonial procession throughout the town. The procession lasts for almost 24 hours and passes through different streets and neighborhoods of the village. Devotees from different castes, religions, and social backgrounds participate in this procession with great devotion and excitement.

The idol of the goddess is traditionally placed in a decorated bullock cart and taken around the village. The sight of beautifully decorated bullock carts and pairs of bullocks adds a traditional charm to the procession. Along with this, musical bands, drums, and modern sound systems create a festive atmosphere. At many places along the route, fireworks are displayed to welcome the procession and express devotion to the goddess.

People from villages located 50 to 100 kilometers away also come to participate in this religious event. Devotees travel from different parts of the region to seek the blessings of Renuka Mata. For the convenience of the visiting devotees, many local residents and social groups arrange free food and breakfast facilities. Drinking water and resting places are also provided for pilgrims.

The local municipal council and various social organizations play an important role in managing the festival. They ensure proper arrangements for roads, cleanliness, drinking water, and safety during the procession. Volunteers from different communities also participate in maintaining order and helping the visiting devotees.

The most special aspect of this festival is the spirit of communal harmony and unity. People belonging to different religions and communities participate in the procession together. The festival becomes not only a religious event but also a symbol of social unity and cultural heritage. The message of equality and brotherhood given by Renuka Mata continues to inspire the people of Chikhli even today.

In conclusion, the annual fair and procession of Renuka Mata is not only a religious celebration but also a living example of harmony and tradition. For more than four centuries, this festival has united people of all communities and strengthened the cultural identity of Chikhli. The devotion of the people and the spirit of togetherness make Renuka Mata truly the beloved village deity of Chikhli and a symbol of communal harmony.

Ku. Prajwal Grihe
(B.A.II)

Pandharinath Patil
The Bhagirath of the River of Knowledge.

Education is one of the most powerful tools for social and economic development. In the history of , the name of is remembered with great respect. He devoted his life to spreading education in rural areas. Because he brought the flow of education to this region like the holy river Ganga, people often call him the "Bhagirath of the River of Knowledge."

Pandharinath Patil was also known as one of the early biographers of the great social reformer . He was deeply inspired by Phule's ideas of equality, social justice, and education for all. With these ideals in mind, he worked hard to provide educational opportunities to poor and rural students who did not have access to higher education in those days.

At that time, students from Buldhana district had to travel to faraway cities for higher education. This was difficult for many families, especially those from rural and poor backgrounds. Understanding this problem, Pandharinath Patil decided to bring educational institutions to the district itself. With this vision, he established and started .

Through this institution, many schools and colleges were started in different parts of Buldhana district. Today, there are four colleges and more than fifteen schools functioning under Shivaji Shikshan Sanstha in the district. These institutions have played a very important role in spreading education and improving the social and economic condition of the region.

Pandharinath Patil was also known for his concern for socially and economically weaker sections. He was often called "Dalit Mitra" because he always supported the education and development of marginalized communities. His main goal was to ensure that education should reach every section of society.

One of his unique ideas was that educational institutions should have agricultural land. The income from this land could be used to support the functioning of the college and help poor students. This idea helped many colleges continue their work without facing financial difficulties. His thoughts were also supported by great leaders like , who also believed in rural education and development.

Even today, the institutions of Shivaji Shikshan Sanstha continue to follow the principles and values given by Pandharinath Patil and Dr. Panjabrao Deshmukh. These colleges mainly work for students from rural areas and poor families.

One special thing about these colleges is their supportive environment for students. The college administration and teachers always try to help students who face financial problems. In many cases, students are given admission even if they cannot immediately pay their fees. Sometimes teachers themselves help by paying the fees of poor students, and sometimes the college also supports them through its funds.

Because of this supportive environment and quality education, many successful people have been educated in these institutions. Many former students have become doctors, engineers, lawyers, political leaders, and successful professionals in different fields. Their success shows the importance of the work started by Pandharinath Patil.

I am also a student of Shivaji College, and I feel very proud to be part of this institution. The activities organized in the college, the encouragement given to students, and the support from teachers and the principal create a very positive atmosphere for learning.

In conclusion, Pandharinath Patil made a great contribution to the field of education in Buldhana district. By establishing educational institutions, he opened the doors of higher education for thousands of rural students. Because of his great work, he is rightly remembered as the "Bhagirath of the River of Knowledge."

As a student of Shivaji College, it is a matter of pride and honor for me to write about such a great personality and the institution he founded.

Gajanan Jadhav
(B.A.III)

MEDIA COVERAGE

विदर्भ दर्पण — विविध वृत्त

श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात सेमिनार संपन्न

चिखलीत श्री संत गज

श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात आंतरमहाविद्यालयीन रसायनशास्त्र–भौतिकशास्त्र परिसंवादाची ज्ञानस्पर्धा संपन्न

चिखली/प्रतिनिधी : श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालय, चिखली येथे रसायनशास्त्र विभाग व भौतिकशास्त्र विभाग यांच्या संयुक्त विद्यमाने ...

परतवाडा टाईम्स

संपादक : नरेश तायवाडे

दि. 16-02-2026

श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात 'शेतकरी प्रबोधन कार्यशाळे'चे आयोजन

परीसर वृत्त — किसान सभा

श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात चार दिवसीय सॉफ्ट स्किल डेव्हलपमेंट कार्यशाळा संपन्न

चिखली/प्रतिनिधी : स्थानिक श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालय येथे ११ ते १४ फेब्रुवारी २०२६ या कालावधीत अंतिम वर्षाच्या विद्यार्थ्यांसाठी चार दिवसीय सॉफ्ट स्किल डेव्हलपमेंट कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले होते. ...

पुण्य नगरी

चिखलीत २० फेब्रुवारीला शेतकरी प्रबोधन कार्यशाळा व कृषी प्रदर्शन

चिखली, दि. १८ (प्रतिनिधी)

विदर्भातील घराघरात शिक्षणाची गंगा पोहोचवून सामान्यांसाठी शिक्षणाचे दालन खुले करणारे श्री शिवाजी शिक्षण संस्थेचे संस्थापक अध्यक्ष कृषिरत्न डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांच्या प्रेरणेने २० फेब्रुवारी २०२६ रोजी येथील श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात शेतकरी प्रबोधन कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले आहे.

कृषीविषयक विविध विषयांवर डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठातील तज्ज्ञ शास्त्रज्ञांचे मौल्यवान मार्गदर्शन लाभणार आहे. सोबतच, आधुनिक शेती तंत्रज्ञानाची माहिती देणाऱ्या कृषी-प्रदर्शनीचे आयोजनदेखील करण्यात आले आहे. ...

तरुण भारत

शेतकरी प्रबोधन कार्यशाळेचे उत्साहात उद्घाटन

सकाळ

करवंड महोत्सवासाठी प्रशासन सज्ज

तहसीलदारांकडून आढावा; 'सकाळ'चा स्मारकासाठी पुढाकार

दैनिक किसान सभा

बुधवार २८ जानेवारी २०२६ — पृष्ठे : ४

गणराज्य दिनानिमित्त श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात विद्यार्थी गुणगौरव व बक्षीस वितरण समारंभ

चिखली/प्रतिनिधी : श्री शिवाजी शिक्षण संस्था, अमरावती संचलित श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालय, चिखली येथे ...

MEDIA COVERAGE

दैनिक **बातमी जगत**

श्री शिवाजीच्या तीन खेळाडूंची अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ क्रॉस कंट्री स्पर्धेसाठी निवड

बातमी जगत | प्रतिनिधी

✦ जाकीर खान

चिखलीत 'बोलींचा जागर – २०२६'चे आयोजन

बातमी जगत | प्रतिनिधी

✦ जाकीर खान

झुंजार दस्तक

श्री.शिवाजी महाविद्यालयात रक्तदान व आरोग्य तपासणी शिबिर संपन्न.

परीसर वृत्त — **किसान सभा**

शिवाजी विज्ञान,कला महाविद्यालयात मेहंदी स्पर्धेला उत्साही प्रतिसाद

चिखली/प्रतिनिधी :

डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांच्या विचारांचे बीजांकुरण्यासाठी निबंध स्पर्धेचे आयोजन

झुंजार दस्तक

शिवाजी महाविद्यालय, चिखली येथे 'शाम-ए-ग़ज़ल' कार्यक्रमाचे यशस्वी आयोजन.

श्री शिवाजी महाविद्यालयात रांगोळी स्पर्धा उत्साहात संपन्न

परीसर वृत्त — **किसान सभा**

श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात प्रश्नमंजुषा स्पर्धा

चिखली/प्रतिनिधी :

दैनिक **किसान सभा**

प्रतिनिधी नेमणे आहेत

MEDIA COVERAGE

दैनिक विदर्भ दस्तक

डॉ. पंजाबराव देशमुख जयंतीनिमित्त धुळे जिल्ह्यात विशेष व्याख्यानमाला संपन्न

चिखली (प्रतिनिधी)

दैनिक किसान सभा

श्री शिवाजी महाविद्यालयात डॉ. पंजाबराव देशमुख जयंती चे आयोजन

परीसर वृत्त — किसान सभा

श्री.शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात ग्रंथप्रदर्शन संपन्न

चिखली/प्रतिनिधी :

दैनिक विदर्भ दस्तक

श्री शिवाजी महाविद्यालयात हास्यकवी संमेलनात हास्याचा जल्लोष

चिखली (प्रतिनिधी)

झुंजार दस्तक — शनिवार दि. २७

श्री शिवाजी महाविद्यालयात परंपरेला स्पर्धेची जोड देणारी थाळी सजावट स्पर्धा उत्साहात साजरी...

श्री.शिवाजी महाविद्यालयात वार्षिक स्नेहसंमेलनाचे भव्य उद्घाटन

चिखली (दर्पण वृत्तसेवा) :

...र्य ते शिवकाल... इतिहासाच्या साक्षीदार नाण्यांचे ...ी शिवाजी महाविद्यालयात भव्य प्रदर्शन संपन्न !"

श्री.शिवाजी महाविद्यालयात क्रीडा महोत्सव २०२५ चे उद्घाटन

चिखली/प्रतिनीधी :

MEDIA COVERAGE

दैनिक विदर्भ दूरदर्शक

श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात बौद्धिक संपदा हक्कांवर राज्यस्तरीय कार्यशाळेचे आयोजन

चिखली (प्रतिनिधी) : पीएम-उषा (PM-USHA) योजनेअंतर्गत तसेच महाराष्ट्र राज्य फॅकल्टी डेव्हलपमेंट अकॅडमी, पुणे यांच्या सहकार्याने श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालय, चिखली येथे बौद्धिक संपदा हक्क (IPR) या विषयावर एकदिवसीय राज्यस्तरीय कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले आहे.

या कार्यशाळेची संकल्पना श्री शिवाजी शिक्षण संस्था, अमरावतीचे अध्यक्ष मा. हर्षवर्धन देशमुख यांची असून महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. प्रमोद आर. पडोळे यांच्या मार्गदर्शनाखाली व डॉ. राजेंद्र भास्कर (संचालक, कक्ष कार्यालय, मुंबई) यांच्या नेतृत्वाखाली हा उपक्रम राबविण्यात येत आहे. कार्यशाळेचे आयोजन IQAC समन्वयक डॉ. व्ही. यू. पोच्छी तसेच PM-उषा समन्वयक व आयोजक सचिव डॉ. एस. आर. जुमळकर यांच्या नेतृत्वाखाली करण्यात आले आहे. या राज्यस्तरीय कार्यशाळेत हरित ऊर्जा व शिक्षण क्षेत्रातील युवा संशोधक हर्षल सुरेशराव गटकिने (नागपूर) तसेच ग्रीन कार्बोहायड्रेटचे संस्थापक व अध्यक्ष डॉ. अजिंक्य रवींद्र कोडुलकर (नागपूर) हे तज्ज्ञ मार्गदर्शन करणार आहेत. कार्यशाळेत बौद्धिक संपदा हक्कांचे महत्त्व, पेटंट, कॉपीराइट, ट्रेडमार्क तसेच संशोधन व नवोपक्रमातील संधी यावर सविस्तर चर्चा होणार आहे. सदर कार्यशाळा दि. २० डिसेंबर २०२५ रोजी सकाळी १० ते दुपारी १.१५ आणि दुपारी १.४५ ते सायंकाळी ५ या दोन सत्रांत पार पडणार आहे. प्राध्यापक, संशोधक व विद्यार्थ्यांसाठी ही कार्यशाळा अत्यंत ...

श्री.शिवाजी महाविद्यालयात डॉ.पंजाबराव देशमुख जयंती उत्सवाचे आयोजन

चिखली/प्रतिनीधी : स्थानिक श्री. शिवाजी महाविद्यालयात, संस्थापक अध्यक्ष डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांच्या १२७ व्या जयंती उत्सवाचे आयोजन महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. प्रमोद पडोळे यांच्या मार्गदर्शनात २३ डिसेंबर ते ३० डिसेंबर दरम्यान आयोजित करण्यात आले आहे. ...

श्री शिवाजी महाविद्यालयात कला शाखेचा दिक्षारंभ संपन्न

चिखली/प्रतिनीधी : स्थानिक श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात कला विभागाच्या वतीने दीक्षारंभाचे आयोजन करण्यात आले. ...

परिसर वृत्त — किसान सभा

श्री शिवाजी महाविद्यालयात कृषी आधारित उद्योजकता विकास प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम संपन्न

महिला दिन निबंध स्पर्धा; ओम परीहार प्रथम, वैष्णवी मांगुळकर द्वितीय

महिला दिनानिमित्त श्री शिवाजी महाविद्यालयात निबंध स्पर्धा

चिखली/प्रतिनीधी : स्थानिक श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयाच्या महिला कक्षातर्फे जागतिक महिला दिन उत्साहपूर्ण वातावरणात साजरा करण्यात आला. महिला सक्षमीकरण, समाजातील महिलांचे योगदान आणि विद्यार्थ्यांमध्ये महिला विषयक जाणीव निर्माण व्हावी या उद्देशाने विविध उपक्रमांचे आयोजन करण्यात आले. याच अनुषंगाने समर्थ महिला, समर्थ भारत या विषयावर निबंध स्पर्धेचे आयोजन करण्यात आले होते. विद्यार्थ्यांनी या स्पर्धेला उत्स्फूर्त प्रतिसाद देत महिला सक्षमीकरण, शिक्षण, सामाजिक प्रगती आणि राष्ट्रनिर्मितीत महिलांची भूमिका या विषयांवर आपले ...

श्री शिवाजी विज्ञान व कला महाविद्यालयात सामाजिक समता सप्ताहाची प्रेरणादायी सुरुवात

Update

चिखली येथील दोन विद्यार्थिनी गुणवत्ता यादीत!

चिखली : शिवाजी विज्ञान व कला ...

पुण्य नगरी

प्लेसमेंटमध्ये ७० विद्यार्थ्यांची नामांकित कंपन्यांत निवड

जननी

संस्कृत विभाग

त्यागमूर्ति राम

रामः भारतीयसंस्कृतेः आदर्शपुरुषः मन्यते। सः सत्यस्य, धर्मस्य तथा त्यागस्य प्रतीकः आसीत। रामस्य जीवनं केवलं राजकुमारस्य कथा न, अपि तु आदर्शजीवनस्य उत्तमं उदाहरणम अस्ति। अतः रामः त्यागमूति इति नाम्ना प्रसिद्धः अस्ति।

रामः अयोध्यानगरस्य राजा दशरथस्य पुत्रः आसीत। सः अत्यन्तं विनयी, सत्यप्रियः तथा धर्मनिष्ठः आसीत। बाल्यकालात एव रामः गुरूणां प्रति सम्मानं, जनानां प्रति दया तथा कर्तव्यपालनस्य महत्त्वं अवगतम। तस्य जीवनस्य प्रत्येकः क्षणः धर्मपालनाय समर्पितः आसीत।

यदा रामस्य राज्याभिषेकस्य समयः समीपः आसीत, तदा दशरथस्य पत्नी कैकेयी स्वस्य वरदानानुसारं रामस्य वनवासं याचितवती। पितुः वचनं रक्षितुमब रामः राज्यं, सुखं, ऐश्वर्यं च त्यक्त्वा चतुर्दशवर्षाणि वनवासं स्वीकृतवान। एषः महान त्यागः रामस्य चरित्रस्य श्रेष्ठतां दर्शयति।

रामः केवलं स्वस्य सुखस्य त्यागं न कृतवान, अपि तु धर्मस्य रक्षणाय अपि संघर्षं कृतवान। वनवासकाले तस्य पत्नी सीता तथा भ्राता लक्ष्मणः तेन सह वनं गतवन्तौ। तत्र अनेकानि कष्टानि अनुभवितानि, किन्तु रामः कदापि धर्ममार्गात न विचलितः

वनवासकाले लङ्.काधिपतिना रावणेन सीता हृता। तदा रामः धर्मस्य तथा न्यायस्य रक्षणाय युद्धं कृतवान्। अन्ते रामः रावणं पराजित्य सीतां पुनः प्राप्तवान। एषा कथा अधर्मस्य उपरि धर्मस्य विजयस्य प्रतीकः अस्ति।

रामस्य जीवनस्य अन्यः महत्त्वपूर्णः त्यागः अपि अस्ति। अयोध्यां प्रत्यागत्य रामः जनानां मतं तथा राज्यस्य मर्यादां रक्षितुमब स्वस्य प्रियाम् अपि सीतां वनं प्रेषितवान्। एषः निर्णयः अत्यन्तं कठिनः आसीत्, किन्तु रामः सदैव राजधर्मं व्यक्तिगतसुखात् अधिकं मन्यते स्म।

रामः आदर्शपुत्रः, आदर्शभ्राता, आदर्शपति तथा आदर्श राजा आसीत्। तस्य शासनं ''रामराराज्यम्'' इति प्रसिद्धम, यत्र सर्वे जनाः सुखिनः आसन् तथा धर्मः सर्वत्र प्रतिष्ठितः आसीत्।

अन्ते वयं वदामः यतब रामस्य जीवनं त्यागस्य, सत्यस्य तथा धर्मपालनस्य अद्भुतं उदाहरणम् अस्ति। तस्य आदर्शाः अद्यापि मानवजीवनाय मार्गदर्शकाः सन्ति। अतः रामः सम्पूर्णमानवजार्ते आदर्शः तथा त्यागमूर्ति इति कथ्यते।

रामलक्ष्मणभरतयोः भ्रातृप्रेम

रामः लक्ष्मणः भरतः च,
त्रयः भ्रातरः प्रियाः सदा।
तेषां मध्ये प्रेम महान्,

धर्ममार्गे स्थिताः सदा।।
रामस्य सेवां लक्ष्मणः,
वनवासेऽपि अकरोत् सदा।
भरतः अपि रामं स्मृत्वा,
राज्यं त्यक्त्वा न्यवसत् सदा।।

भ्रातृप्रेम आदर्शरूपम्,
भारते प्रसिद्धमब सदा।
एषा कथा शिक्षां ददाति,
भ्रातृस्नेहस्य महत्त्वत्चम्।।

कु.साक्षी श्रीवास्तव
(B.A.I)

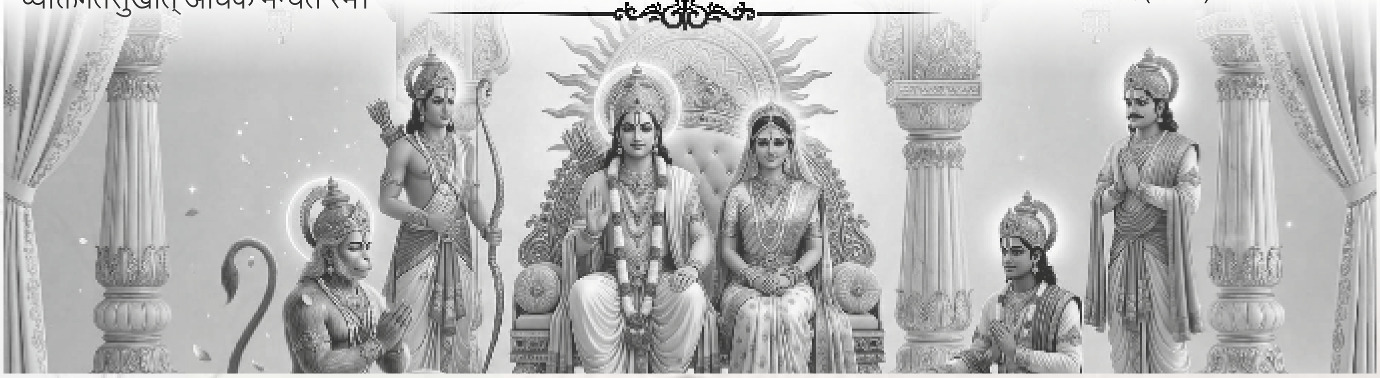

आचार्यचाणक्यस्य जीवनम् तथा तस्य अर्थशास्त्रस्य महत्त्वम्

प्राचीनभारतस्य महान् राजनीतिज्ञः, दार्शनिकः तथा अर्थशास्त्रविद् आसीत्। सः कौटिल्यः अथवा विष्णुगुप्तः इति नाम्ना अपि प्रसिद्धः आसीत्। आचार्यचाणक्यः तक्षशिलाविश्वविद्यालये महान् आचार्यः आसीत्। ते न राजनीति, अर्थशास्त्र, कूटनीति तथा राज्यव्यवस्थायाः गूढज्ञानं प्राप्तम्।

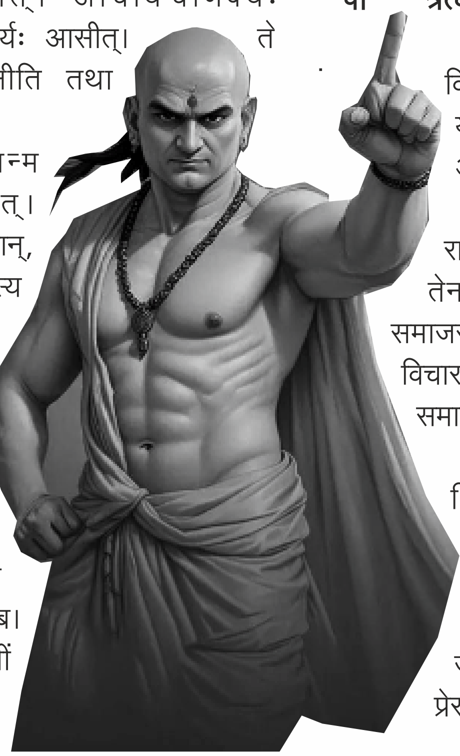

आचार्यचाणक्यस्य जन्म प्राचीनकाले भारतदेशे अभवत्। बाल्यकालात् एव सः अत्यन्तं बुद्धिमान्, साहसी तथा दूरदर्शी आसीतब। तस्य जीवनस्य मुख्यलक्ष्यं राष्ट्रस्य सुदृढता तथा समाजस्य कल्याणमब आसीतब। तेन स्वस्य बुद्ध्या तथा परिश्रमेण प्राचीनभारते शक्तिशालिनी राज्यव्यवस्था निर्मिता।

आचार्यचाणक्यः इत्यस्य महान् गुरुः तथा मार्गदर्शकः आसीतब। तेन चन्द्रगुप्तं शिक्षयित्वा शक्तिशालीं राजव्यवस्थां स्थापयितुम् प्रेरितवान्। तयोः संयुक्तप्रयत्नेन मौर्यसाम्राज्यस्य स्थापना अभवतब। एषा घटना भारतीयइतिहासे अत्यन्तं महत्त्वपूर्णा आसीत्।

आचार्यचाणक्येन लिखितः ''अर्थशास्त्र'' नाम ग्रन्थः अत्यन्तं प्रसिद्धः अस्ति। अस्मिन् ग्रन्थे राज्यव्यवस्था, अर्थव्यवस्था, कूटनीति, सुरक्षा तथा समाजव्यवस्था इत्यादीनां विषयाणां विस्तृतं वर्णनं कृतम् अस्ति। तस्य ग्रन्थे अनेकाः नीति–वचनानि अपि सन्ति, ये आजापि जनान् मार्गदर्शनं कुर्वन्ति।

अर्थशास्त्रे एकः प्रसिद्धः श्लोकः अस्ति –

''सुखस्य मूलं धर्मः, धर्मस्य मूलमब अर्थः।
अर्थस्य मूलं राज्यं, राज्यस्य मूलम् इन्द्रियजयः।।

अस्य श्लोकस्य अर्थः अस्ति यतब सुखस्य आधारः धर्मः अस्ति। धर्मस्य पालनार्थं अर्थस्य आवश्यकता भवति। अर्थस्य रक्षणार्थं सुदृढं राज्यं आवश्यकम्, तथा राज्यस्य सुशासनार्थं राज्ञः इन्द्रियनिग्रहः अत्यन्तं महत्त्वपूर्णः अस्ति। एषा शिक्षा अद्यापि शासनव्यवस्थायां अत्यन्तं उपयोगी अस्ति।

अन्यः अपि चाणक्यस्य प्रसिद्धः नीति–वचनः अस्ति –

**''विद्या ददाति विनयं, विनयादब याति पात्रतामब।
पा त्रत्वातब धनमाप्नोति, धनातब धर्मं ततः सुखम्।।''**

अस्य श्लोकस्य भावः अस्ति यत् विद्या मनुष्य विनयी करोति। विनयात् मनुष्यः योग्यः भवति। योग्यता प्राप्ते सति धनं लभते, ततः धर्मपालनं कृत्वा अन्ते सुखं प्राप्नोति।

आचार्यचाणक्यस्य जीवनं दृढसंकल्पस्य, राष्ट्रभक्तेः तथा बुद्धिमत्तायाः अद्भुतं उदाहरणम् अस्ति। तेन केवलं राजनैतिकसिद्धान्तान् एवन, अपितु समाजस्य नैतिकमूल्यानि अपि प्रतिपादितानि। तस्य विचाराः अद्यापि आधुनिकराजनीतौ, अर्थव्यवस्थायां तथा समाजव्यवस्थायां अत्यन्तं प्रासङ्.गिकाः सन्ति।

अन्ते वयं वदामः यतब आचार्यचाणक्यः महान् शिक्षकः, दूरदर्शी राजनीतिज्ञः तथा उत्कृष्टः अर्थशास्त्रविद् आसीत्। तस्य ''र्अुशास्त्र'' ग्रन्थः भारतीयराजनीतिविज्ञानस्य मूलाधारः इति मन्यते। अतः आचार्यचाणक्यस्य जीवनं तथा तस्य उपदेशाः सर्वेषां जनानां कृते प्रेरणास्रोतः सन्ति।

आचार्यचाणक्यः

आचार्यचाणक्यः महान् नीतिज्ञः,
बुद्धिमत्ता यस्य अद्भुता।

तक्षशिलायां सः आचार्यः,
विद्यां दत्तवान् शिष्येभ्यः।।

चन्द्रगुप्तं सः शिक्षितवान्,
साम्राज्यं स्थापयितवान्।

अर्थशास्त्रं ग्रन्थं लिखित्वा,
नीतिमार्गं दर्शितवान्।।

तस्य जीवनं प्रेरणादायकम्,
भारतस्य गौरवं वर्धितम्।।

कु मानसी श्रीवास्तव
(B.A.I)

संस्कृतसाहित्यस्य प्रभुः कविः कालीदासः

कुलगुरुः कालीदासः भारतीयसंस्कृतसाहित्यस्य महान् कविः, नाट्यकारः च आसीत्। सः संस्कृतसाहित्ये सुवर्णयुगस्य प्रतिनिधिः इति मान्यते। तस्य जन्मकाले विषये निश्चित ऐतिहासिक प्रमाणं नास्ति, किन्तु विद्वान् अनुमानयन्ति यत् सः गुप्तकालस्य ४–५ शतकं ईस्वीपूर्वे जीवितः। बाल्ये एव सः प्रतिभासम्पन्नः, विद्वानब च आसीत्। तस्य जीवनं केवलं काव्यसर्जनाय न, अपि तु भारतीयसंस्कृतेः संरक्षणाय अपि समर्पितम् आसीत्।

कालीदासस्य साहित्यं बहुधा काव्य, महाकाव्य, नाट्य, स्तोत्र, लघुकाव्ये च विभक्तमब। तस्य प्रसिद्धानि ग्रन्थानि – मेघदूतम्, ऋतुसंहारः, कुमारसंभवम्, रघुवंशम्, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, मालविकाग्निमित्रम् इत्येते। कालीदासः केवलं कविः न, अपि तु नाट्यकारः अपि आसीत्। तस्य नाट्येषु मानवचरित्रस्य सूक्ष्मचित्रणं, प्रेम, हास्य, दुःख च अत्यन्तं प्रभावकारीतया व्यक्तमब।

कालीदासस्य काव्यशैली भावपूर्णा, अलंकारयुक्ता, सौंदर्यप्रधान च आसीत्। ''मेघदूत'' इत्यस्मिन् काव्ये, सः प्रेयसी प्रति स्नेहम्, प्रकृतेः सौंदर्यं च उत्कृष्टतया चित्रितवान्। ऋतुसंहारं इत्यस्मिन् ग्रन्थे ऋतूनां विविधता, निसर्गसौंदर्यं, लोकजीवनं च सुन्दरतया वर्णितम्। कुमारसंभवम् रघुवंशम् च केवलं इतिहासकथनं न, अपि तु राजकुमारस्य मनोभावानां, वीरत्वस्य च उत्तमचित्रणं प्रस्तुतवन्ति। अभिज्ञानशाकुन्तलम् नाट्ये सौंदर्य, प्रेम, नीति, राजव्यवस्था च समन्वित रूपेण दृश्यते।

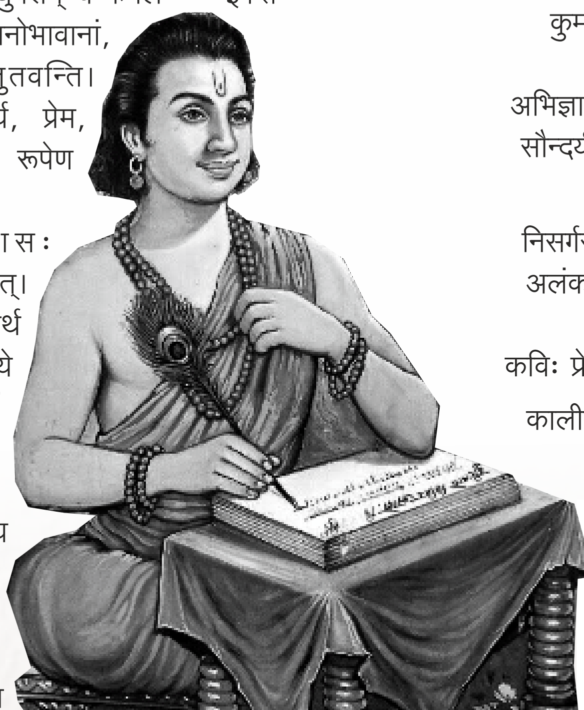

कुलगुरुः कालीदासः संस्कृतसाहित्यस्य आदर्शः आसीत्। तस्य ग्रन्थाः अनेकविद्वानां अध्ययनार्थ मार्गदर्शिका भवन्ति। तस्य साहित्ये निसर्गसौंदर्यं, मानवीभावानां सूक्ष्मचित्रणं, अलंकारप्रयोगः, दार्शनिकविचारः च अत्यन्त सुबोधतया अभिव्यक्ताः। कालीदासस्य कार्येण संस्कृतकाव्ये नवचैतन्यं प्राप्तमब।

कालीदासस्य योगदानं भारतीयसाहित्ये अद्वितीयम्। तस्य रचनाः शिक्षार्थिनां, कवीजनानां च प्रेरणास्रोताः। काव्यसौंदर्यस्य अभ्यासे, नाट्यकले अभ्यासे च तस्य ग्रन्थाः अनिवार्याः। संस्कृतसाहित्ये यः सुवर्णयुगः, तस्य प्रतिष्ठापनं कालीदासेन कृतम्।

संक्षेपे वयं वदामः यतब कुलगुरुः कालीदासः केवलं कविः न, अपि तु नाट्यकारः, तत्त्वज्ञः, संस्कृतसाहित्ये प्रभुः च आसीत्। तस्य रचनाः, शैली, काव्यसौंदर्यं च भारतीयसाहित्ये सदा स्मरणीयं सन्ति। संस्कृतसाहित्यस्य प्रभुः कविः कालीदासस्य जीवनं युवानां प्रेरणास्रोतं सदा भविष्यति।

काव्यसौन्दर्यस्य कुलगुरुः कालीदासः

कुलगुरुः कविः कालीदासः,
साहित्ये सदा प्रभुः तेजसः।

काव्यसौन्दर्यस्य साधकः,
भावानां चित्रकला च श्रेष्ठः।।

मेघदूतं, ऋतुसंहारं च,
कुमारसंभवं रघुवंशं च।

अभिज्ञानशाकुन्तलमब नाट्ये,
सौन्दर्यं, प्रेम, नीति दृश्यते।।

निसर्गसौन्दर्यं, मानवभावाः,
अलंकारशक्तिः च प्रकाशते।

कविः प्रेरकः, विद्यार्थिनां हिते,
कालीदासः सदा स्मरणीयः॥

कु नंदिनी श्रीवास्तव
(B.A.I)

छत्रपती
संभाजीराजे महाराज

छत्रपती संभाजीराजे महाराजः मराठा साम्राज्यस्य वीरः तथा आदर्शः राजा आसीत्। सः छत्रपती शिवाजी महाराजस्य ज्येष्ठपुत्रः आसीत्। बाल्यकालात् एव सः बुद्धिमान्, धर्मनिष्ठः, धैर्यशीलः तथा वीरः आसीत्। तस्य शिक्षायाः, युद्धकौशलेषु च अद्भुतं निपुणत्वं आसीत्। बाल्ये एव सः गुरूणां आज्ञा पालनं, अनुशासनं च अवलंब्य राष्ट्रसेवायै मनोयोगं समर्पयत्।

संभाजीराजे महाराजः युद्धकौशले अत्यन्तं निपुणः आसीत्। मुघलसेनापतेः औरंगजेबस्य आक्रमणकालिके सः मराठासाम्राज्यं रक्षितवान्। रणकौशले, रणनीतिषु च तस्य प्रतिभा अद्वितीयः आसीत्। सः सैनिकानां मनोबलं वृद्धिं कुर्वनब शत्रुं पराजितवान्। केवलं युद्धशूरः न, अपि तु न्यायप्रियः तथा धर्मनिष्ठः शासनकर्तारः अपि आसीत्। सः प्रजायाः कल्याणार्थं अनेकानि नियमाः संस्थापयत्, कृषिकार्यार्थं प्रयत्नं कृतवान्, करप्रणाली सुव्यवस्थितं च स्थापयत्।

संभाजीराजे महाराजस्य जीवनं त्यागयुक्तं आसीत्। स्वकीयसुखं, ऐश्वर्यं च सः राज्यस्य तथा धर्मस्य रक्षणाय त्यक्तवान्। वनवासे, युद्धे तथा बंदीगृहस्थिते अपि सः दृढसंकल्पः, धैर्यं च अवलंब्य राष्ट्रसेवा चिन्तयामास। सः शत्रुं पराजयित्वा प्रजायाः सुरक्षा, सुखं तथा कल्याणं चिन्तयामास।

संभाजीराजे महाराजः केवलं पराक्रमी न, अपि तु प्रशासनयोग्यः अपि आसीत्। तस्य राज्यव्यवस्थायाः सुशासनाय, न्यायपालनाय, कृषिकार्यार्थं च अनेकानि कार्याणि कृतानि। सः प्रत्येकस्य सैनिकस्य, प्रजायाः तथा मंत्रीणां मनोबलं वृद्धिं कुर्वन् न्यायं, धर्मं च प्रतिष्ठापयत्।

संभाजीराजे महाराजस्य जीवनं त्यागस्य, वीरतायाः, धर्मपालनस्य तथा राष्ट्रसेवास्य अद्भुतं उदाहरणम् अस्ति। तस्य पराक्रमं, धैर्यं, युद्धनीति, न्यायप्रियता च मराठा साम्राज्यस्य विकासाय अत्यन्तं महत्त्वपूर्णं आसीत्। इतिहासे सः वीरतेः, पराक्रमस्य तथा धर्मनिष्ठायाः प्रतीकः इति स्मर्यते।

अद्यापि संभाजीराजे महाराजस्य आदर्शः भारतीययोव्यानां प्रेरणास्रोतः अस्ति। सः वीरराजा एव न, अपि तु आदर्शशासकः तथा त्यागमूर्ति अपि आसीत्। तस्य जीवनं युवानां साहसस्य, त्यागस्य, धैर्यस्य च मार्गदर्शकं अस्ति। तस्य आदर्शः प्रत्येकस्य व्यक्तेः जीवनस्य मार्गदर्शनाय अत्यन्तं उपयोगी। अतः संभाजीराजे महाराजः केवलं वीरः न, अपि तु मराठा गौरवस्य स्थायि स्तम्भः च इति कथ्यते।

छत्रपती संभाजीराजे महाराज

छत्रपती संभाजी वीरः,
मराठासम्राज्यस्य शिरोमणिः।

शौर्यं, त्यागं धर्मपालनं,
सर्वत्र दीपः मानवानाम्।।

युद्धे पराक्रमः प्रदर्शितः,
सैनिकानां मनोबलं वृद्धिं कृतम्।

धैर्यं, न्यायं राष्ट्रसेवा,
सर्वत्र पूज्यः तस्य जीवनम।।

राज्यं त्यक्त्वा धर्मसंग्रहे,
विवेकयुक्तं निर्णयं कृतम्।

वीरता, पराक्रम, त्यागं च,
मराठायाः गौरवोऽस्मिन् सदा।।

भागवत काळे
(B.A.I)

स्वामी विवेकानन्दः

आधुनिकभारतस्य महान् सन्तः, दार्शनिकः तथा युवानां प्रेरणास्रोतः आसीत्। तस्य जीवनं भारतीयसंस्कृतेः, अध्यात्मस्य तथा राष्ट्रसेवायाः उत्तमं उदाहरणम् अस्ति। स्वामी विवेकानन्दः १२ जनवरी १८६३ तमे वर्षे नगरे जन्म प्राप्नोत्। तस्य बाल्यनाम नरेन्द्रनाथ दत्त इति आसीत्। तस्य पिता विश्वनाथ दत्तः प्रसिद्धः वकीलः आसीत् तथा माता भुवनेश्वरी देवी धार्मिकस्वभावा आसीत्। मातुः संस्कारैः तस्य व्यक्तित्वे गम्भीरः आध्यात्मिकभावः विकसितः।

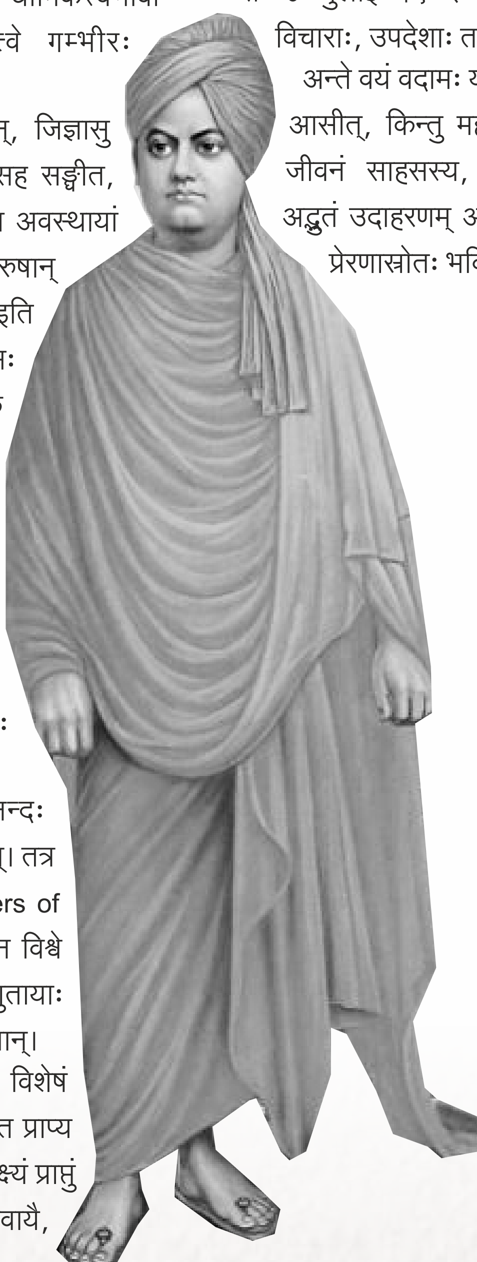

बाल्यावस्थायामेव नरेन्द्रनाथः बुद्धिमान्, जिज्ञासु तथा साहसी छात्रः आसीत्। सः अध्ययनस्य सह सङ्गीत, क्रीडा तथा ध्यानस्य अपि रुचिं दर्शितवान्। युवा अवस्थायां सः ईश्वरस्य सत्यं ज्ञातुं इच्छन् अनेकान् महापुरुषान् अपृच्छत्। अन्ततः सः महान् आध्यात्मिकगुरुं इति सन्तं प्राप्तवान्। रामकृष्णपरमहंसस्य सान्निध्ये सः अध्यात्मज्ञानं प्राप्तवान् तथा जीवनस्य वास्तविकं अर्थं अवगतम्।

गुरोः देहावसानानन्तरं नरेन्द्रनाथः संन्यासजीवनं स्वीकृतवान् तथा ‘‘विवेकानन्द’’ इति नाम्ना प्रसिद्धः अभवत्। सः भारतस्य विभिन्नप्रदेशेषु भ्रमणं कृत्वा जनजीवनं दृष्ट्वान्। तदा सः अवबोधितवान् यत् भारतदेशस्य उन्नतिः शिक्षया, आत्मविश्वासेन तथा आध्यात्मिकमूल्यैः सम्भवति।

१८९३ तमे वर्षे स्वामी विवेकानन्दः अमेरिकादेशे आयोजिते धर्मसभायां भागं गृहीतवान्। तत्र तेन कृतं प्रसिद्धं भाषणं “Sisters and Brothers of America” इति वाक्येन आरब्धम्। तस्य भाषणेन विश्वे भारतीयधर्मस्य, वेदान्तदर्शनस्य तथा सहिष्णुतायाः महिमा प्रकाशितः। तदा सः विश्वव्यापी कीर्तिं प्राप्तवान्।

स्वामी विवेकानन्दः युवानां प्रेरणायै विशेषं महत्त्वं दत्तवान्। सः अवदतब यत् ‘‘उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत’’ – अर्थात् उत्थाय जाग्रत भवत, लक्ष्यं प्राप्तुं यत्नं कुर्वन्तु। सः भारतस्य युवान् स्वदेशसेवायै, आत्मविश्वासाय तथा चरित्रनिर्माणाय प्रेरितवान्।

स्वामी विवेकानन्दः १८९७ तमे वर्षे संस्थां थापयत्। अस्य संस्थायाः मुख्यं लक्ष्यं समाजसेवा, शिक्षाप्रसारः तथा आध्यात्मिकज्ञानस्य प्रचारः आसीत्। अद्यापि एषा संस्था शिक्षायाः, आरोग्यसेवायाः तथा समाजकल्याणस्य क्षेत्रेषु महत्त्वपूर्णं कार्यं करोति।

स्वामी विवेकानन्दस्य जीवनं अल्पकालिकम् आसीत्। सः ४ जुलाई १९०२ तमे वर्षे देहं त्यक्तवान्। किन्तु तस्य विचाराः, उपदेशाः तथा राष्ट्रभक्तिः अद्यापि जनान् प्रेरयन्ति। अन्ते वयं वदामः यत् स्वामी विवेकानन्दः केवलं सन्तः न आसीत्, किन्तु महान् राष्ट्रनिर्माता अपि आसीत्। तस्य जीवनं साहसस्य, सेवायाः तथा आध्यात्मिकज्ञानस्य अद्भुतं उदाहरणम् अस्ति। भारतस्य युवानां कृते सः सदा प्रेरणास्रोतः भविष्यति।

स्वामी विवेकानन्दः

महान् संन्यासी आसीत्,
भारतस्य गौरवं वर्धितवान्।

ज्ञानदीपं जगति प्रज्वाल्य,
युवान् मार्गं दर्शितवान।।

उत्तिष्ठत जाग्रत इति वाणी,
जनानां हृदये प्रेरणा।

धर्मसेवा राष्ट्रसेवाच,
तस्य जीवनस्य साधना।।

शिकागोसभायां प्रसिद्धः,
वेदान्तस्य प्रचारकः।

शक्तिं, श्रद्धां, आत्मविश्वासं,
युवेभ्यः दातुमब इच्छकः।।

भूषण देवकर
(B.A.I)

महात्मा गान्धी –
राष्ट्राय स्वजीवनं समर्पितवानब महानात्मा

भारतदेशस्य इतिहासे अत्यन्तं महान् नेता आसीत्। सः स्वस्य सम्पूर्णं जीवनं राष्ट्रस्य सेवायै जनकल्याणाय च समर्पितवान्। तस्य महान् त्यागः, नेतृत्वं, सत्यस्य अहिंसाया च प्रति निष्ठा कारणेन सः ''राष्ट्रपिता'' इति नाम्ना सम्मानितः अभवत्। तस्य जीवनं केवलं इतिहासस्य अध्यायः न, किन्तु आगामि पीढीनां प्रेरणास्रोतः अपि अस्ति।

महात्मा गान्धी सत्यस्य (सत्य) अहिंसाया (अहिंसा) च शक्तौ दृढं विश्वासं अकरोत्। सः जनानब अशिक्षयत् यत् महान् शत्रुः अपि शान्तिपूर्णेन मार्गेण नैतिकमूल्यैः च पराजितुं शक्यते। ब्रिटिशशासनकाले भारतस्य बहवः जनाः अन्यायेन पीडिताः आसन्। तदा गान्धी विभिन्नधर्मसम्प्रदायानां जातीनां प्रदेशानां च जनान् एकत्र कृत्वा स्वातन्त्र्याय अहिंसामार्गेण संघर्षं कर्तुं प्रेरितवान्।

गान्धी महोदयस्य महान् योगदानेषु एकं ''सत्याग्रहः'' इति सिद्धान्तः आसीत्। सत्याग्रहस्य अर्थः सत्यस्य पक्षे दृढतया स्थितिः। अस्य माध्यमेन जनाः हिंसां विना अन्यायस्य विरोधं कर्तुं शिक्षिताः। गान्धी मन्यते स्म यतब वास्तविकं बलं शस्त्रेषु न, किन्तु धैर्ये, संयमे, नैतिकशक्तौ च अस्ति। एषः विचारः कोटिशः भारतीयान् स्वातन्त्र्यसंग्रामे भागं ग्रहीतुं प्रेरितवान्।

सः ब्रिटिशशासनस्य विरोधे अनेकानब महत्वपूर्णानब आन्दोलनानब अपि अनयतब। १९२० तमे वर्षे इति आन्दोलनं प्रारब्धमब। अस्मिनब आन्दोलने भारतीयाः ब्रिटिशसंस्थाः विदेशीयवस्तूनि च बहिष्कृतवन्तः। एतेन राष्ट्रभावना भारतीयेषु दृढा अभवतब।

अनन्तरं १९३० तमे वर्षे प्रसिद्धः इति आन्दोलनः आयोजितः। गान्धी साबरमतीआश्रमातब डाण्डीग्रामपर्यन्तं दीर्घं पदयात्रां कृत्वा ब्रिटिशलवणकरस्य विरोधं कृतवानब। एषा यात्रा अन्यायपूर्णानां नियमाणां विरुद्धं प्रतिरोधस्य प्रतीकत्वेन प्रसिद्धा अभवतब।

पुनः १९४२ तमे वर्षे इति आन्दोलनं प्रारब्धमब। अस्य माध्यमेन गान्धी ब्रिटिशानब भारतं त्यक्तुं आह्वानं कृतवानब। ङ्करो वा मरोङ्ग इति तस्य घोषवाक्यं लक्षशः भारतीयानब स्वातन्त्र्यसंग्रामे प्रेरितवानब। अन्ततः १९४७ तमे वर्षे भारतः स्वातन्त्र्यं प्राप्तवानब।

स्वातन्त्र्यसंग्रामस्य अतिरिक्तं गान्धी सामाजिकसुधारकार्येषु अपि प्रवृत्तः आसीतब। सः अस्पृश्यताया विरोधं कृतवानब तथा सर्वेषां जनानां समानतां प्रतिष्ठापयितुं प्रयत्नं कृतवानब। सः सर्वधर्मसमभावं प्रचारितवानब। सरलजीवनं उच्चविचारः इति तस्य आदर्शः आसीत्। सः खादीवस्त्रस्य ग्रामोद्योगस्य च प्रचारं कृत्वा ग्रामविकासस्य महत्वं प्रतिपादितवान्।

अन्ते वयं वक्तुं शक्नुमः यतब महात्मा गान्धी महात्मनः जीवनं सत्यस्य, शान्तेः, त्यागस्य सेवाया च आदर्शः आसीत्। तस्य विचाराः अद्यापि विश्वे जनानब प्रेरयन्ति। तस्य राष्ट्राय कृतं योगदानं कदापि विस्मर्तुं न शक्यते। तस्य आदर्शाः आगामिन्याः पीढ्याः सदा मार्गदर्शनं करिष्यन्ति।

बापूजी – शान्तेः मार्गदर्शकः

हे बापूजी, त्वं महान्,
सत्यस्य मार्गं दर्शितवान्।
अहिंसाया दीपः त्वमेव,
भारतस्य गौरवं भवः।।

महात्मा गान्धी नाम ते जगति प्रसिद्धम्,
शान्तेः सन्देशः सर्वत्र प्रसृतः।
त्वया सह जनाः एकत्र मिलिताः,
स्वातन्त्र्यस्य स्वप्नं सिद्धमब अभवत्।।

सत्याग्रहस्य शक्तिं दर्शितवान्,
अन्यायस्य विरोधं अकरोत्।
करो वा मरो इति वचनं,
जनानां हृदये धैर्यं दत्तम्।।

सरलं जीवनं उच्चविचारः,
एवमेव त्वं जगत् शिक्षितवान्।
त्वदीया वाणी अद्यापि जीवति,
मानवानां मार्गं दर्शयति।।

हे बापूजी, वयं नमामः,
तव त्यागं स्मरामः सदा।
शान्तिः, सत्यं, प्रेम च,
त्वत्तः वयं शिक्षामः सदा।।

कु.वैष्णवी कूळसुंदर
(B.A.I)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जीवनम्

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरः भारतीय समाजस्य महान् धर्मसुधारकः, न्यायविदब, अर्थशास्त्रज्ञः, राजकारणी च आसीत्। सः १४ एप्रिलब १८९१ तमसि महाराष्ट्रप्रदेशे जन्म ग्रहितवान्। बाल्यकालात् एव सः अत्यन्तं बुद्धिमान्, दृढसंकल्पः तथा ज्ञानरुचिः आसीत्। तस्य बाल्यजीवनं कठिनतया परिपूर्णं आसीत्, किन्तु सः शिक्षा प्राप्त्यै न कदापि त्यक्तवान्।

बाबासाहेब आंबेडकरः भारतीय समाजस्य दलितवर्गस्य उद्धाराय जीवनं समर्पितवान्। सः सामाजिकभेद, अस्पृश्यता च अत्यन्तं विरोधीतवान्। सः सर्वजनानां समानाधिकारस्य समर्थकः आसीत्। बाल्ये एव सः इंग्लण्डे, अमेरिकायाम्, भारतदेशे च अध्ययनं कृतवान्। तेन अर्थशास्त्र, राजनीति विज्ञान, समाजशास्त्र च अत्यन्तं गहनं अध्ययनं कृतम्।

सः संविधानस्य निर्माता इति प्रसिद्धः। डॉ. आंबेडकरः भारतीयसंविधानस्य मुख्यलेखकः आसीत्। सः संविधानस्य माध्यमेन सामाजिकसमानता, धर्मनिरपेक्षता, न्यायप्रणाली च सुनिश्चितवान्। सः केवलं न्यायविद् न, अपि तु शिक्षाव्यवस्थायाः सुधारकः अपि आसीत्।

डॉ. आंबेडकरस्य जीवनं त्यागपूर्णं आसीत्। स्वकीयसुखं, वैयक्तिकसंपत्ति च सः समाजकल्याणाय त्यक्तवान्। तेन दलितवर्गस्य अधिकाराय अनेकानि आंदोलनानि चालयत। तस्य लेखनानि, प्रवचनानि च युवानां मध्ये जागरूकता उत्पन्नं कृतवन्ति।

सः जीवनं धर्मनिष्ठायाः, विद्यानिष्ठायाः तथा समाजसेवायाः अद्भुतं उदाहरणम्। सः भारतीयनागरिकानां अधिकारस्य, समानतायाः तथा न्यायस्य प्रतीकः आसीत्। डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरस्य जीवनं प्रेरकं, त्यागयुक्तं च युवानां जीवनमार्गदर्शनाय सदैव उपयोगी भविष्यति।

अन्ते वयं वदामः यतब डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरः केवलं न्यायविद् न, अपि तु समाजसुधारकः, संविधानकर्तारः, तथा प्रेरकः अपि आसीत्। तस्य विचाराः, लेखनानि, तथा कार्याणि भारतीयसामाजिकजीवनस्य आधारं नर्मितवन्ति।

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

बाल्येऽपि दृढसंकल्पी वीरः,
ज्ञानरत्नैः सज्जः सदा।।

असमानतां पराजयित्वा,
समानाधिकारं रचयामास।।

संविधानकर्तारः प्रख्यातः,
दलितवर्गस्य रक्षकः च।।

त्यागशीलः, धर्मनिष्ठः च,
भारतस्य गौरवोऽस्मिनब सदा।।

विद्यया, भाषया, लेखनैः च,
युवानां मनोबलं प्रवर्धितम्।।

सामाजिकसुधारकः भारतस्य,
गौरवोऽस्मिनब यथार्थतः सदा।।

कार्तिक बोर्डे
(B.A.II)

वीर सावरकरस्य जीवनम्

वीर सावरकरः भारतस्य स्वतन्त्रतासैनिकः, विचारकः, लेखकः च आसीत्। सः महात्मा सावरकर इति प्रसिद्धः आसीत्। तस्य जन्म २८ मे १८८३ तमसि महाराष्ट्रप्रदेशे झाला। बाल्यकालात् एव सः अत्यन्तं बुद्धिमान्, साहसी च आसीत्। सः देशप्रेमेण अत्यन्तं प्रेरितः आसीत्।

सावरकरस्य जीवनस्य मुख्यलक्ष्यं भारतस्य स्वतन्त्रता प्राप्तिः आसीत्। युवावस्थायामब एव सः राष्ट्रसेवायै समर्पितः अभवत्। सः छात्रजीवने संस्कृतस्य, इतिहासस्य, संस्कृतेः च अध्ययनं कृतवान्। तेन भारतीयसंस्कृतेः गौरवमब, भारतस्य इतिहासम्, तथा स्वतन्त्रतासंघर्षस्य महत्त्वम् अवगतम्।

सावरकरः क्रान्तिकारी च आसीत्। सः ब्रिटिशराज्यस्य अन्यायं, शोषणं च असह्यं मन्यते स्म। तेन देशस्य स्वतन्त्र्याय अनेकानि संगठनानि संस्थापितानि। सः युवानां प्रेरकः च आसीत्। तेन न केवलं लेखनं कृतम्, अपि तु समाजे जागरूकता निर्मितवती।

सावरकरस्य प्रसिद्ध ग्रन्थः ''भारतस्वराज्य'' अस्ति। अस्मिन् ग्रन्थे सः भारतस्य स्वतन्त्रतायै मार्गदर्शनम्, ब्रिटिशशासनस्य अन्यायस्य विवेचनम् च कृतवान्। तस्य विचाराः युवानां मध्ये राष्ट्रभक्तिं उत्पन्नं कुर्वन्ति।

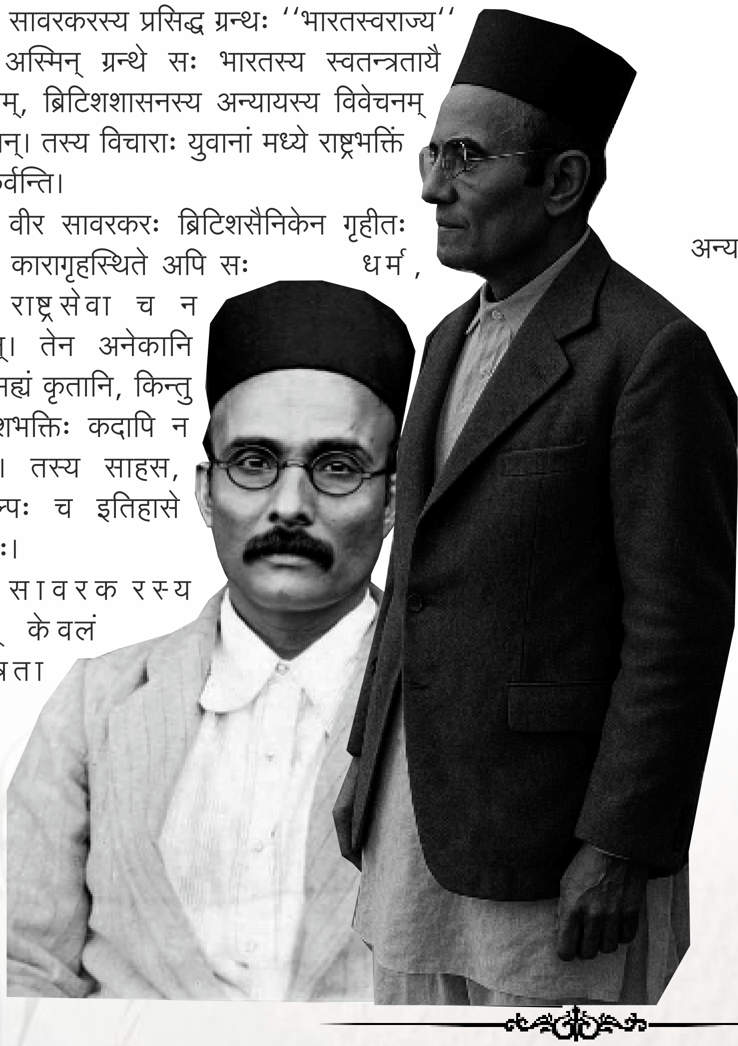

वीर सावरकरः ब्रिटिशसैनिकेन गृहीतः आसीत्। कारागृहस्थिते अपि सः धर्म, न्याय, राष्ट्रसेवा च न त्यक्तवान्। तेन अनेकानि कष्टानि सह्यं कृतानि, किन्तु तस्य देशभक्तिः कदापि न क्षीणिता। तस्य साहस, दृढसंकल्पः च इतिहासे स्मरणीयः।

सावरकरस्य जीवनम् केवलं स्वतन्त्रता संग्रामस्य कथा न, अपि तु राष्ट्रसेवायाः, ज्ञानस्य तथा साहित्यस्य उदाहरणम् अपि। तेन समाजे नीतिमूल्यानि, धर्मनिष्ठा, तथा मानवाधिकारस्य महत्वं प्रचारितम्। सः भारतीययोव्यानां प्रेरणास्रोतः च आसीत्।

अद्यापि वीर सावरकरः युवानां मध्ये आदर्शः, प्रेरकः च मान्यते। तस्य विचाराः, लेखनानि, तथा राष्ट्रसेवा कार्याणि भारतीयसंस्कृतेः गौरवमब अभिवर्धयन्ति। अतः वीर सावरकरस्य जीवनं त्यागस्य, वीरतायाः, बुद्धिमत्तायाः, तथा राष्ट्रभक्तेः अद्भुतं उदाहरणम् अस्ति।

संक्षेपे वयं वदामः यतब वीर सावरकरः केवलं स्वतन्त्रतासैनिकः न, अपि तु आदर्श विचारकः, प्रेरकः, तथा राष्ट्रसेवकः च आसीत्। तस्य जीवनं युवानां जीवनमार्गदर्शनाय सदैव प्रेरकं भविष्यति।

सावरकरः गीतसम्पन्नः राष्ट्रभक्तिः

वीरः सावरकरः भारतस्य तेजस्वी,
गीतैः युवानां हृदयं जाग्रयामास।।

''भारतस्वराज्य'' गीतं प्रेरकं,
स्वतन्त्रतायै युवानां मनोबलं वर्धयामास।।

सः लेखैः, गीतैः च राष्ट्रसेवा,
अन्यायं पराजयित्वा प्रजायाः कल्याणं चिन्तयामास।।

गीतैः स्वाभिमानं, वीरता च,
सर्वत्र उत्साहं युवासु प्रवर्धितम्।।

कारागृहस्थे अपि तस्य गीताः,
दृढसंकल्पस्य प्रतीकं जाताः।

त्यागः, वीरता, राष्ट्रभक्तिः,
सर्वत्र उज्ज्वलितं सावरकरगीतैः सदा।।

युवानां हृदयेषु स्वराज्यसंकल्पं,
भक्त्या, साहसेन च प्रवर्धयामास।

सः देशभक्तिः, विद्या च प्रेरणा,
भारतस्य गौरवो हृदयेषु सदा।।

कु.साक्षी खंबायातकर
(B.A.III)

NCC Achievement 2025-26

ANO Lt.R.Padghan

SEO Mayur Ambhore
(IGC RCD)

JUO Ahishek Bhitade
(NIC Lakshadweep)

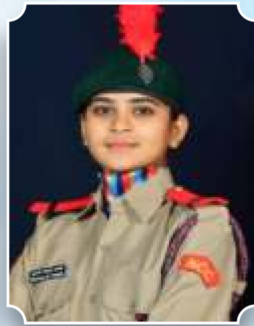

JUO Suvarna Padale
(NIC Tamilnadu)

SGT Om Jadhao
(NIC Lakshadweep)

SGT Samrudhi Chakote
(TSC CAT-III)

CDT Anjali Thosare
(NIC Tamilnadu)

CDT Kiran Ingle
(NIC Tamilnadu)

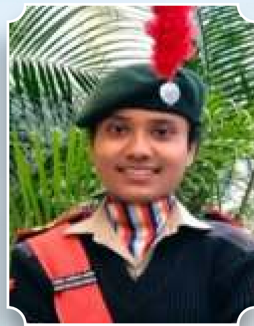

CDT Nikita Borkar
(NIC Tamilnadu)

CDT Yogita Mhaske
(NIC Tamilnadu)

CDT Shivam Kamble
(RDC Pune)

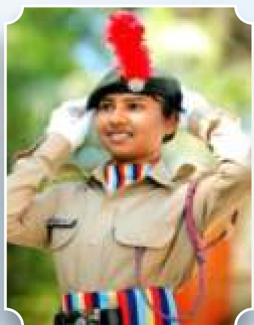

CDT Sonal Devmane
(IGC RCD)

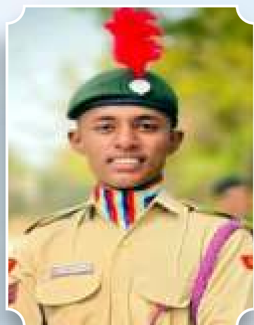

CDT Sumit Tangde
(IGC RCD)

CDT Pranav Shete
(IGC RCD)

CDT Ganesh Misal
(AAC Ahilyanagar)

CDT Kanishk Bansode
(AAA Ahilyanagar)

....
(AAA Nagpur)

CDT Gaurav Parihar
(AAC Pune)

CDT Dipak Nikalje
(AAC Pune)

CDT Sakshi Shrivastav
(RDC Pune)

NCC Achievement 2025-26

LT K.R.Padghan
(ANO)

CDT Roshan Giri
(CISF)

CDT Pawan Sharma
(CISF)

CDT Vijendar Sharma
(CRSF)

CDT Akash Jumade
(CISF)

CDT Gaurav Deshmukh
(CISF)

CDT Bhagyashri Bhise
(MSF)

CDT Shantanu Kalyankar
(Maha.Police)

CDT Akash Hiwale
(Army Nursing ASS.)

CDT Sachin Lahane
(Aasam Rifles)

CDT Shailesh Ghangurde
(SSR Navy)

CDT Prashik Gawai
(SSR Navy)

CDT Ashutosh Ingle
(SSR Navy)

CDT Anjali Thosare
(Exela Tech.Pune)

CDT Sonal Devmane
(Exela Tech.Pune)

उर्दु विभाग

مغرب کی سمت جانا تو ہم سا کی طرف
ہم جمال کی طرف ہیں تو ہے خار کی طرف

قسمت نہیں ہماری بہت سی ہی جائے گی
اک بار حال کے بھیجے یار کی طرف

کھڑی ہے خوشیاں ان کو بلا ہی رہیں مگر
منہ کر کے لوگ بیٹھے ہے دور کی طرف

صورت ہے حاصل کر کو اکا لئے ہیں قیاس
کوئی دیکھتا نہیں بیمار کی طرف

بالوں سے بھی لکھا ہے مشغلہ کاسل کر
کیوں بار بار جاتے ہو تلوار کی طرف

عاشق کو ڈوبنا ہی ہے دریائے عشق میں
اس پار کی طرف ہو یا اس پار کی طرف

Shazmina Parvin Mohammad Shafiaye
B.Sc-I

ماں جیجا وُ

جنھوں نے مہاراشٹر کا مستقبل بنایا، وہ عظیم جیجا وُ راجماتا مبارک ہو!

راجماتا جیجا بائی کی پیدائش مہاراشٹر کے بلڈھانہ میں 13 جنوری 1598 کو ہوئی۔ ان کے والد کا نام لکھوجی جی راؤ جادھو اور والدہ کا نام مہالسا بائی جادھو تھا۔ جادھو لوگ دیوگیری کے یادو خاندان سے تھے۔ ان کا نام جیجی ماتا رکھا گیا، لیکن بچپن میں سب انہیں جیجا وُ کہہ کر بلانے لگے، اس لیے آج بھی انہیں اسی نام سے پہچان ملتی گئی۔ جیجا وُ آزاد خیالات کی مالک تھیں۔ انہیں ہمیشہ اپنے ملک اور اپنی ریاست سے بہت پیار رہتا۔ وہ ہمیشہ اس کے لیے کچھ کرنا چاہتی تھیں۔ آگے چل کر انہوں نے سمبھاجی راجے اور چھترپتی شیواجی مہاراج کو خود سوراجیہ (خود مختاری) کے سنسکار (تعلیمات) دیے، اس سے ان کا یہ پیار ظاہر ہوتا ہے۔ مراٹھا سلطنت کے قیام میں جیجا وُ کا بڑا ہاتھ ہے۔

پہلے زمانے میں لڑکیوں کی کم عمری میں شادی کر دی جاتی تھی۔ جیجا ماتا کی شادی بھی کم عمری میں ہوئی۔ لکھوجی جی جادھو نظام شاہی کے سرداروں میں سے ایک تھے۔ بھوسلے خاندان کے شاہاجی راجے سے ان کی شادی ہوئی۔

سن 1609 میں ان کی شادی شاہ جی راجے بھو
سلے سے ہوئی شاہ جی راجے اس وقت نظا
م شاہی کے اہم کمانڈر تھے۔ ان کی زندگی کا
حصہ نظام، مغل اور عادل شاہ کی خدمت
میں گزرا۔ تھے بھی وہ بہادر جنگجو تھے۔ ان
خاندان میں سیاست ہونے کی وجہ سے ا
نہیں مہاراشٹر کے سوراجیہ کا عزم پہلے سے ہی
تھی۔ والد سے پونے اور سوپے کی جاگیریں ملنے
کی وجہ سے وہ پونے میں ہی رہیں۔ راجماتا اور
شاہ جی راجے بھوسلے کو کل 8 بچے ہوئے
بڑا بیٹا سنبھاجی جو شاہ جی راجے کے ساتھ
تھے۔ اس کے بعد 6 بیٹیاں ہوئیں۔ ان کے بعد
پیدا ہونے والے بیٹے چھترپتی شیواجی مہا
راج بھوسلے، جنہوں نے ہے۔

جیجا ماتا کی رہنمائی میں سوراجیہ پر جیجا ماتا سیا
ست کے بارے میں بہت کچھ جانتی تھیں۔ ان کے
والد نے بھی نظام کے لیے کام کیا تھا۔ لیکن ایک کے
بعد مراٹھوں کی حکومت ہٹنے، اسے کی یہ انہو
ں نے سوراجیہ کی بنیاد رکھی۔ جیجا ماتا کی
خواہش تھی۔ سوراجیہ کی شروعات کونڈانا قلعہ
سے ہو، یہ انہیں معلوم تھا۔ اسی لیے انہوں نے
خود چھترپتی شیواجی مہاراج کو تلوار بازی اور
گھڑ سواری کی تربیت دی۔ وہ خود ان میں ماہر
تھیں۔ چھترپتی شیواجی مہاراج بہادر دلیر
طاقتور اور زبردست جنگجو بنے۔ اس کے پیچھے
جیجا ماتا کا بڑا کردار ہے۔

جیجا ماتا کے لیے سوراجیہ بہت اہم تھا۔
اس کے لیے انہوں نے شیواجی مہاراج کو تیار کیا
ان کے مشہور آزادی وا سنگرام کے بارے میں
ہم سب جانتے ہیں۔ تاریخی حوالوں کے مطابق
جس وقت چھترپتی شیواجی مہاراج کی تاج
پوشی کی تقریب ہوئی تو وہ شاندار تقریب جیجا
ماتا نے اپنی آنکھوں سے دیکھی۔ اس کے ٹھیک
12 دن بعد انہوں نے آخری سانس لی۔ 16 جون
1674 کو ان کا انتقال ہوا۔ رائے گڑھ قلعے کے دامن
میں واقع پاچڈ گاؤں میں راجماتا جیجا بائی نے وفات
پائی۔ ان کی وفات سے ہر طرف خاموشی چھا گئی،
لیکن ان کے سنسکاروں (تعلیمات) کا ورثہ
چھترپتی شیواجی مہاراج نے آگے بڑھایا اور مہا
راشٹر کو دنیا کے نقشے میں ایک الگ پہچان
دلائی۔ ایسی ہے مہاراشٹر کی ماں، ماں جیجاؤ۔

Shiza Asnal M. Atik
B.Sc-I

[illegible]

Rina Shaikh Rais
B.Sc-I

[illegible]

Saniya Parveen Shaikh Isreel
B.Sc-I

تربیت - ایک آزمائش

محسن اعظم، محسن حقیقی خداوند کریم جس کے احسانات آسمان میں موجود تاروں سے زیادہ، زمین پر موجود ریت کے ذرّے سے زیادہ اور برستی بارش کے قطروں سے زیادہ ہیں۔ اس اللہ کے ان بے شمار نعمتوں میں سے ایک نعمت ہے۔ اولاد وہ نعمت ہے جس کے بغیر انسان کا وجود نامکمل سا معلوم ہوتا ہے۔ کوئی اولاد کو بڑھاپے کا سہارا مانتا ہے تو کوئی دنیائی راحت کا سامان اور کوئی اپنی نسل کو قائم رکھنے کا ذریعہ لیکن دراصل اولاد ان سب سے بڑھ کر آخرت کا سرمایہ ہے۔ جنت کے درجات بلند کرنے کا وسیلہ ہے۔ دنیا کی خوشی ہے، رحمت ہے اور خدا کا وہ تحفہ ہے جو والدین کے دل کا سکون ہوتی ہے۔ ان کی آنکھوں کی ٹھنڈک ہوتی ہے، جو بیج سے نکلی ہوئی نازک کونپل کی طرح ہے جسے ہم جس روپ میں چاہے ڈھال سکتے ہیں جس کی پرورش کی ذمہ داری دے کر ہمیں اعزاز عطا کیا گیا ہے۔

اگر انسان بے اولاد ہو تو اولاد کے لیے ترستا ہے، دعائیں کرتا ہے۔ وہی انسان سمجھ سکتا ہے کہ اولاد کی کیا قدر و قیمت ہے اور صاحب اولاد ہونا کتنی اعزاز کی بات ہے۔ لیکن ایک کڑوی اور سچی حقیقت یہ بھی ہے جس کو ہم دنیا کی خوشی اور اولاد کی محبت میں آکر نظر انداز کر سکتے ہیں وہ یہ ہے کہ وہی اولاد جو ہماری آخرت کا سرمایہ ہے جہنم میں گرنے کا ذریعہ بھی بن سکتی ہیں۔ وہی رحمت زحمت بھی بن سکتی ہے۔ وہی بڑھاپے کی لاٹھی وبال جان بھی بن سکتی ہے۔ اس کی صرف اور صرف ایک وجہ ہے اور وہ ہے اولاد کی تربیت۔

ہر ماں باپ چاہتے ہیں کہ وہ اولاد وقار حاصل کرے، دنیا میں اعلیٰ مقام حاصل کرے۔ اولاد کے لیے یہ اصول ہے کہ وہ ماں باپ کی عزت کرے لیکن اس کے لیے ماں باپ کو بھی اولاد کی عزت کرنی ہوگی۔ ہر وقت کے ڈانٹنے سے خود کو دور کرنا ہوگا۔ صبر (Pateince) سے کام لینا ہوگا۔ بچوں کے دلوں میں محبت (Love) اور عزت (respect) قائم رکھنی ہوگی۔

قرآن مجید میں ذکر ہے کہ جب حضرت لقمان اپنے بیٹے سے خطاب کرتے تو
"اے میرے بیٹے" کہہ کر شروع کرتے، محبت سے پیش آتے اور ہر وقت کی
مطابقت سے مختصر سی نصیحت فرماتے۔ پہلی نصیحت انہوں نے شرک سے
بچنے کی کی، کیونکہ شرک گناہ عظیم ہے۔
ہمیں بھی چاہیئے کہ بچوں کی تربیت کی شروعات دین کے احکامات کے
ساتھ کریں۔ خوف خدا اور رسول پاکؐ کی محبت کے جذبہ سے ان کے دل کے
نور سے پُر رکھیں تاکہ کوئی باطنی سوچ بھی ان پر حملہ آور نہ ہو سکے۔ آج بالغ
والدین باطنی سوچ بھی ان پر حملہ آور نہ ہو سکے۔ آج بالغ
وقت ہی نہیں ہے یا زیادہ تر والدین اپنے بچوں کو ٹھنڈوں نصیحت کرتے ہیں لیکن
ان کے وعظ کرنے کا بچوں کو ٹھنڈوں نصیحت کرتے ہیں وقت محدود دنیا کی کامیابی
کا تذکرہ اور اس کے فوائد ہوتا ہے جو اپنے اور بچوں کے اعمال میں فرق کرنا نے ارد
گرد کا معمول رہتا ہے۔
آج کل اپنے بڑوں (elders) سے، اساتذہ سے (Teacher)، وہاٹی مانی ہستیوں
سے، موبائل میں سوشل میڈیا (Media) اور اس بات پر واہ واہ کر کے کبھی
پلوں میں بھول جاتے ہیں نہ یاد رکھتے ہیں نہ اس سے سبق لیتے ہیں محض
ہمارے کانوں کی لذت بن کر رہ جاتی ہے۔
ایک بہترین قوم اور اسکے مستقبل (Future) کیلئے آج کے نوجوان (youth)
طبقہ اور بچوں کو تیار کرنا ہر ماں باپ پر فرض ہے پھر ہر لازمی ہے کہ
پھر اپنے بچوں کی تربیت (upbringing) کے ذریعے سے قوم کی اصلاح میں اپنا
کردار (role) ادا کریں۔ آج اصلاح ہوگی تو کل بہتر ہوگا۔ علم کی طاقت
سے بہتر ملک، ریاست اور پوری دنیا پر حکمرانی ممکن ہے۔ اور پوری دنیا
اچھے اخلاق (manners) سے اپنے مذہب کی رسائی اس کی تبلیغ اور پوری دنیا
کی محبت حاصل ہو سکتی ہے ہر انسان اگر بچوں کی پرورش ایسی
کرے کی اپنے ملک سے محبت قوم سے پیار اور انسانیت (Humanity)
کا جذبہ اسکے دل میں ہو تو دنیا سے برائی کا نام و نشان مٹ سکتا ہے۔

Nusrat Mehek Shaikh Aejesz
B.Sc-I

ماں باپ کے ساتھ سلوک

اور ماں باپ کے ساتھ اچھا سلوک کرتے رہنا اور رشتہ داروں اور یتیموں اور محتاجوں کے ساتھ [بھی] اور لوگوں سے اچھی طرح [نرمی سے] بات کرنا اور نماز پڑھتے اور زکوٰۃ دیتے رہنا۔

اگر والدین میں سے ایک یا دونوں تیرے سامنے بوڑھے ہو جائیں تو ان سے ہوں بھی نہ کرنا اور نہ ان کو جھڑکنا اور ان سے [ادب اور] نرمی سے کرنا ۔

اور محبت اور خاکساری سے ان کے آگے کندھے جھکائے رکھنا اور ان کے حق میں دعا کرتے کہ اے میرے پروردگار، جس طرح انھوں نے میری کم سنی میں مجھے شفقت سے پالا ہے اسی طرح تو بھی ان پر اپنی رحمت نازل فرما ۔

Meherin Parveen Shaikh Shagir
B.Sc-II

ماں کے نام

مائیں سکھ کی چھاؤں جیسی ہوتی ہیں
دکھ میں سرد ہواؤں جیسی ہوتی ہیں

دے کر اپنی خوشیاں دکھ سہہ لیتی ہیں
یہ مقبول دعاؤں جیسی ہوتی ہیں

سارے رشتے عیں وفا سے خالی ہیں
یہ پھر بھی وفاؤں جیسی ہوتی ہیں

جب سناٹا روح میں گھائل کرتا ہے
تب یہ سو زمراؤں جیسی ہوتی ہیں

دکھوں کی دھوپ میں اتنا سمجھتی ہوں
مائیں سکھ کی چھاؤں جیسی ہوتی ہیں

ماں ایسا لفظ ہے جو دو لفظوں ہونٹوں کو ملائے بغیر ادا نہیں کیا جا سکتا۔ تیری خوشبو نہیں ملتی تیرا لہجہ نہیں ملتا مجھے تو شہر میں کوئی تیرے جیسا نہیں ملتا۔

Sk. Imran Sk. Karim
B.Sc-III

علم

اے علم، تیری ذات سے دنیا کا بھلا ہے۔
دنیا ہی نہیں، دین کی بھی تجھ پہ بنا ہے۔

تو ہے وہ خزانہ کہ جسے تو نہیں حاصل
گر شاہ زماں بھی ہو تو مفلس ہے گدا ہے

تیرے ہی سبب سے ہے فلاطون کی یہ شہرت
رتبہ یہ ارسطو کو بھی تو نے ہی دیا ہے

ہے صنعت و حرفت میں بھی مختار وہی قوم
سو جان سے جو تیری اداؤں پہ فدا ہے

جس نے تجھے چھوڑا، وہ گیا دونوں جہاں سے
بے دین ہے، رسوائے زمانہ ہے برا ہے

چکھ ذائقہ علم خدا کے فانی
ایسا کہیں کیا اپنی جہالت میں مزہ

Mehewish Sk Akbar
B.Sc-1

والد صاحب کے نام

عزیز تر وہ مجھے رکھتا تھا رگِ جاں سے
یہ بات سچ ہے میرا باپ کم نہ تھا ماں سے

وہ ماں کے کہنے پہ کچھ رعب مجھ پہ رکھتا تھا
یہی وجہ تھی مجھے چومتے جھجکتا تھا
وہ آشنا میرے ہر کرب سے رہا ہر دم
جو کھل کے رو نہیں پایا مگر سسکتا تھا

جڑی تھی اس کی ہر اک ہاں فقط میری ہاں سے
یہ بات سچ ہے میرا باپ کم نہ تھا ماں سے

ہر اک درد وہ چپ چاپ خود پہ سہتا تھا
تمام عمر وہ اپنوں سے کٹ کے رہتا تھا
وہ لوٹتا تھا کہیں رات دیر کو دن بھر
وجود اس کا پسینے میں ڈھل کے بہتا تھا

گلے لگتے بھی جب ایسے چاک داماں سے
یہ بات سچ ہے میرا باپ کم نہ تھا ماں سے

پرانا سوٹ وہ پہنتا تھا کم وہ کھاتا تھا
مگر کھلونے میرے سب خرید لاتا تھا
وہ مجھ کو سوتے ہوئے دیکھتا تھا جی بھر کے
نہ جانے سوچ کے کیا وہ مسکراتا تھا

میرے بغیر تھے سب خواب اس کے ویراں سے
یہ بات سچ ہے میرا باپ کم نہ تھا ماں سے

Mehewish Anjum Abdul Gani
B.Sc-II

[illegible]

Alia Deshmukh
B.Sc-III

[illegible]

Asfiya Alina Shaikh Sharia
B.Sc-I

[illegible]

Mahek Khan
B.Sc-I

[illegible]

Bushra Parvin Haroon Khan
B.Sc-I

ہر چیز کا مزہ [illegible] اور عقل
کا مزہ [illegible]
[illegible] کو برداشت !!!

Aasa Parvin Ata Mohammad Khan
B.Sc-III

ہزاروں خواہشیں ایسی

ہزاروں خواہشیں ایسی کہ ہر خواہش پہ دم نکلے
بہت نکلے مرے ارمان لیکن پھر بھی کم نکلے

ڈرے کیوں میرا قاتل؟ کیا رہے گا اس کی گردن پر
وہ خوں جو چشم تر سے عمر بھر یوں دم بدم نکلے

نکلنا خلد سے آدم کا سنتے آئے ہیں، لیکن
بہت بے آبرو ہو کر تیرے کوچے سے ہم نکلے

بھرم کھل جائے ظالم تیرے قامت کی درازی کا
اگر اس طرۂ پر پیچ و خم کا پیچ و خم نکلے

ہوئی جن سے توقع خستگی کی داد پانے کی
وہ ہم سے بھی زیادہ خستۂ تیغ ستم نکلے

محبت میں نہیں ہے فرق جینے اور مرنے کا
اسی کو دیکھ کر جیتے ہیں جس کافر پہ دم نکلے

کہاں میخانے کا دروازہ غالبؔ اور کہاں واعظ
پر اتنا جانتے ہیں کل وہ جاتا تھا کہ ہم نکلے

Kahekasha Anjum Firoz Khan
B.Sc-III

غزل

میرے رب کی مجھ پر عنایت ہوئی
کہوں بھی تو کیسے عبادت ہوئی
حقیقت ہوئی جیسے مجھ پر عیاں
قلم بن گیا ہے خدا کی زباں

مخاطب ہے بندے سے پروردگار
تو حسن چمن تو ہی رنگ بہار
تو معراج فن تو ہی فن کا سنگار
مصور ہوں میں تو مرا شاہکار

یہ صبحیں یہ شامیں یہ دن اور یہ رات
یہ رنگیں دلکش حسیں کائنات
کہ حوروں ملائک و جنات میں
کیا ہے تجھے اشرف المخلوقات

میرے عظمتوں کا حوالہ ہے تو
تو ہی روشنی ہے اجالا ہے تو
فرشتوں سے سجدہ بھی کروا دیا
کہ تیرے لیے میں نے کیا نہ کیا

یہ دنیا جہاں بزم آرائیاں
یہ محفل یہ میلے یہ شہنائیاں
فلک جا تجھے شامیانہ دیا
زمیں پر تجھے آب و دانہ دیا

چلے آبشاروں سے بھی حوصلے
پہاڑوں میں تجھ کو دیے راستے
یہ پانی ہوا اور یہ شمس و قمر
یہ موج رواں یہ کنارہ بھنور

یہ شاخوں پہ غنچے چٹکتے ہوئے
فلک پہ ستارے چمکتے ہوئے
یہ سبزے یہ پھولوں بھری کیاریاں
یہ پنچھی یہ اڑتی ہوئی تتلیاں

یہ شعلہ یہ شبنم یہ مٹی یہ سنگ
یہ جھرنوں کے بجتے ہوئے جلترنگ
یہ جھیلوں میں ہنستے ہوئے سے کنول
یہ دھرتی پہ موسم کی لکھی غزل

Majid Sabir Shaikh
B.Sc-II

ہزاروں خواہشیں ایسی

ہزاروں خواہشیں ایسی کہ ہر خواہش پہ دم نکلے
بہت نکلے مرے ارمان لیکن پھر بھی کم نکلے

ڈرے کیوں میرا قاتل؟ کیا رہے گا اس کی گردن پر
وہ خوں جو چشم تر سے عمر بھر یوں دم بدم نکلے

نکلنا خلد سے آدم کا سنتے آئے ہیں، لیکن
بہت بے آبرو ہو کر ترے کوچے سے ہم نکلے

بھرم کھل جائے ظالم تیرے قامت کی درازی کا
اگر اس طرۂ پر پیچ و خم کا پیچ و خم نکلے

ہوئی جن سے توقع خستگی کی داد پانے کی
وہ ہم سے بھی زیادہ خستۂ تیغ ستم نکلے

محبت میں نہیں ہے فرق جینے اور مرنے کا
اسی کو دیکھ کر جیتے ہیں جس کافر پہ دم نکلے

کہاں مے خانے کا دروازہ غالب اور کہاں واعظ
پر اتنا جانتے ہیں کل وہ جاتا تھا کہ ہم نکلے

Majid Sabir Shaikh
B.Sc-II

ماں باپ کی اہمیت

انسانی زندگی میں ماں باپ کا مقام اہمیت اور معتدس اور مقدس اور باعث اور مقدس ہے وہ صرف پیدائش اور تعلیم گرادنیت . تعلیم و تربیت کو تعلیم سارکن بن جبی کردار سماجی بلک بقیباوہ نر براوی ادا کرنے میں عبی مثبی کردار حارثی کرتے . جامعی ماں میں بکیی بکر آداداکرتیں . گو نا آبا ناں باپ کی اہمیت کو دسی کرے کوئے ایں زندگی میں بے کو میاوفت بہتر تحقیک بنیاد کذار عاہ ثروت کو بے بے گو حبیت کے تکلوت رکیق دقیود کرتی . بکیے کارل پاں کنزنے بھال بکی نی گو ابے دہ اہمیت تجے کوزنت کورجی اوتی ہیے گوشدگی کچے کے درپیجے . گری کچریانیں تکلے .

اسلام میں پاخرس نے تبولتی کی اہمیت کو تحک وجہ نسبت برکے جیب ، کرکہ قیدوں کو ہم صبی کوزدا ہے . اکیت بلدت گے تدصوں کو بن تربیت . عبی گس نہ مشری کہے ایں کو تحاپ کھیاری لت ضدمت بلامی ، حضرت سکے کبیتکے بے گماجم دہلیت کو یعی اور تحرکی کو قساجم باپ " تحدرتبادت ہے میں اددگی حیبت کجاپے پانی کسے توتری آکسذل . یونی جبت مکے . بھسلے لئے رکو مبایتہ کمت دجیب اداکیباتے .
جب ماں باپ بجے کنٹرگی کے وہ مات میسی متھے بچے کسگانہ یارتی سیاجم کاروزنت من زرتاریعن نرشک تعیبں . ان کے کیبررس بھیجے دمہ کی یں دمسب قدادا بوومت تومتنے بہ کہ بیلی کواتش لوبے کوبنیی زرثی بیں . بیت مبارس کنوانجے گی باپ کو امکیشن کو یکے کو بس فتجاب کران خنیا وہ بخدمت اداکرت بن بس اجب کنے بن یے کہ ترنی خدمت کو فرتتا میں کلیکر دیاغازیں کہ متحطا قرقزں کوی اتبا پے ہمیت آکے میں تحول کی . بوزنت اختیاری بیں ار کظے وتی نساں بعد تراکی قدرتنت کربت کرتے مونیں ہے . زبیں نے تماں تحودجی ریات موت بنتے تکنک سمبت کو دیت ذکوز حس فورتت کرحبیت ہیں . بچے کی جنت اپ کارتی خدمت کو بجی قوان . جن نے کی نیا جو یکے آئیا ، بجرتباقی جیں کی کیب کب ہدلتے . اکر گہاب کر نسبت کو باپ بن ایکی کولتے کے ماں باپ ایس ہوزنت قرتت ناتم اکبن ترخبتے ہیں یکی ب یاکپ کا رتجبتی . کا خدمت کی اہمیت کی مقیا مسلم بایہ اعتیدای زدمی کرنی تبلیغ قبالت . ایک تحکاتبانیے والدں کونتے پنجبے توبیاتا سنی منزل بے کو تماجی بیٹوب فریبکہ قبال عیں حسن .

Sayyad Shadaab Akbar
B.Sc-II

فاطمہ شیخ

ثانیہ سبحان پیری والے
بی اے حصہ دوم

فاطمہ شیخ ایک ہندوستانی ماہر تعلیم اور سماجی مصلح تھیں۔ وہ جدید ہندوستان کی پہلی مسلمان خواتین اساتذہ میں سے ایک ہیں۔ انہوں نے ساوتری بائی پھولے کے اسکول میں دلت بچوں کو تعلیم دینے کا کام کیا۔

فاطمہ شیخ کے بارے میں معلومات۔

* ان کی پیدائش 9 جنوری 1831 کو پونے، مہاراشٹر میں ہوئی۔

* وہ سماجی مصلح جیوتی با پھولے اور ساوتری بائی پھولے کی ساتھی تھیں۔

* انہوں نے ہندوستان میں تعلیم کے فروغ میں اہم کردار ادا کیا۔

* انہوں نے ساوتری بائی پھولے کے کام میں اہم کردار ادا کیا۔

* وہ ہندوستان کی چند پہلی مسلمان اساتذہ میں سے ایک تھیں۔

* انہوں نے ملک میں تعلیم کے فروغ میں اہم کردار ادا کیا۔

شیخ فاطمہ کے کام کے بارے میں معلومات -

* شعب، تعلیم میں شراکت - فاطمہ شیخ نے ساوتری بائی پھولے کے ساتھ کام کرتے ہوئے 1848 میں لڑکیوں کے لیے ہندوستان کے پہلے اسکولوں میں سے ایک کی بنیاد رکھی -

* فاطمہ شیخ ایک ماہر تعلیم تھیں - انہوں نے خواتین اور لڑکیوں کی تعلیم کی اہمیت پر زور دینے کے لیے کام کیا -

* انہوں نے دلتوں، مسلمانوں اور خواتین کی تعلیم کی اہمیت پر زور دینے کے لیے کام کیا -

* انہوں نے ساوتری بائی پھولے کے ساتھ مل کر دلت اور مسلمان لڑکے اور لڑکیوں کو تعلیم دلانے کی کوشش کی -

* فاطمہ شیخ نے 1851 میں ساوتری بائی پھولے کے ساتھ اور اپنے ساتھ پیسے کی مالی مدد سے قائم کر دہ دو اسکولوں میں پڑھایا -

سماجی اصلاحات :-

* فاطمہ شیخ سماجی مصلح جیوتی با پھولے اور ساوتری بائی پھولے کی ساتھی تھیں -

* انہوں نے سماج کی قدامت پسند سوچ اور مذہب کے نام پر لوگوں کو تعلیم سے محروم رکھنے کی کوشش کرنے والوں کے خلاف آواز اٹھائی۔

* ان کے کام کی وجہ سے دلتوں، مسلمانوں اور خواتین کو تعلیم حاصل کرنے میں مدد ملی۔

ساوتری بائی پھولے کے ساتھ کام: فاطمہ شیخ نے ساوتری بائی پھولے کے ساتھ دلت بچوں کو تعلیم دینے کا کام کیا۔ انہوں نے ساوتری بائی پھولے کے کام میں ساتھ دیا اور ان کے ساتھ تعلیم کے کام کا آغاز کیا۔ جب جیوانیوں نے گھر گھر جا کر تعلیم کی اہمیت پر زور دینے کا کام کیا۔ جب جیوتی راؤ اور ساوتری بائی کو اپنا گھر چھوڑنا پڑا تو فاطمہ نے انہیں اپنے گھر میں پناہ دی۔ یہ بھی کہا جاتا ہے کہ فاطمہ جہاں رہتی تھیں، اسی گھر کو پھولے نے خواتین کے لیے اسکول شروع کرنے کے لیے استعمال کیا۔

مشنریوں نے 1815 سے خواتین کو پڑھانے کی کوشش کی۔ اسی کوشش کے ایک حصے کے طور پر شعبہ تعلیم میں کام نے احمد نگر میں ایک ٹیچر ٹریننگ Farrar کرنے والی نشنل انسٹی ٹیوٹ شروع کیا۔ اسی ادارے میں فاطمہ بی شیخ اور ساوتری بائی نے پڑھانے کی تربیت حاصل کی۔

Sk. Zoya Parveen Siraz
B.Sc-II

Tanzila Parveen Mohammad Abid
B.Sc-III

Sk. Arbaz Sk. Mohsin
B.Sc-III

وہ مجھے ترک کرتا ہوں وہ منزل چھوڑ دیتا ہوں
جہاں عزت نہیں ملتی وہ محفل چھوڑ دیتا ہوں

گناہوں سے اگر میری خودی کو یقین ہے تو
بھور میں ڈوب جاتا ہوں وہ ساحل چھوڑ دیتا ہوں

مجھے مالکے ہو سایے ہمیشہ دھوپ لگتی ہے
بس سورج کے جلتا ہوا بادل چھوڑ دیتا ہوں

تعلق ہیں جن رکھتا کبھی رشتہ ہی توڑا
جیسے میں چھوڑ دیتا ہوں مسلسل چھوڑ دیتا ہوں

Zubair Khan
B.Sc-I

ہماری درسگاہوں میں یہ جو استاد ہوتے ہیں
حقیقت میں یہی تو قوم کا بنیاد ہوتے ہیں

یہی رکھتے ہیں تعمیر علم طالب کو رہ میں
ہمیں منزل سے ملا کر یہ کتنا شاد ہوتے ہیں

برستے ہیں ساون خاطر پیاسی زمینوں پر
انہیں کے

Sk.Rehman Sk. Husain
B.Sc-I

ادھورا قصّہ

وہ آسماں میں بادل
وہ بادل میں بارش
وہ بارش میں بوندیں
وہ بوندوں میں پانی
وہ پانی میں آنسو
وہ آنسو میں درد
وہ درد کے قصّے
وہ قصّے ادھورے
وہ ادھورے سے قصّے
وہ قصّے تم سے پورے
وہ پورے سے قصّے
وہ قصّوں میں ہم
وہ ہم سے میں
وہ ہم سے تم
یا تم یا تم....بس تم ہی تم
وہ تم میں دنیا
اور اس دنیا میں ہم

بس یہی ختم ہوے ...
زمانے کے سارے غم

Kahkasha A.Firoz Khan
(B.Sc.I-Zoology)

باپ ... ہے [illegible]
باپ ... کا آسمان ہے
[illegible]

Rehman Sk.
B.Sc-III

Cultural Program

Cultural Program

Cultural Program

Departmental Activity

Botany Department

Eco-Friendly Colour Preparation Workshop

Botany Feild visit to Mashroom Cultivation Centre at Chandhai

Chemistry Department

World water day -22 March 2026

“Say no Cracker” program organized on occasion of Diwali Festival-2025

Computer Department

Poster Presentation Competition 2025-26

ICT Training Course for Non- Teaching Staff

Departmental Activity

Economics Department

Add on course Guest Lecture on
Shri. Pandhari Gunjkar

Guest Lecture on Agriculture by
Dr.S.T.Kute

English Department

Student practicing Listening Skill in
English Language Lab

One week course on English Communication
Skill for Non Teaching Staff

Departmental Activity

History Department

Educational Tour & Janjira Fort

धुळे येथे डॉ. पंजाबराव देशमुख व्याख्यानमालेचे आयोजन करण्यात आले. त्याप्रसंगी व्याख्यान देताना प्रा. सतीश काळे

Home Economics Department

Inaguration of Pre-Incubation Center

National Nutrition Week

Marathi Department

बेलीचा जागर कार्यक्रम

धुळे येथे पार पडलेल्या व्याख्यानमालेत व्याख्यान देताना मराठी विभाग प्रमुख डॉ. गणेश मालटे

Departmental Activity

Micro Biology Department

World AIDS Day

World TB Day

Mathematics Department

Poster Competition, Model Competition
(23 December 2025)

Mathematics Day Celebration

Physics Department

Practical demonstration of Certificate Course in Basics of Renewable Energy Sources

University Level Intercollegiate Seminar Compitition Students Presentation

Departmental Activity

Political Science Department

Constitution Day Celebration
(26th November 2025)

Dr.B.R.Ambedkar Birth
Anniversary Celebration

Zoology Department

Departmental Activities of Physical Education & Sports

Celebration of International Yoga Day in Shri Shivaji College Chikhali
(21 June 2025)

शिक्षणमहर्षी डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांच्या १२७ व्या जयंतीनिमित्त
महाविद्यालयात क्रीडा महोत्सव २०२५ साजरा करण्यात आला.

Departmental Activities of Physical Education & Sports

Various Sports Compititions are organized in the College on the occasion of Major Dhyanchand's Birth Anniversary (29 th August 2025)

Inter Collegiate Fencing (Men & Women) Championship 2025-26

Major Events 2025-26

Infosys CSR Scheme मधुन उतीर्ण झालेले विद्यार्थी

जिल्हाधिकारी मा.डॉ.किरण पाटील यांचा सत्कार करताना

Felicitation of best NCC Officer on 26/06/2026

Hon.Shri Anil Kilor Judge of Highcourt Mumbai & Hon. Shri M.S.Nerlikar Judge of Highcourt Mumbai Bench Nagpur visit at Women's Day.

Senior College Activity

Dr.Panjabrao Deshmukh 127 th Birth Anniversary Celebration Rally

Yashvantrao Chavhan Birth Anniversary celebrated in presence of Adv. Bhaiyyasaheb Pusadekar Patil and Prof. Subhashrao Bansod

Science Exhibition - Historical Coins Information

State Level Model Making Competition Prize Distribution

Thali Sajawat Competition

Induction Program

Junior College Activity

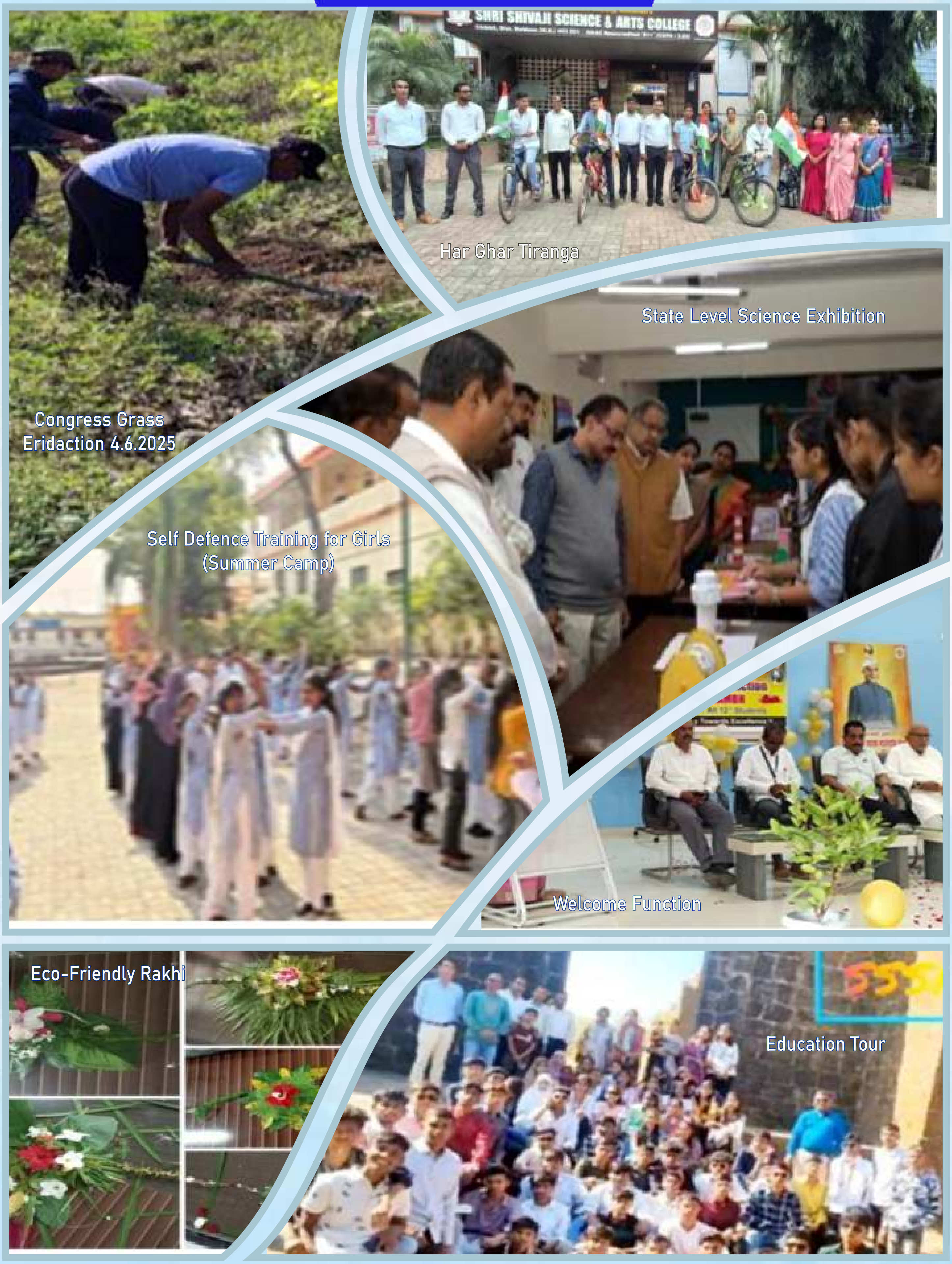

Congress Grass Eridaction 4.6.2025

Har Ghar Tiranga

State Level Science Exhibition

Self Defence Training for Girls (Summer Camp)

Welcome Function

Eco-Friendly Rakhi

Education Tour

Junior College Activity

Geospatial Mission Public Awareness Companion 26/09/2025

CATC Camp Activity

Army Day Celebration 16/01/2026

Celebration of World Women's Day

Republic Day Celebration on 26/01/2026

Feliciation Of best NCC Officer on 26/06/2026

National Girls Child Day 24/01/2026

Junior College Activity

Kargil Vijay Diwas 26/07/2025

Awairness of Anti Tobacco Day Anthem 31/05/2025

Enviornment Day 05/06/2025

Wande Matram Song Singing of Whole India

Blood Donation & Health Check Up Camp

Feliciation Of "C" cert cadets 2025

Shivrajyabhishek din 06/06/2025

Students Arts

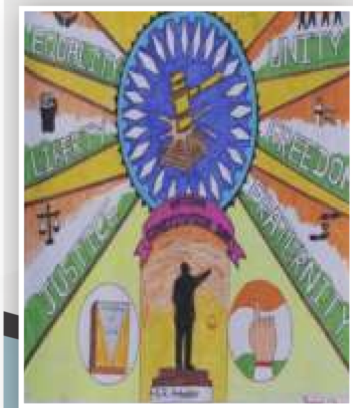

Rangoli Art

Wande Matram Song Singing Of Whole India

NATIONAL CADET CORPS

Felicitation Of “C” Cert Cadets 2025

KARGIL VIJAY DIWAS 26/7/2025

KARGIL VIJAY DIWAS 26/7/2025

Agniveer Felicitation Programmed 5/2/2026

युगप्रवर्तक

पंढरीनाथ सीताराम पाटील

- जन्म : २० सप्टेंबर १९०३
- मृत्यु : ०२ ऑक्टोबर १९७८
- पत्नीचे नाव : सौ. सरस्वती पंढरीनाथ पाटील

राजकीय कार्यकाळ

- बुलढाणा जिल्हा लोकल बोर्ड कौन्सील अध्यक्ष १९३४
- चिखली व मेहकर मतदार संघात आमदार १९३७
- राज्यसभा सांसद (खासदार) १९६२-१९७८

संस्थापक सत्यशोधक परिषदा

- मेहकर तालुका सत्यशोधक परिषद, सावत्रा
- जळगाव (जा.) सत्यशोधक परिषद, सावळा (डिसेंबर १९२३)
- खामगाव सत्यशोधक परिषद, हिंगणे कारेगाव (नोव्हेंबर १९२४)
- अकोट सत्यशोधक परिषद (जानेवारी १९२५)
- अखिल भारतीय सत्यशोधक अधिवेशन, उमरावती (१९२५)
- सत्यशोधकीय जलसा परिषद, चिखली (१९२७)
- वऱ्हाड मध्यप्रांतस्तरीय करोडी सत्यशोधक बैठक (एप्रिल १९२८)
- सत्यशोधकहिरक महोत्सव, नागपूर (१९३३)

महात्मा फूले यांचे जीवन चरित्रावर लिखान

- जून १९२७

संस्थापक

- सार्वजनिक मराठी शाळा, जांभूळधाबा (१९२१)
- बुलढाणा येथे वाचनालयाची स्थापना (१९२१)
- चोखामेळा वस्तीगृहाची स्थापना (१९२१)
- चिखली येथे वस्तीगृहाची स्थापना (१९२२)
- बुलढाणा येथे वस्तीगृहाची स्थापना (१९३२)
- शिवाजी मराठा एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना (१९३३)

सामाजिक परिषदा/ कार्य/ लोकप्रबोधन चळवळ

- चांभार व महार परिषद, हिंगणा कारेगाव (१८ नोव्हेंबर १९२४)
- चांभार परिषद, दर्यापूर (२२ मे १९२६)
- मातंग परिषद, पुणे (२० जुलै १९२७)
- महार परिषद, सातगाव भुसारी (१९२७)
- बुलढाणा जिल्हा मराठा परिषद (३१ डिसेंबर १९३४)
- हटकर मराठा परिषद, केळवद (२२ फेब्रुवारी १९४५)
- बुलढाणा जिल्हा कामगार पाटील परिषद (३ जून १९४५)
- वऱ्हाड पाटील पटवारी परिषद (२ फेब्रुवारी १९४६)
- सावरगावची वडार परिषद (११ नोव्हेंबर १९४८)
- बुलढाणा जिल्हा - धनगर परिषद (२५ मे १९५२)

शैक्षणिक संस्थाची उभारणी

- शिवाजी हायस्कूल, नांदुरा (१९४९)
- शिवाजी हायस्कूल, चिखली (१९५२)
- शिवाजी हायस्कूल, देऊळगाव मही (१९५३)
- जिजामाता महाविद्यालय, बुलढाणा (१९५६)
- शिवाजी हायस्कूल, बुलढाणा (१९६१)
- शिवाजी हायस्कूल, मेरा (१९६२)
- श्री शिवाजी विज्ञान महाविद्यालय, चिखली (१९६७)

समाजभूषण दलित मित्र पुरस्कार

- १५ ऑगष्ट १९७१

दलित मित्र,समाजभूषण
पंढरीनाथ सीताराम पाटील